STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

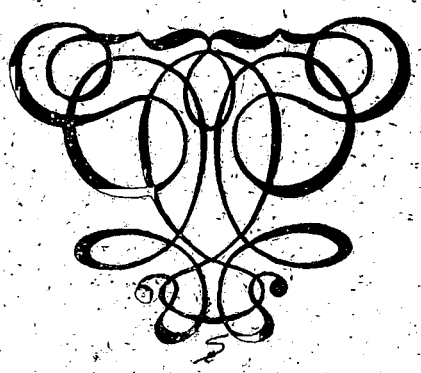

INNEHÅLL

ÅRG. 27 **MAJ 1924** **HÄFT. 2**

LUND · · STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION · · LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50.

PRENUMERATIONSANMÄLAN.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT har från och med år 1919 övergått till ny ledning. Den Fahlbeckska stiftelsen, grundad genom den förutvarande utgivarens storartade gåva vid Lunds Universitets 250-års-jubileum, har i överensstämmelse med gåvobrevet övertagit Statsvetenskaplig Tidskrift för politik, statistik och ekonomi under denna samma titel, med tillägget Ny följd.

Tidskriftens syfte och allmänna uppställning är densamma som tidigare. Den kommer sålunda att liksom förut innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avseende att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur.

Tidskriften vill, framgent som hittills, utan att sluta sig till något parti och utan att göra sig solidarisk med de åsikter, som i dess spalter kunna komma till uttryck, söka uppnå största möjliga objektivitet, omväxling och gedigenhet i innehållet. Den vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom dess ovan angivna ram.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska stiftelsens kollegium, närmast av undertecknad MALMGREN såsom kollegiets redaktionssekreterare, och tidskriftens ansvarige utgivare, under medverkan av undertecknad SOMMARIN (nationalekonomi) och docenten SVEN WICKSELL (statistik) samt doktor KNUT TYNELL och lektor J. E. NILSSON (Översikter och meddelanden, avdelning Politik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är *10 kr. pr år.* Lösa häften säljas i mån av tillgång till ett pris av c:a 75 öre pr ark.

Prenumeration kan ske antingen genom postverket eller direkt hos »Redaktionen av Statsvetenskaplig Tidskrift, Lund».

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i december 1923.

Sigfrid Wallengren.
Professor i statskunskap och statistik.

Robert Malmgren.
Professor i stats-, förvaltnings-, kyrko- och folkrätt.

Emil Sommarin.
Professor i nationalekonom och finansrätt.

Lauritz Weibull.
Professor i historia.

Martin P:n Nilsson.
Professor i klassisk fornkunskap och antikens historia.

Av *Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen* har utkommit:

I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. En kritisk studie över socialdemokratisk världsåskådning. 1920. Pris kr. 4:—.

II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemarknaden. Studier i Lübecks pundtullsböcker och pundtullskvitton 1368—1369 och 1398—1400. 1922. Pris kr. 3:50.

OM TOLKNINGEN AV VISSA KOMMUNALA VALBARHETSVILLKOR.

AV

JUR. LIC. HALVAR G. F. SUNDBERG.

Enligt förordningen om kommunalstyrelse på landet § 13 utses kommunalstämmans ordförande och vice ordförande bland röstberättigade, inom kommunen bosatta personer, som uppnått tjugofem års ålder. Samma bestämmelser skola jämlikt § 28 mom. 2 gälla i fråga om valbarhet till kommunalfullmäktige, ävensom, enligt § 42, vid val till ledamot eller suppleant i kommunalnämnden. Motsvarande valbarhetsvillkor i förordningen om kommunalstyrelse i stad återfinnas i § 23, som innehåller, att stadsfullmäktige väljas ibland kommunens röstberättigade medlemmar. Föreskrifterna i FKL och FKS förete sålunda tvenne skiljaktigheter, dels kräves ej i stad, att vederbörande skall vara inom kommunen bosatt, dels innehåller FKS § 23 ej föreskrift, att stadsfullmäktig skall hava uppnått tjugofem års ålder. Sistnämnda skiljaktighet saknar likväl betydelse, enär § 29, mom. 1 av FKS stadgar, att stadsfullmäktig ej kan vara den, som ej uppnått nämnda ålder.

Då kommunalstämman »utser» fullmäktige [1], respektive stadsfullmäktige »väljas» bland kommunens röstberättigade medlemmar, skall sålunda egenskapen *röstberättigad* föreligga i själva valögonblicket. Vem som är röstberättigad avgöres efter FKL § 8, respektive FKS § 9. Dessa paragrafer äro uppdelade i tvenne stycken. Det

[1] För korthetens skull behandlas här och i det följande ovan anförda föreskrifter om valbarhet vid kommunala val å landet såsom avsåge de blott val av kommunalfullmäktige.

första innehåller den allmänna regeln: Rättighet att deltaga i det primära representativa organets överläggningar och beslut tillkommer en var inom kommunen mantalsskriven man eller kvinna, som är svensk undersåte samt senast under nästföregående kalenderår uppnått tjugotre års ålder. En var, som uppfyller dessa trenne förutsättningar, mantalsskrivning, svenskt medborgarskap och erforderlig ålder, är principiellt röstberättigad och upptages följaktligen i röstlängden. Dessa rösträttsvillkor ha, då deras uppfyllande grundlägger rösträtten, blivit kallade de *konstitutiva* [1]. Andra stycket förhindrar, att den kommunmedlemmen enligt första stycket »tillkommande» rösträttigheten »utövas», om han faller på de s. k. strecken, d. v. s. är omyndig förklarad, eller är i konkurstillstånd, eller är av allmänna fattigvården omhändertagen till varaktig försörjning, eller i avseende å påförda utskylder till kommunen, vilka förfallit till betalning under de tre sistförflutna kalenderåren, häftar för utskylder för flera än två av dessa år, eller är från ovannämnda rättighet utesluten på grund av ådömd straffpåföljd. Brist i fråga om dessa *limitativa* rösträttsvillkor angriper ej personens »rättighet att deltaga i» primärrepresentationens »överläggningar och beslut»; den hindrar blott, att »sådan rättighet» av honom »utövas». Att skillnaden mellan konstitutiva och limitativa rösträttsvillkor icke är konstruktiv framgår först och främst därav, att den finner en fast grund i lagtextens utformning. Men den principiella skiljaktigheten visar sig även däri, att vid röstlängdens upprättande i längden skall upptagas alla dem, som fylla de konstitutiva villkoren, mantalsskrivning och erforderlig ålder [2]; varefter i särskilda kolumner göres anteckning, därest den vederbörande tillkommande rösträtten ej må av honom utövas, enär han brister i något av de i andra stycket angivna hänseendena [3].

---

[1] Reuterskiöld, Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt, III, Samhällsförfattningen, sid. 163 o. ff.

[2] Av praktiska skäl, då röstlängden gäller från justeringen i slutet av juli till samma tid nästa år, upptages i röstlängden även tjugotvåringar, ehuru med anteckning att rösträtt först tillkommer dem från och med 1 januari följande år. Detta är emellertid utan betydelse i detta sammanhang.

[3] I ett fall är likväl principen, att endast de, som uppfylla de konstitutiva vilkoren, upptagas i röstlängden, genombruten. Utländska medborgare in-

Då kommunallagarna för såväl land som stad såsom villkor för valbarhet kräva, att den valde i valögonblicket dels uppnått tjugofem års ålder, dels ock är röstberättigad, d. v. s. upptagen i röstlängden såsom sådan — längden länder ju »till ovillkorlig efterrättelse» [1] och skapar sålunda en presumtio juris et de jure även för valbarhetsvillkoret röstberättigad — så fordrar den sålunda i sistnämnda hänseende, att vederbörande enligt röstlängden är svensk medborgare och mantalsskriven i kommunen, ävensom att han ej heller där är antecknad såsom från rösträttens utövande utesluten på grund av strecken.

Utöver dessa valbarhetsvillkor, och sålunda utöver FKS, innehåller FKL även föreskrift, att vederbörande skall vara inom kommunen *bosatt*. Den allmänna tolkningen har varit, att villkoret bosatt innebär, att vederbörande skall vara inom kommunen mantalsskriven, men icke något därutöver [2]. Till stöd härför har bland annat åberopats ett kungl. brev från 1863.

Detta utfärdades i anledning därav, att år 1861 till ordförande i kommunalstämma och kommunalnämnd i F utsetts disponenten för ett i församlingen röstberättigat aktiebolag, vilken i denna sin egenskap året om var boende i F, men däremot varken fanns upptagen i socknens mantalslängd eller i dess fyrktalslängd. Sedan under åberopande av dessa omständigheter besvär över valet anförts, förklarade KB nytt val av ordförande böra förrättas, då den valde vore mantalsskriven i G, och enligt 1861 års mantalsskrivningsförordning en var ansågs vara bosatt, där han var mantalsskriven [3]. Kungl. Maj:t fastställde den 30 oktober 1863 »med hänsigt till de i målet upplysta förhållanden» det slut, KB:s utslag innefattade [4].

föras nämligen även i längden, ehuru med anteckning om det utländska medborgarskapet. Uppenbarligen är detta, sett i betraktande av den starka skiljaktigheten i första och andra styckets av § 8 utformning en principiell oegentlighet. Måhända kunna praktiska hänsyn anses tala för att den, som blivit naturaliserad efter senaste mantalsskrivningen, upptages i den första därefter uppgjorda röstlängden och sålunda blir röstberättigad under det år, för vilket längden fastlåser förhållandena.

[1] FKL § 14 mom. 3, FKS § 13 mom. 3.

[2] Till denna tolkning hava anslutit sig Naumann, Sveriges statsförfattningsrätt III, sid. 220; C. G. Hammarskjöld, Bidrag till tolkningen av kommunalförordningarna, sid. 151; Carlberg, Kommunalboken, sid. 82; Hagman, Sveriges Kommunallagar, sid. 66.

[3] KB sluter sålunda därav, att enligt 1861 års mantalsskrivningsförordning en var skulle mantalsskrivas, där han var bosatt, därtill, att man skall anses bosatt, där man är mantalsskriven.

[4] Walldéns Samling af Kgl. Bref n:r 17.

Det synes varken nödvändigt eller ens riktigt att av denna resolution sluta, det för valbarhet kräves mantalsskrivning i kommunen. Det är visserligen sant, att KB:s utslag synes vila på denna tolkning, men det är även obestridligt, att den valde icke blott icke var mantalsskriven i F, utan även att han icke var upptagen i socknens fyrktalslängd och således icke heller röstberättigad därstädes; det var det bolag, för vilket han var disponent, ej han själv, som i kommunen ägde rösträtt. Kungl. Maj:t åberopar icke som KB allenast den valdes bristande mantalsskrivning utan hänvisar »till de i målet upplysta förhållanden».

Även om 1863 års kungl. brev sålunda knappast kan åberopas till stöd för uppfattningen, att bosatt innebär mantalsskriven, gives det emellertid andra rättsfall, som visa tendens hos praxis, att, om ock med tvekan, ansluta sig till nämnda ståndpunkt. Trenne Regeringsrättens utslag av åren 1915, 1917 och 1919 behandla denna tolkningsfråga [1].

År 1914 anfördes besvär däröver, att å kommunalstämma i H en person R den 27 december 1913 valts till ledamot av kommunalnämnden. I målet upplystes, att R var mantalsskriven i H; att R var anställd såsom folkskollärare i H men ej åtnjöt bostad av kommunen; att R åren 1912 och 1913 samt intill den 18 januari 1914 varit boende i O; samt att R från den 1 januari sistnämnda år förhyrt och från och med den 19 i samma månad bebott en bostadslägenhet i H. KB ogillade besvären, enär R vid valtillfället ostridigt varit i kommunen mantalsskriven, och vid sådant förhållande den omständigheten, att R icke tillika haft sin bostad därstädes, ej förtjänade avseende. Detta utslag fastställdes av regeringsrådet R y d i n, med vilken regeringsrådet W a l l förenade sig. I överensstämmelse därmed blev Kungl. Maj:ts beslut utfärdat.

Enligt den segrande meningen skulle sålunda bosatt betyda mantalsskriven och icke något därutöver.

En motsatt ståndpunkt intog regeringsrådet L i n d s t e d t, med vilken regeringsrådet E r n b e r g instämde: då R vid tiden för valet icke varit bosatt inom H kommun, var R, jämlikt § 42 FKL jämförd med § 13 samma förordning icke valbar till ledamot i kommunalnämnden. Enlig denna mening innebär sålunda »bosatt», att vederbörande skall hava sin bostad inom kommunen.

Bägge dessa tolkningar äro uppenbart klara. En tredje ståndpunkt intog regeringsrådet T h u l i n, som fastställde KB:s beslut,

[1] Regeringsrättens årsbok ref. 10/1915, 71/1917 och 49/1919.

men med motiveringen: enär med föreskrifterna i §§ 13 och 42 FKL icke kan hava avsetts att från valbarhet till ledamot i kommunalnämnd utesluta i kommunen mantalsskriven och sålunda röstberättigad person, vilken, även om han bor utom kommunen, där har sådan kommunal tjänstebefattning, som måste fullgöras inom densamma, samt R ostridigt varit för år 1913 mantalsskriven i H, och där vid valtillfället innehade anställning såsom folkskollärare.

Denna ståndpunkt utvecklade regeringsrådet Thulin närmare sålunda:

I flertalet fall torde väl den, som är mantalsskriven i en kommun, böra betraktas såsom där bosatt i den mening, som avses i §§ 13 och 42 FKL, men synes detta dock ej kunna uppställas såsom en allmängiltig regel. Åtskilliga fall förekomma, då med särskild hänsyn därtill, att mantalsskrivningen ej alltid bestämmes efter vistelseorten, en person måste anses utesluten från valbarhet till ledamot i kommunalnämnd, ehuru han är i kommunen mantalsskriven. Å andra sidan kan ock en person vistas i en kommun under sådana förhållanden eller där, såsom i förevarande fall, hava tjänstebefattning av den art, att han, om han är röstberättigad, bör kunna anses valbar till ledamot i kommunalnämnd, vare sig han är i kommunen mantalsskriven eller icke. Särskilt kan detta inträffa i sådana fall, då en person jämlikt § 3 mom. 1 andra stycket i mantalsskrivningsförordningen äger själv bestämma, i vilken kommun han skall mantalsskrivas.

I ett rättsfall från 1917 följde Regeringsrättens majoritet samma uppfattning som i det nyss återgivna, d. v. s. ansåg, att bosatt innebär mantalsskriven.

Kommunalstämman i S—p hade i februari 1917 beslutit att förrätta val av ny ordförande, sedan W, som i december 1914 utsetts till ordförande under åren 1915—1918, efter att hava erhållit avsked från sin folkskollärartjänst i S—p, åtagit sig vikariat i S—d och dit avflyttat. I besvär över detta beslut anförde W, att han fortfarande vore mantalsskriven och röstberättigad i S—p, samt att hans bostad i S—d endast vore tillfällig. KB förklarade, att, då W fortfarande vore mantalsskriven och röstberättigad i S—p, kommunalstämman genom det nya valet överskridit sin behörighet. Regeringsråden Wall, Palmgren och Rydin funno ej skäl göra ändring i KB:s utslag. Regeringsrådet Thulin fastställde KB:s slut men anförde som motivering, att W ifrågavarande år varit mantalsskriven och röstberättigad i S—p samt att hans vistelse i S—d under en del av året icke, såvitt visats, varit av den beskaffenhet, att den utgjort skäl för kommunalstämman att företaga val av annan ordförande i W:s ställe.

Slutligen må även anföras det rättsfall från år 1919, där Regeringsrättens majoritet vidhöll den äldre tolkningen.

Till municipalfullmäktig i G hade år 1919 utsetts distriktsveterinären H. Häröver anfördes besvär under åberopande därav, att H, som intill den 1 oktober 1918 med sin familj varit boende i G men till denna dag blivit uppsagd till avflyttning, vore bosatt utanför samhället. I målet upplystes, att H på grund av svårighet att erhålla bostad för egen räkning förhyrt rum i G, då han för sin tjänst måste vara bosatt därstädes; att han sedermera för sin familjs räkning förhyrt en lägenhet utom samhället, dit H själv även synes hava avflyttat; och att han på grund av det i G förhyrda rummet mantalsskrivits såsom bosatt därstädes. Regeringsrätten, regeringsråden Wall, Palmgren och Rydin, ansåg H valbar, enär han var mantalsskriven i G, och vidhöll sålunda tolkningen, att bosatt innebure mantalsskriven. Regeringsrådet Ernberg, med vilken regeringsrådet Planting-Gyllenbåga instämde, ansåg H icke valbar, då av vad i målet förekommit måste anses framgå, att H vid tiden för valet icke varit bosatt inom municipalsamhället.

Trenne olika meningar hava sålunda ifråga om tolkningen av villkoren bosatt gjort sig gällande inom Regeringsrätten. Enligt den hittills segrande bör bosatt anses liktydigt med mantalsskriven och icke innehålla något däröver; enligt den därnäst starkast företrädda innebär bosatt, att vederbörande skall vara faktiskt boende, hava sin bostad i kommunen; enligt regeringsrådet Thulins tolkning slutligen bör bosatt icke anses innehålla mantalsskriven men å andra sidan icke heller faktisk bosättning — man kan vara mantalsskriven i en kommun utan att där vara bosatt, således från valbarhet utesluten, liksom man å andra sidan kan vara i kommunen bosatt och sålunda valbar utan att vara där mantalsskriven [1] — utan bosatt synes böra anses innebära, att man genom bostad eller tjänstebefattning skall vara på ett fastare sätt samhörig med kommunen.

Vid ett försök att tolka valbarhetsvillkoret »bosatt inom kommunen» torde böra tagas till utgångspunkt mantalsskrivningsförordningens bestämmelser. Enligt 1861 års mantalsskrivningsförordning skulle man mantalsskrivas, där man borde »anses hava sitt bo och hemvist». Härvid gällde, att för den händelse man ägde fastighet eller idkade rörelse inom flera mantalsskrivningsdistrikt, man själv ägde bestämma, var man skulle mantalsskrivas, ävensom att, om man till eller före nästa fardag komme att flytta till annat distrikt,

[1] Före 1918 års kommunala rösträttsreform var ju rösträtten knuten ej vid mantalsskrivningen utan vid skattskyldigheten.

man där borde mantalsskrivas. Mantalsskrivningsort och bosättningsort skulle således vara identiska; väl kunde man »vistas» å annan ort [1], men att man hade sitt bo och hemvist annorstädes medgav ej förordningen [2]. Med hänsyn till detta fasta samband mellan begreppen mantalsskriven och bosatt är KB:s utslag i det ovan återgivna rättsfallet från 1863 således försvarbart: man mantalsskrives, där man är bosatt, alltså är man bosatt, där man är mantalsskriven. För 1894 års kungl. förordning angående mantalsskrivning äro också mantalsskrivningsort och bosättningsort på enahanda sätt sammanfallande; i tvivelaktiga fall, då någon under olika delar av året »uppehåller sig» i olika distrikt, anses han »bosatt» i den ort, »där han vistas under sådana förhållanden, att han med avseende å tjänst, verksamhet eller andra omständigheter bör anses därstädes hava sitt egentliga hemvist» [3]. »Vistelse» för studier å en ort medförde ej, att man där ansågs bosatt [4], lika litet som, om man »i och för arbete eller uppdrag av tillfällig beskaffenhet eller i följd av uppdrag, lämnat av riksdagen, å annan ort sig uppehåller», man där borde mantalsskrivas [5]. Även enligt denna förordning medför den omständigheten, att man är bosatt å viss ort, skyldighet att där mantalsskrivas; att man vistas eller upphåller sig annorstädes inverkar ej härå. År 1911 tillades till sistanförda bestämmelser, att ledamot av statsrådet, som avflyttade från den ort, där han vid utnämningen var bosatt, utan hinder därav ägde bibehålla sin gamla mantalsskrivningsort [6]. Följande år utvidgades det äldre stadgandet sålunda, att om någon, som blivit av Kungl. Maj:t förordnad till ledamot i kommitté eller kommission eller mottagit uppdrag att såsom sakkunnig biträda inom statsdepartement eller av riksdagen erhållit särskilt uppdrag, för uppdragets fullgörande är bosatt å annan ort än den, där han förut haft sitt hemvist, han fortfarande äger vara mantalsskriven å sistnämnda ort [7].

---

[1] KF ang. mantals- och skattskrivningarnas förrättande den 20 juli 1861 § 3, 4:o.

[2] Härvid bortses från diplomater o. dyl., som mantalsskrivas i S:t Nicolai församling i Stockholm.

[3] Mantalsskrivningsförordningen § 3 mom. 1 andra stycket.

[4] Mantalsskrivningsförordningen § 3 mom. 4.

[5] Mantalsskrivningsförordningen § 3 mom. 6.

[6] KF 27 okt. 1911, SFS nr 109.

[7] KF 11 okt. 1912, SFS nr 283.

Enligt mantalsskrivningsförordningens nuvarande innehåll kan man således bliva mantalsskriven annorstädes än där man är bosatt. Mantalsskriven och bosatt äro följaktligen, även om de möjligen enligt 1861 års förordning och 1894 års i dess ursprungliga lydelse kunde anses vara det, ej längre identiska begrepp. Bosatt är man, där man faktiskt är boende; saknar man dylik boningsort, är man bosatt, där man »med avseende å tjänst, verksamhet eller andra omständigheter bör anses ... hava sitt egentliga hemvist». En lösare form av samhörighet med ett samhälle, ej ledande till att man där anses bosatt, är, om man vistas där för studier eller för tillfället uppdrag »uppehåller sig» där.

När emellertid mantalsskrivningsorten och orten, där man är bosatt, sålunda kunna vara skilda, bör, efter vad det synes, bosatt i FKL knappast tolkas såsom mantalsskriven. Det torde vara riktigare att ej låta bosatt i FKL erhålla annan innebörd än bosatt i mantalsskrivningsförordningen och sålunda innebära, att man inom kommunen skall hava sitt »egentliga hemvist», d. v. s. där vara faktiskt boende, eller, om detta kriterium ej kan tillämpas, »med avseende å tjänst, verksamhet eller andra omständigheter» bör anses hava det.

Den tolkning av begreppet bosatt, som minoriteten inom Regeringsrätten 1915 och 1919 hävdade, står sålunda i full överensstämmelse med mantalsskrivningsförordningens innehåll; den som majoriteten omfattade, synes bygga på en identitet mellan bosatt och mantalsskriven, vilken möjligen kunde anses föreligga enligt 1861 års mantalsskrivningsförordning och 1894 års i dess ursprungliga form, men som lagstiftningen därefter måst uppgiva. Vad Thulins tolkning beträffar, inför den ett helt nytt innehåll i begreppet bosatt. Då detta valbarhetsvillkor emellertid uppenbarligen avser att kräva en starkare samhörighet med kommunen än egenskapen röstberättigad garanterar, och då de legala formerna för en sådan samhörighet torde böra anses uttömmande angivna i den författning, som just avhandlar den enskildes anknytning till visst samhälle, synes näppeligen någon anledning föreligga att i FKL:s bosatt inlägga en för mantalsskrivningsförordningen okänd innebörd.

I det föreliggande tolkningsspörsmålet torde emellertid även böra beaktas ett par stadganden i kommunallagarna.

Enligt FKL § 55 är den, »som inom kommunen bor eller sig

uppehåller», skyldig att inför kommunalnämnden på kallelse inställa sig, »såvida han minst fyra dagar förut därav erhållit del». I den riktiga känslan att »bor» i denna paragraf bör tolkas lika med valbarhetsvillkoret bosatt i § 13 förklarar Hagman »bor» innebära, att vederbörande skall vara i kommunen »bosatt d. v. s. mantalsskriven», men finner sig också på grund av den i slutet av meningen föreskrivna korta delgivningstiden nödsakad till tillägget, att vederbörande även skall där uppehålla sig [1]. Utgår man från den tolkning, på vilken språkkänslan synes hänvisa, eller att den som »bor» i en kommun, också är där »bosatt», och att den, som är »bosatt» å en ort, »bor» där, så får man med tolkningen »faktiskt boende» stadgandena fullt samstämmande. Den korta delgivningstiden blir då en naturlig följd av förutsättningen »bor» och behöver ej användas för att i detta sammanhang i begreppet bosatt inlägga något annat än vad det innehåller i § 13 [2].

Det är också en annan omständighet i kommunalförordningarnas utformning, som i denna tolkningsfråga förtjänar tagas i betraktande. För valbarhet till stadsfullmäktige i stad har villkoret »inom kommunen bosatt» aldrig gällt. Saknar FKS denna bestämmelse, har den likväl en annan, som ej torde kunna förbigås. Bland avsägelsegrunderna i FKS § 30 är upptagen den omständigheten, att stadsfullmäktig »icke är i staden eller inom dess område boende». Detta »boende» ansluter uppenbarligen väl till FKL:s »bosatt». Att nämnda avsägelsegrund saknas i FKL synes stå i samband med att där bland valbarhetsvillkoren upptages bosatt. Någon annan förklaring härtill synes svår att finna. Kommunalfullmäktige men ej stadsfullmäktige skulle, om »bosatt» tolkas såsom mantalsskriven, vara oförhindrade vägra en från kommunen avflyttad, d. v. s. ej längre där faktiskt bosatt person, avsäga sig det erhållna uppdraget och således i realiteten, åtminstone till följande mantalsskrivning, tvinga honom att återflytta till eller kvarstanna i kommunen. Att antaga en dylik bristande överensstämmelse mellan FKL och FKS synes emellertid kräva starka skäl. Såsom nyss visades, lämnar mantalsskrivningsförordningen icke något stöd för en nödvändig liktydighet mellan bosatt och mantalsskriven.

---

[1] Hagman, a. a., sid. 123.

[2] Jfr Hammarskjöld, Kommunallagarne, 8:de uppl. sid. 86.

Intill dess rösträttsvillkoren genom lagarna den 23 december 1918 förändrades därhän, att rösträtten knöts till mantalsskrivningen, ej som förut till skattskyldigheten, kunde i varje fall tolkningen av bosatt såsom mantalsskrivning hava en mening. Villkoret bosatt skulle då innebära, att endast de röstberättigade skattskyldiga, som tillika vore mantalsskrivna inom kommunen, där vore valbara. Sedan emellertid enligt den lydelse, kommunalförordningarna genom nämnda lagar erhållit, rösträtt förutsätter mantalsskrivning, kommer bosatt, tolkat såsom mantalsskriven, att sakna varje förnuftigt innehåll. Stadgandet i § 13 skulle nämligen då läsas: Kommunalstämman utser bland mantalsskrivna inom kommunen mantalsskrivna personer ... I Hammarskjölds kommunallagsedition betecknas också tolkningen av bosatt som mantalsskriven såsom tvivelaktig. I sjunde upplagan (mars 1919) tillägges [1]: »åtminstone numera, sedan mantalsskrivning blivit förutsättning för rösträtt, torde på grund av ordalydelsen faktisk bosättning inom kommunen erfordras för valbarhet». I åttonde upplagan [2] har, förmodligen på grund av rättsfallet från 1919, detta tillägg borttagits; det betonas där likväl, att den äldre tolkningen, särskilt efter 1918 års reformer, är tvivelaktig. När Regeringsrätten 1919 behandlade sistnämnda rättsfall anförde därför regeringsrådet Palmgren, med hänvisning till att »enligt vedertagen praxis» bosatt tolkats såsom mantalsskriven: »Den omständigheten allena, att genom lagen den 23 dec. 1918 rösträtten bundits vid mantalsskrivningen, men nämnda föreskrift i § 13 ändock fått kvarstå oförändrad, kan enligt min mening icke föranleda till att samma föreskrift bör anses hava numera erhållit en annan innebörd än tillförene». På sätt ovan sökt visas, är det emellertid ej 1918 års lagändring »allena», utan såväl mantalsskrivningsförordningen som kommunalstyrelseförordningarna själva, som indicera en annan tolkning av § 13 än den »i praxis vedertagna». Men efter 1918 års lagändring har man icke annan utväg än att antigen förklara »vedertagen praxis» eller kommunalförordningen ologisk. Regeringsrättens majoritet har valt sistnämnda utväg. Starkare skäl synas dock böra tala för motsatt val, att lagen bör anses hava högre valör än tvivel-

[1] Sid. 29.
[2] Sid. 29.

aktig praxis. Innebörden av bosatt blir då densamma som detta ord har i mantalsskrivningsförordningen, d. v. s. betyder *faktisk bosättning* inom kommunen, eller där detta kriterium ej kan tillämpas, att vederbörande, *med avseende å tjänst, verksamhet eller andra omständigheter, har sitt egentliga hemvist* därstädes. En sådan tolkning överensstämmer också väl med avsägelsegrunden i FKS § 30: »om han icke är i staden eller inom dess område boende».

Enligt FKL § 13 tredje stycket och FKS § 29 mom. 1 kan ej den vara kommunalfullmäktig, respektive stadsfullmäktig, som icke råder över sig och sitt gods; ej den, som är förklarad ovärdig att i rikets tjänst vidare nyttjas eller eljest på grund av honom ådömd straffpåföljd icke må utöva allmän befattning eller genom utslag, vilket ännu icke vunnit laga kraft, är dömd till sådan straffpåföljd eller den, som är ställd under framtiden för brott, vilket kan medföra sådan påföljd; ej heller den, som är förklarad ovärdig att inför rätta föra andras talan. I fråga om stadsfullmäktige är i detta sammanhang, såsom ovan nämnts, även inrymd bestämmelsen om tjugofem års ålder såsom villkor för valbarhet.

Av stadgandets formulering, »kan ej den vara», torde framgå, att personer, som träffas av ifrågavarande diskvalifikationsbestämmelser ej kunna väljas till stadsfullmärktige. Några svårigheter vid tillämpningen av dessa föreskrifter torde icke förefinnas. Att råda över sig och sitt gods innebär att ej stå under förmynderskap eller vara i konkurstillstånd. Har någon genom utslag, som ännu icke vunnit laga kraft blivit dömd till den påföljd, att han icke må utöva allmän befattning, är han obehörig att väljas från det utslaget fallit till dess detsamma av högre rätt blivit upphävt. Förelåg obehörigheten vid valtillfället, kan vederbörande aldrig genom detta valsedelmateriel bliva fullmäktig, således ej heller vid en senare sammanräkning för utseende av suppleant, företagen vid en tidpunkt, då obehörigheten upphört; endast genom ett val, verkställt sedan diskvalifikationsanledningen bortfallit, kan han bliva fullmäktig.

I valögonblicket skall sålunda vid val såväl å land som i stad den valde dels vara svensk medborgare, mantalsskriven i kommunen och tjugofem år fyllda, därjämte ej från rösträttens utövning utesluen på grund av de s. k. strecken, dels ej vara obehörig på grund av

FKL § 13, tredje stycket, respektive FKS § 29 mom. 1, dels ock slutligen vid val å landet inom kommunen hava sitt hemvist. Brister den valde i något av dessa hänseenden skall hans namn enligt FKL § 29 mom. 4 och FKS § 24 mom. 1 anses såsom obefintligt.

De spörsmål, som därefter uppställa sig till besvarande, äro, om nämnda valbarhetsvillkor skola fyllas under hela valperioden, och, därest detta i någon utsträckning är förhållandet, verkan av bristande valbarhet.

Vad diskvalifikationsbestämmelserna i FKL § 13 tredje stycket och motsvarande stadgande i stad angår, framgår det otvetydigt av lagtextens utformning, att den valde, om han under valperioden träffas av dem, ej längre kan vara fullmäktig. Obehörigheten att fortfarande innehava mandat inträffar i samma ögonblick diskvalifikationsgrundens förhandenvaro konstateras[1], och denna obehörighet kvarstår även, om anledningen, när konstaterandet av dess inträffande sker, ej längre föreligger utan åter upphört. Har den valde någon gång under mandattiden kommit i det läge, att han ej »kan vara» fullmäktig, kan han allenast genom ett nytt val återföras till fullmäktige.

Tvivelaktigare ställer sig svaret å frågan, om egenskapen röstberättigad samt, å landet, bosatt skola föreligga under hela valperioden. Vid ett försök att besvara detta spörsmål torde till en början doktrinen och hittillsvarande praxis böra undersökas.

Hagman anser sålunda[2], att om den valde råkar i den ställning, att han icke längre fyller nämnda valbarhetsvillkor, t. ex. kommer att häfta för oguldna kommunalutskylder, är han icke desto mindre berättigad att kvarstå såsom fullmäktig. Likaledes förklarar Carlberg[3] de i § 13 tredje stycket och motsvarande stadgande i stad anförda obehörighetsgrunderna vara de enda laga skäl, som berättiga till avsättning av fullmäktige.

I praxis föreligga tvenne rättsfall. Det tidigare av dessa står i överensstämmelse med nämnda författares uppfattning.

År 1883 anfördes besvär däröver, att vid kommunalstämma i T. detta år såsom ordförande tjänstgjort S., ehuru denne redan i maj

---

[1] Jfr Hammarskjöld, Kommunallagarne, 8:de uppl., sid. 30. Hagman, sid. 68.

[2] Sid. 68.

[3] Sid. 83.

1882 avflyttat från socknen. KB ogillade besvären, enär den valförrättning, varvid S. efter sin avflyttning från T:s socken blivit såsom röstberättigad utsedd till ordförande, vunnit laga kraft. Kungl. Maj:t fann ej skäl till ändring i KB:s resolution [1].

Såväl KB som Kungl. Maj:t ansågo sålunda, att de icke ägde ingå å någon prövning av huruvida den valde vid valtillfället var eller därefter kommit i det läge, att han ej längre var bosatt inom kommunen; om bosatt här tolkades såsom mantalsskriven eller faktiskt boende saknar beydelse, då myndigheterna ej ingingo på prövning av anförda skäl för obehörigheten utan hänvisa därtill, att valet vunnit laga kraft.

I det tidigare anförda rättsfallet från 1917 intog Regeringsrätten motsatt ståndpunkt. KB:s av Regeringsrätten fastställda utslag motiverades nämligen därmed, att det vore ostridigt, att den valde »fortfarande vore därstädes mantalsskriven och röstberättigad». Utslaget nöjer sig sålunda ej med att konstatera, att valet vunnit laga kraft eller att i FKL § 13 tredje stycket angivna diskvalifikationsgrunder icke äro för handen, utan går in på en realprövning av om egenskaperna mantalsskrivning inom kommunerna och röstberättigad ännu föreligga. Att bosatt tolkas såsom mantalsskriven, torde även i detta sammanhang sakna betydelse.

Sistlidet år har emellertid Regeringsrätten uttalat sig i samma riktning [2].

Kommunalfullmäktige i S. köping beslöto i juli 1922 att ingå till KB med anmälan, att W. och A. avgått ur fullmäktige. Därvid förklarade fullmäktige sig anse, att då nämnda personer icke längre fyllde valbarhetsvillkoren (de häftade för oguldna kommunalutskylder), de icke heller längre kunde bibehålla uppdraget såsom kommunalfullmäktige. — KB utlät sig sålunda: Enär W. och A. icke avsagt sig uppdraget att vara ledamöter i fullmäktige, och ej heller någon omständighet visats, som jämlikt § 28 mom. 2 i FKL jämförd med § 13 tredje stycket i samma förordning, föranledde till att W. och A. icke vidare kunde innehava berörda uppdrag, samt fullmäktige följaktligen icke ägt befogenhet att göra förevarande anmälan, funne KB samma anmälan ej föranleda någon åtgärd.

Över denna resolution anfördes besvär under åberopande därav, att W. och A., enär de häftade för oguldna kommunalutskylder, icke funnes upptagna såsom röstberättigade i den efter 25 juli 1922 gällande röstlängd, att enligt § 28 mom. 2 förutsättningen för mandatinnehav i första hand vore att vara röstberättigad, samt att, om

[1] Walldén, nr. 828.

[2] Regeringsrättens årsbok ref. 7/1923.

vissa kvalifikationer uppställts såsom villkor för valbarhet, dessa kvalifikationer icke finge upphöra efter det valet ägt rum.

Regeringsrättens flesta ledamöter, regeringsråden Wall, Palmgren och Rydin, funno väl, att W. och A., enär de, enligt vad upplyst blivit, vore på grund av underlåtenhet att erlägga kommunalutskylder såsom icke röstberättigade upptagna i gällande röstlängd för köpingen, följaktligen jämlikt § 13 och § 28 mom. 2 FKL, efter det deras rösträtt och valbarhet på nämnda grund upphört, ej heller kunnat vara kommunalfullmäktige, men då deras tjänstgöringstid såsom fullmäktige med år 1922 utgått, funno samma ledamöter besvären icke till någon Kungl. Maj:ts vidare åtgärd föranleda. — Regeringsråden Ernberg och Linnér funno ej skäl att göra ändring i KB:s resolution.

Enligt den uppfattning, Regeringsrättens majoritet här hävdat, böra således samtliga de villkor, som gälla för valbarhet till fullmäktige föreligga ej blott i valögonblicket utan under hela valperioden. Denna tolkning är högst uppseendeväckande, då den står i strid mot ej blott praxis och teori inom kommunalrätten utan även mot en enstämmig doktrin i fråga om tolkningen av liknande stadganden inom riksdagsrätten.

RO § 26 innehåller de villkor för behörighet såsom riksdagsman, vilka skola fyllas såväl vid valtillfället som under hela den tid, valet avser [1]. Denna paragraf utgör den direkta motsvarigheten till FKL § 13 tredje stycket, respektive FKS § 29 mom. 1 [2]; utöver sistnämnda stadganden omfattar § 26 dels ett särskilt stycke med innehåll, att riksdagsmannabefattning endast kan av svensk medborgare utövas, dels ock bestämmelse att vissa brott mot valfriheten utgöra diskvalifikationsgrund. I fråga om första kammarens ledamöter innehåller § 9 och i fråga om andra kammarens § 19 jämförd med § 16 de villkor som, utöver de i § 26 nämnda, skola för valbarhet vid valtillfället fyllas. Den i § 9 stadgade förutsättningen, viss förmögenhet, skall enligt uttryckligt stadgande fyllas under hela valperioden. Men i fråga om bestämmelserna i § 19, som direkt motsvarar FKL § 13 första stycket, respektive FKS § 28 mom. 2 finnes icke sådan föreskrift. Valrätt inom valkretsen är sålunda ett valbarhetsvillkor, som endast behöver föreligga i valögonblicket. När kamrarna enligt RO § 32 granska ledamots behörighet till riksdagsmanna-

[1] Hagman, Sveriges grundlagar, sid. 390. Malmgren, Sveriges grundlagar, sid. 119.

[2] Jfr 1859 års kommunallagsbetänkande pag. XVI o. f.

kallets utövande, hava de följaktligen att pröva, om i § 29 och 26 angivna förutsättningar voro förhanden såväl i valögonblicket som därefter, men i fråga om i § 19 upptagna villkor allenast om de förelågo, då vederbörande blev till riksdagsman vald [1]. Att kamrarna, sedan den valde en gång blivit såsom riksdagman godkänd, icke kunna på grund av senare uppkommen brist i valbarhetsvillkoren enligt RO § 19 underkänna hans behörighet, därom synas samtliga grundlagstolkare vara eniga.

Föreligger då, i betraktande av den stora likheten mellan föreskrifterna i RO och kommunallagarna, skäl till en tolkning, så starkt avvikande från den i fråga om RO enstämmigt hyllade?

Enligt FKL § 13 tredje stycket kan ej den vara fullmäktig, som icke råder över sig och sitt gods, d. v. s. den, som står under förmyndare eller är i konkurstillstånd [2]. Första stycket av samma paragraf stadgar, att till fullmäktig endast kan väljas den, som är röstberättigad. För rösträttens utövning kräves enligt § 8 andra stycket, att vederbörande bland annat ej är omyndig förklarad eller i konkurstillstånd. Ansåge man, att de i § 13 tredje stycket anförda villkoren för fullmäktigmandatets bibehållande borde fyllas såväl i valögonblicket som under hela valperioden, villkoret röstberättigad i paragrafens första stycke däremot endast i valögonblicket, skulle nämnda bestämmelse i tredje stycket uppenbarligen hava en uppgift. Med den tolkning, Regeringsrättens majoritet givit första stycket, enligt vilken egenskapen röstberättigad skall föreligga under hela mandattiden — och den valde således på grund av sistnämnda förhållande ej under fullmäktigeuppdragets hela tid kan med representantskapets bibehållande komma under förmyndare eller i konkurstillstånd — med denna tolkning blir villkoret i tredje stycket »den som råder över sig och sitt gods» utan mening. Även på denna punkt förutsätter sålunda riktigheten av Regeringsrättens utslag brist på logik i lagens utformning. Vill man icke erkänna en sådan brist i texten, kommer man med nödvändighet till det slut, som KB och

[1] Naumann, Sveriges statsförfattningsrätt III, sid. 348; Hagman, Sveriges grundlagar, sid. 390; Malmgren, sid. 122. Rydin, Svenska riksdagen 1, sid. 240, har en något avvikande, men närliggande uppfattning: Kammare äger pröva, om i RO § 19 bestämda villkor förefinnas, då någon såsom nyvald där tager plats.

[2] Se Hammarskjöld, Kommunallagarne, 8:de uppl., sid. 30.

regeringsråden Ernberg och Linnér ansett riktigt, och som tillika står i överensstämmelse med den obestridda tolkningen av RO:s liknande stadganden. För att undvika en dylik svårförsvarbar stridighet med gällande lag synes man följaktligen nödgas inskränka verkan av brist i fråga om de rösträttsstreck, som äro med nämnda båda villkor — omyndig förklarad och konkurstillstånd — likställda, d. v. s. viss fattigvård, oguldna kommunalutskylder och ådömd straffpåföljd, därtill att den utesluter från valbarhet till fullmäktig men ej påverkar lagligheten av redan innehavande mandat.

I »röstberättigad» ligger emellertid ej blott, att vederbörande ej skall vara från rösträttens utövande utesluten på grund av brist i av de limitativa villkoren berörda hänseenden. Däri äro ock inneslutna grundförutsättningarna för rösträtten: svenskt medborgarskap och mantalsskrivning inom kommunen. Måste kravet på dessa villkors fyllande även begränsas till valögonblicket? Det torde vara lika svårt att direkt ur lagtexten som analogivis ur RO härleda svaret på denna fråga. Andra tolkningsvägar synas i stället böra användas.

I RO § 26 finnes intagen föreskriften, att riksdagsmannabefatting endast kan av svensk medborgare utövas. Motsvarande bestämmelse saknas i fråga om fullmäktig. Visserligen gäller ostridigt, att den valde i valögonblicket skall vara svensk medborgare. Men uttrycklig föreskrift, att den valde, därest han förlorar sitt medborgarskap, skall lämna sitt mandat, saknas [1]. Det synes likväl uppenbart orimligt, att en utländsk undersåte skulle kunna vara ledamot av en svensk representativ församling, m. a. o. att i kommunala korporationer skulle, i motsats till vad förhållandet är i fråga om riksdagen, kunna sitta personer med medborgarrätt i annat land [2]. Blir en fullmäktig under valperioden utländsk undersåte, torde han följaktligen böra anses samtidigt förlora möjligheten att bibehålla sitt fullmäktigeskap. I detta fall torde sålunda ett konstitutivt rösträtts-

---

[1] Malmgren anför i sin kommentar till grundlagarna, sid. 119, § 26, att föreskriften om svenskt medborgarskap har betydelse endast för ledamot av första kammaren. Det torde emellertid föreligga den möjligheten, att kvinna under mandattiden genom äktenskap med utlänning förlorar sitt svenska medborgarskap, i vilket fall § 26 även med avseende å andra kammarens ledamöter blir verksam.

[2] Jfr 1859 års kommunallagsbetänkande pag. XIV o. f., ävensom Mayer, Deutsches Verwaltungsrecht, 2. Aufl., II, sid. 638.

villkor, ehuru utryckligt stadgande därom saknas, vara av den karaktär, att det måste av den valde fyllas under hela den tid, mandatet innehaves.

Är den politiska rösträttens yttersta grund att söka däri, att man är medlem av det svenska folksamhället, så är — vid sidan av denna förutsättning — den kommunala rösträttens grund numera, att man genom den vid mantalsskrivningen konstaterade bosättningen eller annan omständighet tillhör det lägre samhälle, som kommunen utgör. Förlorar man sin samhörighet med det kommunala samhället, föreligger — från kommunens synpunkt sett — uppenbarligen en lika stor brist, som om en riksdagsman ej längre tillhör folksamhället [1]. Det kravet synes därför kunna uppställas, att den valde under hela valperioden skall förbliva mantalsskriven i kommunen. En annan tolkning skulle leda till den uppenbara orimligheten, att en person samtidigt skulle kunna vara fullmäktig i flera kommuner. Det gives därvid icke blott möjligheten, att en stadsfullmäktig under mandattiden bosätter sig i ett invid staden, men utanför dess område beläget villasamhälle och där erhåller ett fullmäktigmandat. Det finnes även andra tänkbara fall. Vid kommunal indelningsändring kan sålunda hända, att i den minskade kommunen några fullmäktige — vore alltför många bosatta utom excorporeringsområdet, skulle Kungl. Maj:t med säkerhet jämlikt § 14 andra stycket indelningslagen förordna, att fullmäktigeförsamlingens uppdrag skulle vid den nya indelningens ikraftträdande upphöra — tillika bleve fullmäktige i den nya kommunen.

På landet krävdes för valbarhet ytterligare [2] att vara inom kommunen bosatt. Tolkningen av detta uttryck har ovan behandlats. Det spörsmål, som nu möter, är, om detta valbarhetsvillkor skall fyllas under hela valperioden. I rättsfallet från 1883 ansågs detta icke vara av behovet påkallat, utslagen från 1917 och 1923 tala i motsatt riktning. Att tillämpa principen om de konstitutiva rösträttsvillkorens ständiga fyllande är ej möjligt, då bosatt endast är ett valbarhetsvillkor. Ej heller upptagas villkoren för mandatets bibehållande uttömmande i FKL § 13 tredje stycket, då svenskt med-

[1] Jfr Mayer, ib.

[2] Villkoret tjugofem års ålder torde ej behöva upptagas till behandling; har man en gång uppnått denna ålder, kan man ju sedermera ej nedgå under den.

borgarskap och mantalsskrivning inom kommunen erfordras under hela valperioden.

Det torde icke finnas någon annan väg att ur lagen utläsa tolkningen, än en jämförelse med förhållandena i stad. Därvid synes först böra anmärkas, att medan villkoret tjugofem års ålder å landet är infört jämsides med villkoren röstberättigad och bosatt, är det i stad upptaget såsom varande i paritet med de absoluta diskvalifikationsgrunderna. Då emellertid detta förhållande närmast är av intresse i fall fråga är om vid ett skett val häftande nullitet, torde några bestämda slutsatser härav ej kunna dragas. Av större betydelse för det föreliggande spörsmålet synes däremot vara det redan berörda förhållandet, dels att, medan å landet inom kommunen bosatt finnes upptaget såsom valbarhetsvillkor, i stad såsom avsägelsegrund är upptaget, att man ej är i staden eller inom dess område boende, dels ock att sistnämnda omständighet icke är upptagen bland avsägelsegrunderna i FKL § 13 andra stycket. Denna skiljaktighet torde, såsom ovan framhållits, finna sin förklaring däri, att lagen kräver bosatt i mantalsskrivningsförordningens mening i valögonblicket; de skäl, som tidigare anfördes, synas emellertid även nödvändiggöra, att egenskapen bosatt anses erforderlig under hela valperioden.

Vilken verkan bör tillerkännas det förhållandet, att till fullmäktig valts en person, som icke varit valbar? Därvid torde först det fall böra tagas i betraktande, att den valde i valögonblicket på grund av bestämmelserna i FKL § 13 tredje stycket respektive FKS § 29 mom. 2 var obehörig. Något rättsfall, där denna fråga varit under behandling, synes ej finnas. Hammarskjöld[1] har emellertid upptagit spörsmålet och förklarar förbudet »kan ej vara» »så ovillkorligt, att nytt val torde böra ske, så fort anmälning om olagligheten göres, även om tiden för besvär tilländagått», d. v. s. sker val, trots att brist i här ifrågavarande hänseenden föreligger hos den valde, är detsamma en nullitet, som kan konstateras när som helst, oberoende av klagotid. Häremot torde icke något vara att erinra. »Kan man ej vara» fullmäktig, så blir man det ej heller genom att val sker, och har följaktligen aldrig heller rättsligen varit fullmäktig.

[1] 8:de uppl. sid. 30.

Ett konstaterande av ogiltigheten bör när som helst kunna äga rum. Har frågan om verkan efter klagotidens utgång av vid valtillfället föreliggande diskvalifikationsorsaker icke i praxis förekommit, finnes det däremot ett rättsfall, där samma spörsmål i fråga om ett av de övriga valbarhetsvillkoren varit av Kungl. Maj:t behandlat.

I december 1870 valdes E. till vice ordförande i G. kommunalstämma. I ordförandens ställe ledde E. sedermera förhandlingarna å en stämma i juli. Häröver anfördes besvär med åberopande därav, att E. för år 1870 (således vid valet) varit mantals- och skattskriven i M. och enligt de honom där för sagda år påförda krono- och kommunalutskylder, varemot han erhållit avskrivning för honom i G. för samma år påförda inkomstbevillning ävensom uppförts å restlängd för de inom G. honom debiterade kommunalutskylder. KB ogillade besvären, då E:s val ej blivit i behörig tid och ordning överklagade, och Kungl. Maj:t fann ej skäl till ändring i KB:s beslut [1].

I detta fall har Kungl. Maj:t således ställt sig på den ståndpunkten, att vid valtillfället förefintlig brist i egenskapen röstberättigad ej förmår därefter påverka ett en gång laga-kraftvunnet beslut, detta i närmaste anslutning till den ställning, Kungl. Maj:t senare intog i det ovan anförda rättsfallet från 1883. Vilken utgång frågan skulle erhållit, om den bedömts av Regeringsrätten, efter det denna år 1917 inaugurerat och i år tillämpat en ny praxis, torde vara osäkert att besvara. I bästa överensstämmelse med dess i sistnämnda rättsfall intagna ståndpunkt stode uppenbarligen en nullitetsförklaring på grund av brist i de för valets giltighet väsentliga förutsättningarna. Ett sådant nullitetskonstaterande har Regeringsrätten, trots nullitetsbegreppets svaga utbildning i svensk förvaltningsrätt, i ett rättsfall 1913 ansett sig böra företaga [2]. Om brist i de väsentliga förutsättningarna för valbarhet vid valtillfället visas föreligga, synes ett konstaterande av valets ogiltighet böra ske, oavsett om besvärstiden tilländagått. Såsom väsentliga förutsättningar för valbarhet synas de villkor böra betraktas, som, därest den valde brister därutinnan efter valet, medföra den valdes avgång ur fullmäktige, m. a. o. enligt vad här ovan antagits vara mest i överensstämmelse med kommunallagarnas utformning och förnuftiga innehåll: svenskt medborgarskap, mantalsskrivning och faktisk bosättning inom kommunen.

Verkan av konstaterad obehörighet att bibehålla ett fullmäktig-

[1] Walldén, n:r 308.

[2] Regeringsrättens årsbok ref. 135/1913.

mandat är, att den valde upphör att vara ledamot i den församling, i vilken han genom val blivit insatt. Att på sådant sätt en plats blivit ledig, bör liksom av andra orsaker föranledd avgång, i enlighet med FKL § 32 mom. 3, respektive FKS § 28 mom. 2 [1], av fullmäktige anmälas till vederbörande valmyndighet, som omedelbart har att, på sätt i nämnda lagrum föreskrives, företaga ny röstsammanräkning. I fall av obehörighetsanledningens notoritet är KB enligt allmänt förvaltningsrättsliga regler [2] oförhindrad verkställa sådan ny sammanräkning; det torde i betraktande av KB:s övervakande ställning t. o. m. kunna ifrågasättas, huruvida denna myndighet ej är skyldig att utan dylik anmälan vidtaga erforderliga åtgärder för den uppkomna ledigblivna platsens återbesättande. Skulle den obehörige ej frivilligt utebliva från sammanträdena, eller skulle församlingen underlåta att anmäla ledigheten, blir den obehöriges plats icke desto mindre rättsligen obesatt, varför sålunda, om han deltager i omröstningar, hans röst är obefintlig. Huruvida detta skall medföra ogilighet för de beslut, vid vilkas fattande han deltagit, torde böra avgöras med hänsyn till om den rättsligen obefintliga rösten kan antagas hava inverkat på omröstningens utgång.

---

[1] Om det förfarande, som kan antagas bliva tillämpat vid nullitetskonstaterande, se min uppsats Kammare och Regeringsrätt, Statsv. Tidskr. 1920, sid. 446.

[2] Reuterskiöld, Föreläsningar i svensk stats- och förvaltningsrätt, I, Statsregementet, sid. 114 o. f.

MINORITETSRÄTTIGHETER EMOT BANKBOLAGS STYRELSE OCH REVISORER.

NÅGRA ANMÄRKNINGAR

AV

PROFESSOR ALBERT ERNBERG.

Åstadkommandet av en tillbörlig överensstämmelse mellan lagstiftningen om affärsbanker och den revision av den allmänna aktiebolagsrätten, som resulterade i lag den 12 aug. 1910 om aktiebolag, utgjorde en ledande princip för det lagstiftningsarbete, varur lag den 22 juni 1911 om bankrörelse framgick. Den uppgift, som den år 1907 tillsatta banklagstiftningskommittéen [1] fått sig förelagd, innefattade i första hand att utarbeta förslag till de ändringar i gällande lagstiftning angående solidariska bankbolag och bankaktiebolag, som kunde föranledas av pågående revision av lagen om aktiebolag. Bankkommittéen avlämnade sitt arbetsresultat den 13 mars 1908 [2]. I motiven (s. 102) förmäles, att kommittéen i allt väsentligt anslutit sig till aktiebolagskommittéens nya förslag av den 5 februari 1908. Det oaktat hade dock icke kunnat undvikas, att förslaget till banklagstiftning även i vissa delar, som ej avsåge rent bankmässiga förhållanden, avveke från förstnämnda förslag. En del stadganden i detta hade synts mindre nödiga eller lämpliga i banklagstiftningen. I andra fall hade de omständigheter, som föranlett aktiebolagskommittéen att föreslå nya och utförliga lagbestämmelser, ansetts icke äga tillämplighet på banker. Och slutligen hade kommittéen icke

[1] Här nedan benämnd bankkommittéen.

[2] Förutom bankaktiebolag och solidariska bankbolag upptog lagförslaget som en särskild kategori: emissionsbanker.

trott sig äga anledning att allt för mycket rubba den olikhet, som till följd av förhållandenas egen natur redan nu i vissa delar bestode mellan de olika lagstiftningarna.

1910 års aktiebolagslag innefattade emellertid åtskilliga avvikelser från aktiebolagskommittéens förslag. Härmed följde också en förändring i utgångsläge för den nya banklagstiftningen, en förändring, som också klarligen avspeglade sig i bedrivandet av arbetet på denna lagstiftning [1]. Ett förslag till lag om bankrörelse, väsentligen byggt på bankkommittéens lagverk, hade utarbetats inom finansdepartementet och jämväl — den 9 oktober 1909 — av Kungl. Maj:t remitterats till lagrådet [2]. Bankkommittéens ifrågavarande arbete anslöt sig »såvitt angick rena aktiebolagsrättsliga bestämmelser» i huvudsak till aktiebolagskommittéens förslag; och liksom den nya aktiebolagslagen i åtskilliga mer eller mindre väsentliga moment avvek från sistnämnda förslag, så förefunnos i det stora hela enahanda olikheter mellan aktiebolagslagen och det till lagrådet redan remitterade förslaget till lag om bankrörelse. Syftet att såvitt möjligt undanrödja dylika olikheter föranledde en omarbetning av sistnämnda förslag. Det omarbetade förslaget [3] remitterades genom Kungl. Maj:ts beslut den 12 aug. 1910 till lagrådet — varvid den här ovan omtalade remissen av den 9 okt. 1909 återkallades — och

[1] Jfr här och för det närmast följande k. prop. n:r 48 till 1911 års lagtima riksdag, med förslag till lag om bankrörelse etc., s. 94.

[2] Förslag till lag angående emissionsbanker framlades i en k. prop. till 1909 års riksdag.

[3] Rörande förhållandet mellan förslaget i dess omarbetade skick och aktiebolagslagen anförde t. f. chefen för finansdepartementet i yttrande till statsrådsprotokollet den 12 augusti 1910 (se k. prop. n:r 48 till 1911 års lagtima riksdag, s. 94) i huvudsak följande: »Ännu kvarstå väl en del skiljaktigheter mellan det nu utarbetade förslaget och den nya aktiebolagslagen, men dessa äro i allmänhet föranledda därav, att för bildande av bankbolag erfordras att dess bolagsordning fastställes av Kungl. Maj:t. Där förefintlig olikhet ej har sin förklaringsgrund i nämnda förhållande och ej heller är särskilt motiverad i bankkommittéens betänkande eller hämtar sitt stöd därav, att motsvarande olikhet redan nu enligt gällande lag förefinnes mellan bankbolag och vanligt aktiebolag, torde anledningen till densamma ligga i så öppen dag, att en särskild motivering här synes vara överflödig.» — Vad angår de banktekniska bestämmelserna skilde sig det omarbetade förslaget — liksom det genom Kungl. Maj:ts beslut av den 9 oktober 1909 till lagrådet remitterade — i åtskilliga hänseenden från bankkommittéens förslag. Se ovannämnda prop. s. 95.

utgjorde sedan en nära grundval för det förslag till lag om bankrörelse, vilket genom k. prop. n:r 48 förelades 1911 års lagtima riksdag. Bankoutskottet vid denna riksdag vitsordar (utlåtande n:r 30, s. 3) att det ur principiell synpunkt måste anses som en fördel, därest beträffande »de rent aktiebolagsrättsliga bestämmelserna» i banklagstiftningen uppnåddes överensstämmelse med den nya aktiebolagslagen.

Av banklagens tillkomsthistoria framgår sålunda med tydlighet, att lagstiftningen om aktiebolag utgjort förebild för banklagstiftningen. Det komplicerade problemet om rättsskydd för en minoritet inom bolaget intog en central plats under det arbete, varur gällande lag om aktiebolag framgick. I en följande parallell skola skärskådas ett par moment — fallande inom det nämnda problemet — där banklagen företer en ogynnsammare hållning gentemot minoriteten än händelsen är med lagen om aktiebolag.

Aktiebolagskommittéens år 1908 avgivna förslag till lag om aktiebolag innefattar flera bestämmelser till förmån för en minoritet av aktieägare. Frågan om rättsskydd för en minoritet lämnade rum för starka meningsbrytningar under det vidare arbete, som anknyter sig till kommitterades förslag. Detta arbetes slutliga resultat, aktiebolagslagen av den 12 augusti 1912, utgör i många stycken en kompromiss mellan olika under lagstiftningsarbetet företrädda ståndpunkter. Här skola framhållas vissa lagens avvikelser från kommittéförslaget, vilka hänföra sig till en minoritetsposition direkt gentemot styrelse eller revisorer — närmare bestämt: till frågorna om rätt för minoriteten att åstadkomma vägran av decharge för styrelsen, om minoritetsrätt att å bolagets vägnar föra talan å styrelsens förvaltning eller mot revisorerna, om utseende av s. k. minoritetsrevisor — och vilka för aktiebolagslagen, ställd i relation till förslaget, konstituera minus i minoritetsskyddet [1].

Under bortseende från detaljer, vilkas återgivande i detta sammanhang icke synes påkallat, gör jag här en rekapitulation av nyssnämnda minoritetsrättigheter enligt aktiebolagskommittéens förslag

[1] Härmed är icke sagt, att *alla* avvikelser från kommittéförslaget, vilka aktiebolagslagen för ovannämnda ämnens vidkommande företer, genomgående innebära minus i minoritetsskyddet; huruvida så är förhållandet, må här lämnas åsido.

och enligt gällande aktiebolagslag. Förslaget tillerkände en minoritet av aktieägare med ett sammanlagt aktiebelopp, utgörande minst en tiondedel av hela aktiekapitalet, makt att åstadkomma det viktiga resultatet vägran av ansvarsfrihet för styrelsen. Här kan ock erinras att en minoritet med ett sammanlagt aktiebelopp, utgörande minst en tiondedel av hela aktiekapitalet, kunde framtvinga visst uppskov med balansräkningens fastställande eller med frågan om ansvarsfrihet för styrelsen. Den angivna numeriska normen gällde ock för minoriteten, då förslaget upptog minoritetsrätt att å bolagets vägnar föra talan å styrelsens förvaltning. Detsamma var händelsen med den i förslaget stadgade minoritetsrätten att å bolagets vägnar föra talan enligt förslagets 72 § emot revisorerna [1]. Enligt kommittéförslagets 70 § ägde vare sig bolaget, efter därom å bolagsstämma fattat beslut, eller ock — under vissa särskilda förutsättningar — en minoritet av aktieägare att hos vederbörlig myndighet (enligt förslaget: överexekutor) påkalla utseende av en särskild revisor att jämte övriga revisorer deltaga i granskningen av styrelsens förvaltning och bolagets räkenskaper för pågående räkenskapsår. Minoritetens numeriska norm angives även här till minst en tiondedel av hela aktiekapitalet. Såsom av referatet framgår, anknyta sig lagrummets regler om en särskild revisor till en vidsträcktare ram än uttrycket minoritetsrevisor i och för sig är ägnat att beteckna.

Enligt den slutliga redaktionen av aktiebolagslagen har en minoritet av aktieägare med ett sammanlagt aktiebelopp, utgörande minst en femtedel av hela aktiekapitalet, makt att åstadkomma dechargevägran; en minoritet av enahanda mått äger att å bolagets vägnar föra talan å styrelsens förvaltning eller enligt 75 § mot revisorerna [2]. Däremot kan en minoritet av aktieägare med ett sammanlagt aktiebelopp av minst en tiondedel av hela aktiekapitalet framtvinga uppskov med balansräkningens fastställande eller med frågan om be-

[1] Förslagets 72 § hade följande lydelse: Hava revisorer i sin berättelse mot bättre vetande lämnat oriktig uppgift eller uppsåtligen underlåtit att göra anmärkning mot dylik, i förvaltningsberättelsen eller balansräkningen meddelad uppgift eller vid fullgörandet av sitt uppdrag visat grov vårdslöshet, vare de, som låtit sådant komma sig till last, bolaget ansvariga för all därav uppkommande skada, en för alla och alla för en.

[2] Aktiebolagslagens 75 § motsvarar 72 § av aktiebolagskommitténs förslag, men innefattar ett par avvikelser från denna.

viljande av ansvarsfrihet åt styrelsen. Lagen har i sin 73 § berett rum åt ett extrarevisorsinstitut[1], innefattande jämväl regler om minoritetsrevisor i egentlig mening. Minoritetens mått är härvid minst en femtedel av hela aktiekapitalet.

Beträffande minoritetsrätt att åstadkomma dechargevägran och dylik rätt att å bolagets vägnar föra talan mot styrelsen eller mot revisorerna ställer sig bankkommittéens förslag deciderat ogynnsammare gentemot minoriteten än fallet är med aktiebolagslagen och med aktiebolagskommittéens förslag. För de angivna ämnena gäller nämligen, att bankkommittéens förslag icke därom — vare sig för bankaktiebolag eller för solidariska bankbolag — upptagit några bestämmelser. Förslaget har icke heller berett rum åt det nyssnämnda extrarevisorsinstitutet eller överhuvud åt en särskild minoritetsbefogenhet rörande tillsättande av revisor eller revisorer. I fråga om makt för minoriteten att åstadkomma dechargevägran och att å bolagets vägnar föra talan å styrelsens förvaltning företer 1911 års banklag en åtminstone formellt sett stark divergens från bankkommittéens förslag — en divergens, som går i annan riktning än aktiebolagslagens nyss omförmälda avvikelser från aktiebolagskommittéens förslag, men som dock icke leder fram till full överensstämmelse härvidlag mellan banklagen och aktiebolagslagen. Banklagen tillerkänner en minoritet — i bankaktiebolag eller i solidariskt bankbolag — rätt att åvägabringa vägran av ansvarsfrihet för styrelsen och sanktionerar jämväl, i anslutning till aktiebolagslagen, en minoritetsrätt att å bankaktiebolagets resp. solidariska bankbolagets vägnar föra talan å styrelsens förvaltning; för båda dessa rättigheter bestämmes dock den sålunda tillgodosedda minoritetens minimimått till en fjärdedel av hela grundfonden (i st. f. aktiebolagslagens norm: minst en femtedel av hela aktiekapitalet). I likhet med bankkommittéens förslag saknar banklagen stadgande om minoritetsrätt att föra talan mot revisorer. Den saknar ock en motsvarighet till de i aktiebolagslagens 73 § meddelade bestämmelserna om särskild revisor att utses

[1] I anknytning till aktiebolagslagens 73 § resp. 70 § av aktiebolagskommittéens förslag betecknar här uttrycket »extra revisor» eller »särskild revisor» — i motsats till ordinarie revisorer — en revisor som enligt nämnda lagrums grundsats utses av vederbörlig myndighet, vare sig efter majoritetsbeslut å bolagsstämma eller på grund av minoritetens uttalade mening.

i anslutning till majoritetsbeslut å bolagstämma eller ock på grundval av en minoritets uttalade mening.

Däremot upptager banklagen — i likhet med bankkommittéens förslag — en befogenhet för en minoritet att vid behörig bolagsstämma med bankaktiebolag eller med solidariskt bankbolag framtvinga uppskov med balansräkningens fastställande eller med frågan om ansvarsfrihet för styrelsen. I lagen, liksom i förslaget, är den numeriska normen för minoriteten bestämd till minst en tiondedel av grundfonden.

* *
*

För aktiebolagsrätten är det ett omfattande och komplicerat problem att motverka de möjligheter — för att icke säga lockelser —, vilka aktiebolagets kollektivistiska livsform för ekonomisk verksamhet i och för sig kan erbjuda majoriteten i riktning av att bereda sig fördel på bolagets eller andra aktieägares bekostnad. Lagbestämmelser av nämnda syftning kunna taga sikte på att skapa ett individuellt skydd, en individuell rättsställning för den enskilde aktieägaren; lagstiftarens intentioner kunna ock ikläda sig den formen, att vissa maktbefogenheter tillerkännas aktieägare, som tillsammans representera en viss kvotdel av en totalitet, särskilt en totalitet, angiven såsom hela aktiekapitalet. Motsättningen mellan majoriteten såsom representerande en fara för övergrepp och minoriteten såsom på den grund i behov av skydd anknyter sig givetvis gärna till en motsättning mellan stora och små aktieägare, så ock — då ledamöter av styrelsen ofta äro att räkna till de större aktieägarna eller stå i en nära relation till sådana — till en motsättning mellan smärre aktieägare och styrelsen.

Styrelsen väljes principiellt av majoriteten (jfr vår aktiebolagslags 57, 76 och 79 §§; ävensom banklagens 53, 71 och 74 §§ samt 169, 187 och 190 §§); liksom den allmänna utgångspunkten ock eljes är att styrelsen är beroende av majoriteten. Denna beviljar och vägrar decharge; den har att avgöra, huruvida bolaget skall utkräva ansvar av styrelsen, den bestämmer ock över styrelseledamöternas arvoden. Styrelsen är visserligen formellt bolagets organ och har att tillvarataga dess bästa, men möjligt är, att den i realiteten bliver ett

majoritetens verktyg, som representerar dess intressen — vilka ingalunda behöva in casu sammanfalla med bolagets. Majoriteten kan tilläventyrs av egoistiska skäl godtaga ett styrelsens handlande, som från bolagets synpunkt borde påkalla en beivran. En rätt för en minoritet att åstadkomma dechargevägran och en minoritetsrätt att bestämma, att ansvar skall å bolagets vägnar göras gällande gentemot styrelsen, äro medel att motverka tendenser av antydd innebörd. Jämväl revisorerna tillsättas principiellt av majoriteten; denna har också makt över avgörandet, om ansvar skall å bolagets vägnar göras gällande mot revisorerna, så ock över revisorernas arvoden. Måhända kan en per capita räknat mycket fåtalig aktieägaregrupp hava i sin hand att tillsätta både bolagets förvaltande organ och dess kontrollorgan. Det är ock möjligt, att styrelsen de facto behärskar valet av revisorer. En rätt för en minoritet att bestämma, att ansvar skall å bolagets vägnar göras gällande mot revisorerna, utgör ett korrektiv emot den eventualiteten att revisorerna vid utförandet av sitt värv gå styrelsens eller majoritetens ärenden, med åsidosättande av bolagets sannskyldiga bästa.

En regel, sådan som den i vår aktiebolagslags 85 § st. 2 resp. i banklagens 80 § st. 2 och 196 § st. 2 sanktionerade — angående befogenhet för minoriteten att framtvinga uppskov med balansräkningens fastställande eller med frågan om ansvarsfrihets beviljande — kan befästa minoritetspositionen gentemot styrelsen, liksom eventuellt samma ställning gentemot revisorerna. Ett stärkande av minoritetspositionen avses genom det i båda lagarna förekommande stadgandet om rätt för en minoritet[1] att överklaga bolagsstämmans beslut, varigenom arvode bestämts åt styrelseledamot, revisor eller tjänsteman i bolaget eller eljes åt någon för fullgörande av honom meddelat uppdrag.

Då en minoritet har befogenhet att åstadkomma dechargevägran, kan den härigenom trygga en formell förutsättning för talan emot styrelsen. Makt att åstadkomma dechargevägran kan dock visserligen även i och för sig äga värde: med hänsyn därtill att en dylik vägran kan utgöra en kraftig form för en opinionsyttring. En minoritetsrätt att utkräva ansvar av styrelsen måste högst väsentligt för-

[1] Miniminormen för minoriteten är här i båda lagarna en femtedel av aktiekapitalet resp. grundfonden.

lora i betydelse, därest icke till densamma ansluter sig en minoritetsrätt att framtvinga den förutsättning för talan, som en dechargevägran utgör. Men även utan detta komplement behöver dock förstnämnda minoritetsrätt icke alldeles sakna värde. Situationen kan tänkas bliva den, att det, sedan majoriteten vägrat ansvarsfrihet, är av intresse för en minoritet att kunna framtvinga ansvars utkrävande. Minoritetsrätten kan ock eventuellt finna tillämpning beträffande en sådan talan, som får anställas i trots av meddelad decharge [1].

1902 års riksdag (skrivelsen n:r 52 vid 1902 års lagtima riksdag) lancerade — i syfte att ernå ett korrektiv mot de brister, som vidlådde revisorsinstitutionen enligt gällande lagbestämmelser om aktiebolag och ekonomiska föreningar — frågan om inlemmande av ett minoritetsrevisorsinstitut i denna lagstiftning. Riksdagens skrivelse n:r 32 vid 1903 års lagtima riksdag, vilken skrivelse utmynnade i en anhållan om en allmän revision av 1895 års aktiebolagslag, omförmälde därjämte såsom förtjänta av beaktande åtskilliga speciella förslag inom ifrågavarande rättsområde, bl. a. angående en befogenhet för en minoritet, som representerade ett avsevärt antal aktier, att under vissa förhållanden besluta om anställande av talan mot bolagets styrelse. I ämnet anfördes vidare: »I allmänhet torde de skäl, som voro bestämmande för riksdagens förra året fattade beslut angående rättighet för minoriteten att tillkalla en revisor, med samma styrka göra sig gällande till förmån för den meningen, att minoriteten jämväl borde kunna anställa talan mot styrelsen. Det ena utgör i viss mån en följd av det andra, då rättigheten att utse en revisor ofta kunde bliva utan vidare betydelse, om den icke vore förenad med befogenhet att, även mot majoritetens vilja, få de anmärkningar, som under revisionen förekommit, i laglig ordning prövade.» Resonemanget äger en påtaglig giltighet. En minoritetsrätt att utse en revisor eller överhuvud en minoriteten tillerkänd befogenhet rörande tillsättandet av en eller flera revisorer bliver till sitt värde väsentligen beroende därav, att minoriteten också har makt att på egen hand framtvinga vidare konsekvenser av den kritik, som revisionen må innefatta. Men förhållandet mellan dessa båda befogenheter för en minoritet låter sig ock betrakta från en motsatt utgångs-

[1] Jfr aktiebolagslagen 86 § 4 st. och banklagen 81 § 4 st., 197 § 3 st.

punkt. En minoritetsrätt i fråga om ansvars utkrävande — inklusive etablerande av dechargevägran — varder till sin effektivitet i betydlig måtto förringad, därest den icke suppleras med en rätt för minoriteten att i revisionsväg undersöka, huruvida det föreligger skäl för en utövning av den förstnämnda rättigheten.

Den praktiska betydelse, som en minoritetsrätt att å bolagets vägnar föra talan mot styrelse eller revisorer — resp. frågan om mer eller mindre stränga villkor för denna minoritetsrätt — äger för den enskilde aktieägaren eller lottägaren, bliver givetvis beroende av relationen mellan talerätt för enskilde delägare och bolagets talerätt [1]. Genom konstruktionen av bolaget såsom ett särskilt förmögenhetscentrum framstår bolaget följdriktigt som bärare av ersättningsanspråk och målsägande-straffanspråk. Relationen mellan bolagets talerätt och delägarens kan icke här bliva föremål för utläggning. Här anföres blott, att värdet av nyssnämnda minoritetsbefogenhet träder i relief i samma mån som man accepterar principen att bolaget, då det är att anse såsom det i saken direkt berörda intresse- och förmögenhetscentrum, genom sin tillvaro och sin reaktionsrätt utesluter talerätt för de medelbart, via bolaget, berörda delägarna. Även med utgångspunkt därifrån, att anspråk på antydda grundval kunna göras gällande av vare sig bolaget eller enskilda delägare, kommer det emellertid, med hänsyn till ersättningsanspråkets omfattning, för anspråkets adressater att spela en roll, huruvida det framföres av enskild delägare — tilläventyrs flera sådana — eller av bolaget, eventuellt under begagnande av minoritetsrätt.

Hur berättigat och nödvändigt det än är att söka skydda minoriteten och de enskilda delägarne mot övergrepp och exploatering från majoriteten eller verktyg för denna, får dock ett dylikt syfte icke ensidigt utgöra ögonmärke för lagstiftning. Bestämmelser i antydd riktning kunna tilläventyrs i praktiken visa sig som tveeggade vapen i ty att de finna en tillämpning, som motverkar bolagets välgång och förkovran. Ledningens handlingskraft och företagsamhet kunna måhända paralyseras; bolagets yttre prestige kan förringas. Det är självklart att, liksom det förefinnes risk att majoriteten missbrukar sin makt, är detsamma fallet i fråga om minoriteten eller de enskilde

[1] Jfr härom Skarstedt, Allmänna Aktiebolagslagen av den 12 augusti 1910, 4 uppl. Sthlm 1919 s. 119, 204 och följ.

delägarna; vederbörande kunna sålunda tilläventyrs i vinningssyfte öva press på andra delägare eller låta sig ledas av rent chikanös avsikt.

Vid behandlingen av förslag till aktiebolagslag, innefattat i k. prop. n:r 54, höjde 1910 års lagutskott (utlåtandet n:r 44) minimi-normen för den minoritet, som skulle kunna åstadkomma ansvarsvägran eller föra talan för bolaget emot styrelsen, från en tiondedel av hela aktiekapitalet — vilket minimimått propositionen i likhet med aktiebolagskommittéen föreslagit — till en tredjedel därav.[1] Tanken på missbruk från minoritetens sida får i motiveringen den form, att utskottet funnit försiktigheten bjuda, det ifrågavarande rätt ej tillerkännes aktieägare, »som kanske sakna verkligt intresse för bolaget och dess verksamhet».

Under förarbetena till 1911 års lag om bankrörelse spelar hänsynen till bankbolagets prestige och särskilt den betydelse, denna prestige äger för bankernas speciella intressentkategori, insättarna, en viktig roll vid bedömandet av frågan om minoritetens rättsställning vis-à-vis styrelsen. Bankkommittéen, vilken enligt vad förut anförts, härvidlag intog en ganska avvisande hållning gentemot minoritetsanspråk, framhöll olämpligheten av att till bankbolagen överföra den i förslaget till aktiebolagslag givna regeln om minoritetsrätt att vägra decharge och motiverade sin ståndpunkt sålunda: »En banks viktigaste kreditgivare är ju den stora allmänheten, och dess förtroende till banken måste naturligen i väsentlig mån rubbas genom en dechargevägran. Utan att göra sig reda för, om denna är berättigad och om fara verkligen föreligger, skulle allmänheten då skynda att uttaga sina insättningar». Lagrådet ansåg detta bankkommittéens resonemang icke sakna en viss betydelse; men erinrade därjämte, att enligt det nämnda förslaget till aktiebolagslag skulle rätten att vägra decharge tillkomma en minoritet, innefattande en tiondedel av hela aktiekapitalet, och att kommitterades yttrande tydligen hänförde sig till en bestämmelse av dylik innebörd. Då nu fråga endast kunde vara om att, i överensstämmelse med det innehåll, stadgandet slutligen erhöll i nya aktiebolagslagen, inrymma

[1] Härtill anslöt sig ock en liknande höjning — från en tiondedel till en tredjedel av hela aktiekapitalet — av minimimåttet för den minoritet, som tillerkändes rätt att å bolagets vägnar föra talan mot stiftare eller mot revisorer.

ifrågavarande rätt åt en minoritet, representerande minst en femtedel av grundfonden, ställde sig saken enligt lagrådets förmenande annorlunda. Mot ett sådant stadgande kunde de uttalade betänkligheterna icke med samma fog framställas. Att inom ett bankbolag hopbringa en så betydlig minoritet för inskridande mot styrelsen syntes nämligen svårligen kunna ske utan att grundad anledning till missnöje med förvaltningen förelåge. I anslutning till lagrådets yttrande upptog k. prop. n:r 48 till 1911 års riksdag minoritetsrätt att åstadkomma vägran av ansvarsfrihet för bankbolags styrelse och att å bolagets vägnar föra talan mot styrelsen; minoritetens minimimått var en femtedel av grundfonden. Kvotdelen höjdes av bankoutskottet (utlåtande n:r 30) till en tredjedel, därvid utskottet, liksom 1910 års lagutskott i analog situation (jfr ovan), åberopade försiktigheten som motiv. Bankoutskottet anförde nämligen — närmast på tal om vägran av decharge för bankaktiebolags styrelse — att »då till följd av de former, under vilka bankbolag arbeta, aktieminoriteten icke lärer kräva ett så kraftigt skydd, som beträffande vanliga aktiebolag, har utskottet ur kreditens synpunkt ansett försiktigheten bjuda, att i fall, varom här är fråga, aktiebeloppet skall utgöra minst $^1/_3$ av hela grundfonden».

Utan att i övrigt ingå på frågan om den tvingande eller dispositiva karaktären hos aktiebolagsrättens normer [1], erinrar jag att det ligger i sakens natur, att aktiebolagslagens regler om minoritetsrätt att föra talan mot styrelse och revisorer, så ock om dylik rätt att åstadkomma dechargevägran och om minoritetsrevisor böra vara av förstnämnda art. Stämman kan vid antagandet av bolagsordning för aktiebolag icke vara befogad att från grundlinjerna för bolagets liv borteliminera ifrågavarande av lagen meddelade rättsskydd för minoriteten gentemot övergrepp från majoriteten. Följdriktigt kan det icke vara tillåtligt, att betingelserna för ifrågavarande minoritetsrättigheter i bolagsordningen skärpas; en ökning av den lagstadgade kvotdelen bör sålunda icke få äga rum. Hos reglerna angående de nämnda minoritetsrättigheterna synes ex analogia böra föreligga en bindande kraft även i motsatt riktning. Reglerna hava i sin positivt

[1] Ang. frågan om tvingande eller dispositiv aktiebolagsrätt jfr Bergendal, Aktiebolagets författning och dess yttre rättsförhållanden enligt svensk rätt, Lund 1922 s. 36 och följ.

givna form tänkts vara baserade på en avvägning mellan två motsatta risker: fara för övergrepp från majoritetens sida och fara för missbruk och skada, som kan anknyta sig till en minoriteten förlänad rätt. Åt detta utgångsläge göres rättvisa, om man anser det otillåtligt att i bolagsordningen mildra villkoren för dessa minoritetsrättigheter. Här kan ock nämnas, att extrarevisorn i aktiebolagslagens 73 § faller utanför den i 72 § givna huvudregeln för utseende av revisorer: revisorerna väljas å bolagsstämma. Följaktligen beröres icke minoritetsrevisorsinstitutet av det i 72 § lämnade medgivandet att i bolagsordningen göra undantag från nämnda huvudregel [1].

Beträffande bolagsordnings avvikelse — i ena eller andra riktningen — från banklagens bestämmelser om minoritetsrätt att vägra decharge eller att föra talan mot styrelsen, låter mutatis mutandis säga sig detsamma som nyss anförts i fråga om aktiebolagslagens regler om dylika rättigheter.

* *
*

För bankbolagens del kan frågas, huruvida icke måhända den särskilda statsliga tillsyn över bankerna, som utövas av bankinspektionen, kan utgöra grund till berättigade avvikelser från den vanliga aktiebolagslagens regler om minoritetsrättigheter gentemot styrelse och revisorer. En tankegång av dylik art kommer till uttryck hos lagrådet i yttrande, återgivet i k. prop. n:r 48 — prop. med förslag till lag om bankrörelse — till 1911 års riksdag. Angående vissa aktiebolagslagens minoritetsrättigheter — rätt att anställa talan mot revisorerna, rätt att hos K. B. påkalla utseende av en revisor och rätt att begära förordnande av god man för tillsyn över likvidatorernas förvaltning — förklarar lagrådet, att det icke torde vara behövligt att i dessa delar bringa det föreliggande förslaget till banklagstiftning till överensstämmelse med aktiebolagslagen, »då enligt förslaget dels det av bankinspektionen jämlikt 223 § förordnade allmänna

[1] 72 § 2 st. lyder: Revisorerna väljas å bolagsstämma; dock må i bolagsordningen kunna bestämmas, att en eller flera revisorer skola på annat sätt utses att jämte de å bolagsstämman valda deltaga i granskningen.

ombudet skall deltaga i revisorernas granskning av styrelsens förvaltning och bolagets räkenskaper, dels ock bankinspektionen har att, då bankbolag träder i likvidation, förordna ett ombud att övervaka likvidationen».

Bankinspektionen, som onekligen under de senaste årens ekonomiska omvälvningar haft en synnerligen exponerad ställning, har därunder varit föremål för mycken kritik. Parallell med emot revisorsinstitutionen riktat klander har kritiken av bankinspektionen ställt sig, då den gjort gällande, att denna myndighet eftersatt sin tillsynsuppgift, i ty att den icke — eller åtminstone icke på riktig tidpunkt eller med tillbörlig effektivitet — inskridit till avvärjande eller förringande av skada inom bankvärlden. Å andra sidan har ock mot bankinspektionen riktats ett skarpt klander av innebörd, att inspektionen — särskilt i sitt förhållande till bankernas kreditgivning — gjort sig skyldig till ett ovist nit i sin positiva verksamhet och strävat att otillbörligen utvidga sin maktbefogenhet [1]. Från denna utgångspunkt har åt bankinspektionens verksamhet givits den ogillande karaktäristiken, att myndigheten i fråga velat fungera som en överstyrelse för hela vårt bankväsen eller rent av för rikets hela näringsliv.

I vad mån en dylik tveeggad kritik — som på antytt sätt påtalar dels för mycken passivitet, dels för mycken aktivitet — inneburit en vare sig uttrycklig eller allenast faktisk kritik av kritik, skall här icke skärskådas. Rent logiskt sett är icke a priori nödvändigt, att stridighet mellan anklagelsepunkter behöver vara för handen; attacker av olika art kunna eventuellt hänföra sig till olika moment av den vidsträckta och innehållsrika rayon, som är eller kan tänkas bliva föremål för bankinspektionens verksamhet. På grund av de mångahanda och ej sällan stridiga intressen, till vilka bankinspektionen står eller kan ställa sig i relation, vore det nu visserligen icke ägnat att förvåna, därest yttringar av ogillande gentemot inspektionen befinnas mer eller mindre motsäga varandra. Frågan om vilka principer för bankinspektionens verksamhet, som må i och för sig vara de gagneligaste, bör emellertid givetvis icke förblandas med frågan om överensstäm-

[1] Jfr här sskt en diskussion ang. bankinspektionen i Svensk Handelstidning april—maj 1921; se vidare andra kammarens prot. vid 1921 års lagtima riksdag Bd IV, n:r 27, s. 67 och följ.

melsen resp. icke-överensstämmelsen mellan bankinspektionens positiva eller negativa handlande och de i lex lata givna föreskrifterna rörande inspektionens ingripande. Å andra sidan kan icke heller förnekas, att de i banklagen och instruktionen för bankinspektionen meddelade reglerna för inspektionens tillsyn över bankerna äro så allmänt hållna, att de lämna ett stort utrymme åt tillsynsmyndighetens eget beprövande av det enskilda fallet.

Spörsmålet om vilka intressenters bästa bankinspektionen har till uppgift att tillgodose, har under depressionstiden på givna anledningar tilldragit sig uppmärksamhet. I 1922 års riksdags andra kammare hänförde sig chefen för finansdepartementet i svar å en interpellation angående bankinspektionen till en från denna myndighet infordrad promemoria [1]. I promemorian anfördes med tydlighet: »Uppställer man då den frågan, vilkas rätt tillsyningsmyndigheten skall bevaka, så blir svaret att kontrollen måste anses vara anordnad till skyddande av insättarnas rätt». »Vad åter angår bankdelägarna», hette det vidare, »blir deras intresse av tillsyningsmyndigheten tillvarataget endast i den mån detsamma är beroende av att gällande föreskrifter iakttagas av bankstyrelserna». I det statsrådsprotokoll, som anknöt sig till den k. prop. till 1911 års riksdag, vari förslag till banklag framlades, uttalade chefen för finansdepartementet den generella sats, att banklagstiftningen tillkommit för skyddande av insättarnas rätt [2]. Med banklagstiftningen måste tydligtvis härvid egentligen avses banklagstiftningen såsom specifik och egenartad d. v. s. nämnda lagstiftning i vad den innefattar avvikelser från mera allmän sådan.

Vad angår bankinspektionens relation till delägarna i bankaktiebolag eller solidariska banker, torde man svårligen utan att anlita en motivering, präglad av subjektivt godtycke, kunna angiva någon grund, varför just delägarna i en bank skulle framför delägarna i vanliga aktiebolag äga anspråk på att staten till främjande av deras säkerhet pålägger sig en alldeles speciell tillsynsuppgift. Man torde näppeligen såsom en i och för sig tillfyllestgörande motivering för en dylik statslig funktion till delägarnas fromma kunna

---

[1] A. K. II: 19: 2.

[2] ....»och då det är för skyddande av insättarnas rätt, banklagstiftningen tillkommit» .... k. prop. n:r 48 vid 1911 års riksdag, s. 212.

åberopa den karaktär av oumbärlighet från samhällelig synpunkt eller åtminstone av allmännyttighet, som under nuvarande samhällsekonomiska förhållanden må tillerkännas bankbolaget såsom bärare av bankverksamhet. Det vanliga aktiebolaget som livsform för ekonomisk verksamhet, särskilt sådan av stordriftens art, äger för närvarande i stor utsträckning anspråk på att få tillgodoräkna sig den nämnda plausibla karaktären.

Enligt en ganska långvarig erfarenhets vittnesbörd har bankverksamheten i stort sett icke varit så föga lönande eller så i särskild måtto riskfylld för delägarna, att den icke skulle kunna förmå att, trots frånvaro av en direkt till delägarnas säkerhet anordnad speciell tillsyn genom en därför avsedd statlig inspektion, utöva tillräcklig dragningskraft på kapitalet i och för etablerande av bankbolag. Fasthellre har under lång tid delägareskap i bankaktiebolag eller solidarisk bank gemenligen och säkerligen med rätta ansetts innebära en från antydda synpunkter ingalunda oförmånlig form av kapitalplacering. Vad särskilt angår riskmomentet vid bankverksamhet, citerar jag här ett belysande omdöme, för några år sedan avgivet från väl initierat håll, nämligen svenska bankföreningens styrelse. I yttrande [1], som infordrats med anledning därav, att bankinspektionen i skrivelse till Konungen föreslagit viss utsträckning av banklagens princip om förverkande av oktroj för bankbolag, anförde nyssnämnda styrelse bl. a.: »Utan att på något sätt vilja förringa värdet av statskontroll över bankrörelsen, lärer man väl kunna påstå, att det ligger i sakens natur, att en sådan aldrig kan bliva så effektiv, att den kan ersätta vad som brister hos ledningen av en bank, och då banker här i landet råkat på obestånd, har anledningen härtill *alltid* [2] varit en mindre god ledning av respektive företag». Huruvida bankföreningens styrelse nu skulle vilja underskriva sista delen av den citerade passus, må lämnas därhän. Obestridligt är att de risker, om vilka depressionsårens kalamiteter inom bankvärlden på ett så eftertryckligt sätt burit vittne, ingalunda utgjort en för bankverksamheten singuliär företeelse, utan att fasthellre bankernas vidriga öden högst väsentligen berott av de svårigheter och olyckor, för vilka

[1] Yttrandet, daterat den 16 januari 1919, återfinnes i k. prop. nr 182 till 1921 års lagtima riksdag s. 80.

[2] Kursiveringen gjord i skrivelsen.

näringslivet i övrigt i vidsträckt måtto varit utsatt. Vadan alltså svårligen av depressionsårens haverier inom bankvärlden kan dragas den slutsats, att delägare i bankbolag skulle särskilt — framför delägare i aktiebolag, avseende överhuvud andra arter av ekonomisk verksamhet — hava krav på att deras ställning garderas eller sökes garderad genom ett speciellt statsligt tillsyningsorgan.

I och för sig är det naturligen en rätt nära till hands liggande tanke, att den befogenhet i fråga om revision, som genom den allmänna aktiebolagslagens minoritetsrevisorsinstitut tillerkännes en minoritet inom bolaget, för bankbolagens del icke har — eller åtminstone icke har samma — existensberättigande, på grund av den statsliga tillsyn, som beträffande dessa bolag utövas genom bankinspektionen. Gentemot denna tankegång skulle man kanske å andra sidan vilja göra gällande, att den icke står i samklang med grundsatsen att bankinspektionens uppgift är att skydda insättarna och alltså icke att tillgodose delägarnas bästa. Ett dylikt resonemang har dock icke något genomgående solitt verklighetsunderlag. Bankinspektionens tillsynsuppgift innefattar övervakande därav, att de i lag och bolagsordning givna reglerna för bankverksamheten efterlevas. I sin förut citerade promemoria — där också den nyssnämnda tillsynsuppgiften berördes — framhöll bankinspektionen jämväl den i instruktionen för densamma meddelade föreskriften att, där vid undersökning eller eljest befinnes, att i bank förekomma förhållanden, som påkalla rättelse, åligger det inspektionen att meddela de erinringar eller vidtaga de åtgärder i övrigt, som finnas erforderliga. Av bankinspektionen anfördes också, att delägarnas intresse varder av bankinspektionen tillvarataget endast i den mån detsamma är beroende av, att gällande föreskrifter iakttagas av bankstyrelserna. Det torde emellertid vidare vara obestridligt, att en tillsyn över givna föreskrifters efterlevnad i mångt och mycket måste sammanflyta med en realgranskning av bankens skötsel — särskilt av kreditgivningen [1] —, liksom ock att en dylik granskning, föranledd av om-

[1] Det må vara tillfyllest att erinra om de för upprättande av balansräkning givna föreskrifterna, att bolagets tillgångar ej må upptagas över sina verkliga värden, att osäkra fordringar skola upptagas endast till de belopp, varmed de beräknas komma att inflyta, och att värdelösa fordringar skola avskrivas (banklagens 43 och 159 §§), så ock om grundsatsen att bankbolag skall träda i likvidation, då tio procent av grundfonden förlorats (banklagens 91 och 92 §§, 208

sorg om insättarna, medelbart kan komma även delägarna till godo. Frågan i vad mån principen, att allenast insättarnas och ej delägarnas bästa är tillsynens direkta ögonmärke, icke förty må äga praktisk betydelse, behöver i sin generella omfattning icke här upptagas till bedömande. Skärskådas behöver icke heller den i bankinspektionens nyssnämnda promemoria uppmärksammade frågan om sättet för denna myndighets reaktion för olika händelser.

I förevarande sammanhang träder den anordningen i förgrunden, att bankinspektionen skall för varje bankbolag förordna ett allmänt ombud, i vars uppgift det ingår att deltaga i den granskning av styrelsens förvaltning och bolagets räkenskaper, som åligger de ordinarie revisorerna. Enligt 1903 års banklagstiftning förordnade K. B. för bankaktiebolag och solidariskt bankbolag dels ett allmänt ombud med vissa funktioner, dels en revisor, som skulle deltaga i den granskning av styrelsens förvaltning och bolagets räkenskaper, som de av bolaget utsedda revisorerna hade att förrätta. Det förekom emellertid att båda uppdragen, som allmänt ombud och som av K. B. utsedd revisor, förenades hos samma person [1]; och en lagändring av 1906 gör en dylik förening obligatorisk, i ty att den låter det allmänna ombudet jämväl övertaga den nämnda uppgiften som revisor. I 1911 års lag är det bankinspektionen som — efter förslag av K. B. — förordnar ifrågavarande allmänna ombud [2].

Banklagstiftningen inför sålunda för bankbolagen, liksom extrarevisorsinstitutet i aktiebolagslagens 73 § för de vanliga aktiebolagen, ett supplerande element i de ordinarie revisorernas krets. Extrarevisorsinstitutet, sådant det utformats i denna 73 §, har visat sig äga en mycket ringa effektivitet; lagrummets tillämpningsfrekvens har varit särdeles obetydlig [3]. Detta förhållande minskar helt visst i

och 209 §§; se även 234 §). Jfr här den förutnämnda diskussionen i Sv. Handelstidn.; jfr även yttrande av bankinspektionen den 29 dec. 1913, intaget i k. prop. n:r 12 till 1919 års lagtima riksdag.

[1] Jfr Betänkande med förslag till förändrade bestämmelser angående bankkontrollen, avg. den 15 nov. 1905 av kommitterade, Stockholm 1905, s. 13.

[2] Genom ett tillägg av 1918 föreskrives vidare: Utövar bolaget verksamhet vid kontor å annan ort än där huvudkontoret är beläget, må för granskning av sådant kontors förvaltning och räkenskaper särskilt allmänt ombud kunna förordnas.

[3] Jfr min uppsats, Minoritetsrevisor enligt lagen om aktiebolag; i Statsvetenskaplig Tidskr. 1922.

och för sig intresset av det faktum, att lagrummets regler icke återgivits i banklagen. En ökning av kvotdelen från en femtedel till en fjärdedel — aktiebolagslagens och banklagens resp. miniminormer för minoritetens mått vid minoritetsrätt att åstadkomma dechargevägran och att å bolagets vägnar föra talan mot styrelsen — vore för övrigt ägnad att ytterligare motverka minoritetsrevisorns förekomst i realiteternas värld. Emellertid förtjänar framhållas att det föreligger en viss faktisk parallellism mellan aktiebolagslagens extrarevisorsinstitut och banklagens nyssnämnda anordning med allmänt ombud som revisor; denna anordning kan ock sägas innefatta en ersättning för det vanliga aktiebolagets extrarevisorsinstitut. I båda fallen införes ett supplerande element i de ordinarie revisorernas krets. Väl är det sant, att banklagstiftningens anordning med en särskild, av myndighet utsedd revisor historiskt sett bottnar i syftet att »öka garantien för en betryggande förvaltning av de bankerna anförtrodda medel» [1]. Men en opraktisk och svårtillämplig tanke torde det vara, att på grundval härav konstruera en skillnad i riktpunkter för resp. det allmänna ombudet och de av banken utsedda revisorerna vid fullgörandet av revisionsuppgiften. Till ett dylikt särskiljande föranleder icke heller banklagens kategoriska föreskrift att ombudet åligger bl. a. »att deltaga i den granskning av styrelsens förvaltning och bolagets räkenskaper, varom i 68 och 184 §§ förmäles».

I sin karaktär av obligatorisk har bankbolagens ifrågavarande anordning med allmänt ombud en gynnsammare förutsättning för effekter i sinnevärlden än aktiebolagslagens fakultativa existensform för extrarevisorn i och för sig utgör. För kvalifikationerna hos banklagens allmänna ombud, liksom hos aktiebolagslagens extrarevisor, förefinnes den garanti, att vederbörande utses — icke av oansvariga och till äventyrs kortsynta, eller av varjehanda obehöriga faktorer påverkade bolagsmän, utan av en förnämlig administrativ myndighet: bankinspektionen (efter förslag av Konungens befallningshavande) resp., vad angår det vanliga aktiebolagets extrarevisor: K. B. Ehuruväl tanken att för bankernas del kombinera kategorierna offentliga och enskilda revisorer i och för sig torde vara lycklig, synes

[1] Jfr k. prop. n:r 27 — med förslag till förordning angående bankaktiebolag och förordning angående enskilda banker med rätt att utgiva egna banksedlar — till 1886 års lagtima riksdag, s. 31.

emellertid banklagens ifrågavarande anordning med allmänt ombud icke hava fungerat på ett odelat tillfredsställande sätt. I ett officiellt yttrande för några år sedan [1] framhöll bankinspektionen, att vid utseendet av dessa ombud icke alltid personer med önskvärda insikter i bokföring stodo till buds, samt att därest ett ombud vid underskrivande av en revisionsberättelse skulle tillkännagiva en från det av bankens revisorer gjorda uttalande skiljaktig mening, denna torde ha föga utsikt att göra sig gällande.

Det är ett intresse av vikt, att bankens bolagsstämma till revisorer utser personer, som äga nödig kompetens för uppgiften och som jämväl befinna sig i en självständig och oberoende ställning gentemot bankens ledning. Än starkare synes kravet på dessa kvalifikationer framstå i fråga om den statsgaranterade revisorn, bankinspektionens allmänna ombud.

Ovan i denna uppsats har framhållits som en berättigad konsekvens av aktiebolagsrättens minoritetsrevisorsinstitut, att minoriteten också får makt att på egen hand framtvinga ett fullföljande inför domstol av kritik, som revisionen kan innefatta. Föga rättfärdigt skulle det vara att åberopa bankinspektionen och det inslag, som dess allmänna ombud utgör i bankbolagens revisorsinstitution, såsom anledning att för dessa bolags vidkommande borteliminera aktiebolagslagens minoritetsrätt att vägra decharge och å bolagets vägnar föra talan mot styrelsen. Antoge man att genom den särskilda statsliga tillsynen över bankerna överhuvud skulle förekommas, att dolösa eller culpösa fel beginges av en bankstyrelses ledamöter, så skulle det bliva en slutföljd, att varken majoriteten eller minoriteten behövde tillerkännas resursen att gentemot styrelsen anlita domstolsvägen. Om man åter med mindre optimism och med något mera verklighetssinne alltjämt, trots föreskrifterna om officiellt övervakande av bankerna, räknar med möjligheten av dylika fel från en bankstyrelses sida, så kunna de reaktionsmedel gentemot begångna felaktigheter, vilka vår gällande lagstiftning anknutit till nämnda övervakande, icke ersätta en minoritetsrätt — liksom icke heller en majoritetsrätt — att i rättegångsväg framföra yrkanden.

På liknande sätt innebär den statsliga tillsynen över bankerna,

[1] Infordrat utlåtande avg. den 13 juli 1914; se k. prop. n:r 12 till 1919 års lagtima riksdag.

inklusive anordningen med ett allmänt ombud, icke någon osviklig garanti för en korrekt revision. Jfr ock här bankinspektionens ovan återgivna uttalande angående de allmänna ombuden. Och ifrågavarande tillsyn motiverar icke den olikheten mellan aktiebolagslagen och banklagen, att en minoritetsrätt att föra talan emot revisorerna hållits utanför den sistnämnda författningen.

* *
*

Vid ett övervägande, huruvida en större eller en mindre kvotdel av grundfonden[1] bör utgöra den numeriska normen för den minoritet inom aktiebolag eller bankbolag, vilken en särskild befogenhet gentemot styrelsen eller revisorer må tillerkännas, bliver det uppenbarligen av utslagsgivande betydelse, huru känslig vederbörande är för olika principiella synpunkter i fråga om dylika befogenheter. Man utgår därifrån att fordran på en större kvotdel i princip innebär en effektivare återhållande kraft och därmed en säkrare eller åtminstone en mindre osäker garanti gentemot missbruk av minoritetsrätten eller överhuvud gentemot de vådor, som med densamma kunna vara förknippade; liksom å andra sidan synes påtagligt att betingelsen av en större kvotdel kan försvaga det skydd emot övergrepp, som med minoritetsrätten avses. Men en verklig aprioriskt bevisföring för att just den eller den kvotdelen — vare sig en tiondedel eller en femtedel eller någon annan — skall vara den bäst avvägda, låter sig icke gärna åstadkomma. Har åter en minoritetsrätt i visst avseende, baserad på viss angiven kvotdel som minimimått, sedan någon tid varit av lagstiftningen sanktionerad, kan det tänkas, att vunnen erfarenhet kan giva stöd för ett bedömande, huruvida den lagstadgade kvotdelen är lyckligt avpassad, eller bör underkastas förändring i ena eller andra riktningen, eller huruvida tilläventyrs minoritetsrätten bör alldeles avskaffas.

Lagstiftningens allmänna metod att draga genomsnittslinjer genom verklighetens varierande fall framträder gärna med en typisk prägel, då det gäller att fixera en siffra. Då lagstiftningen helt kate-

[1] För korthetens skull föres det vanliga aktiebolagets aktiekapital in under beteckningen grundfond.

goriskt utan vidare nyansering fastslår en viss kvotdel av grundfonden såsom minoritetens gräns nedåt vid minoritetsrättigheter gentemot styrelse och revisorer, så bygger den på en stark förenkling av realiteter. Så är ock fallet med den motivering, som lagutskottet vid 1910 års lagtima riksdag förebringar för sin åtgärd att höja måttet för den minoritet, som skulle kunna åstadkomma dechargevägran eller å bolagets vägnar föra talan mot styrelsen, från en tiondedel — såsom i k. prop. föreslagits — till en tredjedel av aktiekapitalet. Utskottet förklarar sig hava funnit försiktigheten bjuda, att dylika befogenheter ej tillerkännas aktieägare, »som kanske sakna verkligt intresse för bolaget och dess verksamhet».

Med hänsyn till en minoritetsaktion — som går ut på vare sig dechargevägran eller talan vid domstol — inom ett visst bolag vid ett givet tillfälle kan man säkerligen, åtminstone försåvitt ej delägarna äro alltför fåtaliga, uppställa en viss allmän presumtion för att de återhållande krafterna ökas i och med en ökning av kvotdelen, minoritetens minimimått. Ju större kvotdel, desto flera aktieägare resp. lottägare måste in casu, även om skälen för dem kunna mer eller mindre variera, anse minoritetsrättens utövning motiverad. Ju större kvotdel, desto mera nit och arbete för dess hopbringande.

Aktiebolagslagen föreskriver att aktieägare, som å bolagets vägnar anställt minoritetstalan emot styrelsen — resp. emot revisorer eller mot stiftare —, skola svara för rättegångskostnaderna, dock med rätt att av bolaget erhålla ersättning, i den mån kostnaderna täckas av vad genom rättegången kommit bolaget till godo. Motsvarande regel rörande minoritetstalan emot styrelsen återfinnes i banklagen. De kostnader, för vilka ansvaret sålunda i första hand drabbar den aktiva minoriteten, äro dels kostnaderna å det av minoriteten representerade bolagets egen sida, dels de motsidans kostnader, för vilka denna kan tillerkännas ersättning. Det torde utan vidare vara klart, att en regel, som sålunda på den aktiva minoritetens medlemmar lägger det omedelbara ansvaret för rättegångskostnader — vilka ofta måste tänkas hota uppgå till ett betydande belopp —, äger stor betydelse såsom motverkande tillkomsten av minoritetsrättegångar. Ökas den kvotdel, som utgör minoritetens miniminorm, bliver sannolikt att man därmed ökar antalet av de delägare, vilka vid ett visst tillfälle måste bortse från eller övervinna de betänkligheter, som

kunna föranledas av regeln om rättegångskostnader, försåvitt en ifrågavarande minoritetsrättegång skall bliva verklighet.

Ifråga om möjligheter att föranledas till en aktion mot styrelse eller revisorer kunna ett bolags aktieägare resp. lottägare skematiskt sett tänkas representera en stigande eller fallande skala. På skalans ideala rum stå delägare, i vilka boni patrisfamilias ande är levande; då respektabla och tillfyllestgörande skäl föreligga — men också endast då — äro de villiga att inlåta sig på en aktion av nämnda art. På ena sidan om dessa rättskaffens och väl balanserade delägare befinna sig sådana, som obetingat ställa sig solidariska med styrelsen, och helst även med revisorerna — med reservation för den händelse att dessa kategorier äro söndrade inbördes —, eller som överhuvud icke ens av objektivt sett än så giltiga skäl kunna föranledas till ett inskridande. Andra flygeln intages av delägare, som lättvindigt och obetänksamt eller rent av på illojala grunder kunna besluta sig till förmån för en ifrågavarande aktion. Med detta utgångsläge kan situationen inom ett bolag i ett givet fall bliva den, att en för minoritetsrättens utövning nödvändig viss kvotdel icke — men däremot väl en viss mindre sådan kvotdel — kan bliva komplett endast genom uppslutning från delägarnas sistnämnda flygel, utan inslag från skalans ideala rum. Å andra sidan kan visserligen också inträffa, att den större kvotdelen icke — men tilläventyrs den mindre — kan satisfieras genom stöd från dessa två kategorier av delägare; vadan alltså med den större kvotdelen som förutsättning strömningen för aktionen maktlös brytes mot den tredje kategoriens passivitet eller non-possumus- ståndpunkt. Naturligtvis kan det hända, särskilt vad angår ett bolag med fåtaliga delägare, att ej alla de nämnda tre kategorierna äro representerade. Men då en viss kvotdel av grundfonden fastslås som minoritetens minimimått vid en aktion emot styrelse eller revisorer, måste det från lagstiftningens synpunkt te sig som eftersträvansvärt, att delägare av bonuspaterfamilias-typen komma att fälla utslaget.

Redan för ett och samma bolag kunna tydligen de faktorer, av vilka den återhållande kraften hos en viss kvotdel faktiskt är beroende, vid olika tillfällen förete mer eller mindre starka skiftningar. Vad åter angår en jämförelse mellan olika bolag — i sista hand mellan alla svenska vanliga aktiebolag och bankbolag — gives det

ett så stort utrymme för dylika variationer, att det måste innebära en mycket stark förenkling av verkligheten, därest man utan vidare låter samma kvotdel representera samma kvantum återhållande kraft, m. a. o. samma grad av garanti gentemot minoritetsrättens vådor. Här må särskilt framhållas att, då fråga är om mycket stora bolag med en grundfond av tiotals-millioner och delägare, som kanske räknas i tusental — tilläventyrs vitt spridda i geografiskt hänseende —, kommer hopbringandet av en viss kvotdel att erfordra ett långt större organisationsarbete än då saken gäller — under i övrigt parallella förutsättningar — ett bolag, där de antydda numeriska faktorerna äro för handen i många gånger ringare måtto.

Det är naturligtvis mycket möjligt, att en minoritetsaktion — gående ut på vare sig dechargevägran eller talan vid domstol — gentemot styrelsen, liksom för övrigt också en dylik aktion från en majoritet, inverkar menligt på bolagets renommé, en inverkan, som, framförallt under ekonomiskt vanskliga tider, kan draga med sig svåra konsekvenser. Det torde också vara obestridligt, att för bankbolagens vidkommande måste tillerkännas en alldeles särskild betydelse åt den nämnda möjligheten, då den härvidlag inbegriper den betänkliga eventualiteten av en rusning från insättarna. Men å andra sidan kan säkerligen göras gällande som ett genomsnittsresultat, att de återhållande moment, vilka anknyta sig till en mera betydande kvotdel såsom förutsättning för en minoritetsaktion gentemot styrelsen, för bankbolagets del representera en avsevärt större totaleffekt än för det vanliga aktiebolaget.

För att en minoritetsåtgärd mot aktiebolagets eller bankbolagets styrelse skall komma till stånd, måste ett antal delägare, tillsammans representerande den lagstadgade kvotdelen av grundfonden, anse sig böra skrida till handling. Det rent personliga handlandets yttre form kan visserligen ofta för många bland dessa delägare — tilläventyrs proportionsvis för synnerligen många — inskränka sig till undertecknande och uthändigande av fullmakt. Åtminstone av någon eller några bland dem måste utvecklas en starkare aktivitet, måhända ytterst intensiv och omfattande. Flera faktorer samverka till den delägarnas passivitet i fråga om bolagets angelägenheter, vilken otvivelaktigt i mycket betydlig utsträckning är för handen. Av de psykiska ingredienser, som härvidlag spela en roll, skall här särskilt

framhållas respekten eller räddhågan för bolagets ledning, för styrelsen och densamma närstående personer eller kretsar. Dylika känslor måste i en synnerlig grad vara ägnade att förhindra ett direkt emot styrelsen riktat uppträdande av delägaren. Det är också klart, att en större pondus hos styrelsen eller dess förbindelser också innebär en starkare förutsättning för den ifrågavarande respekten eller räddhågan; framför allt föreligger ock en starkare förutsättning, i den mån vederbörande känner sig beroende av styrelsen eller med denna mer eller mindre solidariska personer och kretsar.

Förutsättningar av antydd art kunna givetvis för de vanliga aktiebolagens vidkommande förete en högst varierande styrka. Det torde emellertid näppeligen kunna bestridas, att dessa förutsättningar i genomsnitt spela en avsevärt större roll för bankbolagen än för de vanliga aktiebolagen. Härvidlag må åberopas bankernas egenskap av kreditgivare, den makt inom andra ekonomiska områden, en bankledning kan besitta, den solidaritet mellan banker, som trots konkurrensen är tillfinnandes, den starkt framträdande, i och för sig mycket förklarliga tendensen att i den ena eller andra funktionen med bankbolag associera inflytelserika personer icke blott från det privata förvärvslivet utan ock från politikens och administrationens sfärer. Förut har betonats den betydelse, vissa så att säga numeriska faktorer äga såsom återhållande moment, då det gäller att hopbringa en viss kvotdel av grundfonden i och för utövning av en minoritetsrätt. För de stora bankernas del föreligga regelmässigt dessa faktorer i en hög effektivitetsgrad.

På grund av de återhållande faktorerna förefaller risken att ett antal delägare, representerande vare sig en fjärdedel eller en femtedel av grundfonden, i lättsinne och överdåd, eller överhuvud »utan att grundad anledning till missnöje med förvaltningen föreligger»[1] tillsammans gå till storms mot bankens styrelse, i själva verket icke vara så synnerligen hotande; allra minst torde den vara det i fråga om de stora bankerna — att denna kategori har en obestämd avgränsning medgives villigt. — Fasthellre är antagligt att för en neutralisering av de återhållande krafterna erfordras mycket allvarliga gravamina för styrelsen, och att även med sådana gravamina neutraliseringen ingalunda behöver vara en säker effekt. Dessa aprio-

[1] Se lagrådets yttrande intaget i k. prop. n:r 48 till 1911 års riksdag.

riska förmodanden synas heller icke jävas av erfarenheten. Ett talande vittnesbörd om särskilt de förut såsom numeriska betecknade faktorernas kraft, så ock överhuvud därom, att minoritetsnormen en fjärdedel av grundfonden är en verkningsfull barriär, förekom vid Sydsvenska kreditaktiebolagets nyligen timade katastrof: ett antal av något mer än ett tusen aktieägare förmådde icke tillsammans prestera den erforderliga fjärdedelen av det till fyrtio millioner kronor uppgående aktiekapitalet.

Än vidare: att en rubbning av allmänhetens förtroende för banken kan vålla rusning av insättarna, är helt visst en risk, som påkallar synnerligt beaktande; men synpunkten bör dock icke ensam få vara avgörande för lagstiftningens ställning till en minoritetsaktion emot styrelsen. För övrigt utgör ju själva dechargevägran jämte den eventuellt därpå följande rättegången regelmässigt blott ett slutspel. Med reservation för den icke alltför sannolika möjligheten av en ganska omotiverad aktion är det antagligt, att redan förstadiet — då de förhållanden, på vilka en aktion skulle stödja sig, bliva kända och debatterade — inverkar skadligt på bankens renommé. Det är då skäligen ovisst, huruvida slutspelet skulle därvidlag vålla ytterligare minus av egentlig betydelse i förevarande hänseende.

Även en rättegång mot ett bankbolags revisorer kan måhända in casu skada bankens anseende. Jämväl med hänsyn till en minoritetsåtgärd av dylik art erinrar jag om de numeriska faktorernas återhållande kraft. Det kan förövrigt också inträffa, att vad eljes nyss särskilt anförts om styrkan hos de återhållande faktorerna vis-à-vis en minoritetsaktion gentemot en bankstyrelse kan finna tillämpning — mutatis mutandis och med behöriga modifikationer — på en ifrågasatt minoritetsaktion gentemot ett bankbolags revisorer.

Till genomförandet av rättsskydd gentemot en majoritet i aktiebolag och bankbolag anknyta sig synnerliga svårigheter; så ock till frågan om minoritetsrätt till laga aktion emot styrelse (inklusive rätt att åstadkomma dechargevägran) och revisorer. Garantier mot de vådor för bolaget, minoritetsrätten kan innebära, äro ofrånkomliga; men alltför goda garantier paralysera institutets reella betydelse. Vad angår nämnda minoritetsbefogenhet gentemot bankbolags styrelse och revisorer valde bankkommittéen den radikala och enkla vägen

att lämna den utanför lagstiftningen. Men även den gällande banklagen torde knappast äga krav på vitsordet att den härvidlag lyckats hålla den vanskliga kursen i kungsådran mellan Scylla och Charybdis.

Då 1911 års bankoutskott höjde minoritetens miniminorm vid en minoritetsaktion emot ett bankbolags styrelse från en femtedel — såsom i propositionen föreslagits — till en tredjedel av grundfonden, anförde med anledning därav en reservant inom utskottet, att det icke kan vara lagstiftningens uppgift att giva stadganden, som måste bliva illusoriska. Även gällande banklags faktiska reglering av minoritetsrätt till aktion emot styrelsen synes icke kunna helt fritagas från att giva relief åt den av reservanten påpekade sanningen. Bankkommittéens hållning vis-à-vis en minoritetsaktion mot styrelse eller revisorer lämnar däremot icke rum för en dylik förebråelse.

Spörsmålet om rätt till minoritetsaktion emot bankbolags styrelse och revisorer är icke oförtjänt av att upptagas till förnyad prövning. Den rent negativa hållning banklagen, i motsats till aktiebolagslagen, intager vis-à-vis en minoritetsrätt att föra talan emot revisorerna, torde icke kunna tillfredsställande motiveras. Man kan ock starkt betvivla riktigheten av principen att förknippa en strängare minoritetsnorm med rätten till minoritetsaktion emot bankbolags styrelse — eller emot dess revisorer — än med motsvarande befogenheter för en minoritet inom vanligt aktiebolag. För dessa minoritetsrättigheter torde de förutnämnda numeriska faktorerna spela en icke oviktig roll. Det kan ifrågasättas, huruvida icke minimimåttet för den ifrågavarande minoriteten inom bankbolag — och inom vanliga aktiebolag — lämpligen skulle kunna underkastas någon differentiering. Denna skulle otvivelaktigt komma att få en viss prägel av godtycklighet; men en sådan prägel vidlåder redan själva fixeringen av en kvotdel som minoritetens minimimått. I motsats till vad som torde gälla om en differentiering, byggd på delägarnas antal, skulle en sådan, som omedelbart anknöte sig till grundfondens storlek, icke behöva vålla några svårigheter vid tillämpningen i praktiken. Denna differentiering skulle också kunna inskränka sig till att för de »stora bolagen» — bolag, där grundfonden ej understiger ett visst betydande belopp — bestämma minoritetsmåttet till en mindre kvotdel än för de övriga.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN.

I. Politik.

Finnes rekvisitionsrätt mot neutrala undersåtar? Denna fråga har på sistone kommit upp till diskussion i sammanhang därmed att den sovjetryska statsmakten motiverat tillegnelser av utländingars tillhörigheter med sin rätt till rekvisitioner under försvaret mot de kontrarevolutionära anloppen. Från annat håll hava därvid framkommit bestridanden av rekvisitionsrätt överhuvud mot neutrala.

I anmärkningsvärd mån ha till intäkt för förnekandet av dylik rekvisitionsrätt tagits engelska och amerikanska författare i internationell rätt. Beträffande dessa bör observeras, att den anglo-amerikanska uppfattningen av begreppet neutral egendom icke sammanfaller med den ryska och svenska. I Ryssland och Sverige m. fl. länder förstås med neutral egendom sådana föremål, som tillhöra personer med *statsborgarskap* i neutral stat, England och Förenta Staterna åter uppfatta som neutral egendom det, som tillhör person med *domicil* i neutral stat. Jmf. ang. den officiella engelska ståndpunkten den parlamentet i mars 1909 förelagda blå boken om sjörättskonferensen i London december 1908—februari 1909, s. 11 och 32. De vid denna konferens gjorda försöken till en utjämning misslyckades (se blå boken s. 61). Det kan misstänkas att de antydda författarne, i den mån de verkligen förkasta rekvisition av neutral egendom, icke avse sådant gods, som tillhör i krigförande land bofast neutral undersåte. Det märkes ock att enligt förenämnda blå bok s. 11 de brittiska domstolarna tillämpa domicilprincipen med bl. a. följande närmare bestämning: »A person domiciled in a neutral country, but having a house af trade in an enemy country, is deemed to acquire a commercial domicile in the enemy country in respect of transactions originating there». Till stöd för antagandet att de ifrågavarande engelska och amerikanska författarne, bland vilka Westlake figurerar, tänkt sig domicilet som avgörande, kan anföras att Westlake vid sammanträde av Institut de droit international i Gent 1906 föreslog att skilja mellan sådana neutrala som helt identifierat sig med den krigförande statens territorium och sådana som blott fara genom detsamma: de förre, som bo på territoriet och där hava sina affärer, skulle under-

ställas samma regim som statens egna undersåtar; de senare borde vara frie från varje rekvisition av personliga tjänster samt icke utsättas för rekvisition av egendom annat än mot ersättning (Annuaire de l'Institut de droit international, t. XXI, s. 403 f., jmf. s. 146 f., 104 f., 125.

I vad mån man rätt förstått alla de åberopade författare, som påstås utdöma rekvisitioner från neutrala, skall i övrigt lämnas öppet. Ingen av dem kan i verkligheten räknas till modern doktrin. Denna, särskilt den del därav som tillgodogjort sig krigets erfarenheter, erkänner rekvisitionsrätt mot neutrala undersåtar beträffande deras egendom, fast eller lös, å krigförande stats eget eller fientligt territorium i principiellt samma omfattning som för den krigförande statens egna, resp. de fientliga undersåtarna. Jmf. Bullock, Angary, i The British Year Book of International Law 1922—23; Fauchille, Traité de droit international public, t. II (Paris 1921) s. 784 f.; Albéric Rolin, Le droit d'angarie, i Revue de droit international, 1920, särskilt s. 31; Harley, The Law of Angary, i American Journal of International Law, 1919; Liszt, Das Völkerrecht, 11:te uppl., 1918 (Requisitionen); Clunet i Journal du Droit International, 1917, s. 72; Basdevant i Revue Générale de Droit International public, 1916, s. 268 f. — m. fl.

Viktigare än litteraturen torde emellertid staternas praxis samt konventioner och interna lagstiftning vara. Vid en förutsättningslös granskning lär icke kunna bestridas att detta undersökningsmaterial giver vid handen att makterna allmänt numera medgiva rekvisitionsrätt även mot neutrala undersåtar. Ang. särskilda fall av praktisk utövning av rekvisitionsrätt, vilka bestyrka detta, hänvisas till Fauchille loc. cit. De traktater som förbjuda rekvisition ligga nästan uteslutande på 1600- och 1700-talen. Se Bullock op. cit.

I fråga om rekvisitionsrätten bör skilt undersökas förhållandet dels vid ockupation eller invasion av fientligt territorium, dels å eget territorium, dels slutligen å öppna havet. I det sammanhang spörsmålet är aktuellt, intresserar dock blott rekvisition å eget territorium. Rekvisition å fientligt område har likväl såtillvida betydelse, som det uppenbarligen icke kan förutsättas att rekvisitionsrätten mot neutrala där skulle vara större än å det egna territoriet.

Observeras bör att Tyskland vid 2:dra fredskonferensen i Haag framlade ett förslag som avsåg att innebära en mildring och inskränkning av de neutrala undersåtarnas risker i här avhandlade hänseende. Rekvisitionsrätt mot neutrala var dock även i detta förslag principiellt erkänd. Beträffande förslagets detaljer, som äro tämligen oenhetliga, hänvisas till Actes et documents de la deuxième Conférence de la Paix t. III, Annexes, s. 268. Om lös egendom tillhörig neutral undersåte fanns bl. a. den bestämmelse att den såväl i krigförandes eget som fientligt land skulle betalas genast i klingande mynt. Detta förslag stötte på motstånd såsom för vittgående med avseende å förmåner åt neutrala samt avvisades. Frankrike före-

såvida de icke äro svenska undersåtar». Övriga utländingar äro då tydligen omfattade av hästutskrivningslagen.

Bestämmelserna i 4:de Haagkonventionens 1907 reglemente äro även tillämpliga, då militärockupation ifrågakommer som s. k. fredligt tvång (ex. nuvarande Ruhrockupationen). De fredliga tvångsmedlen äro nämligen lösryckta krigshandlingar, och att krigstillstånd ej inträder beror blott därpå att den makt, som utsättes för tvångsåtgärden, ej svarar med krigiskt motstånd. I avseende å de krigshandlingar som nyttjas som »fredligt» tvång gäller i överensstämmelse härmed i tillämpliga delar detsamma som för enahanda krigshandling under krig.

Även å eget territorium utövas under fred rekvisitionsrätt, oavsett militära rekvisitioner vid mobilisering före krigsutbrottet. Såsom exempel må hänvisas till de svenska s. k. förfoganderättslagarna av den 9 juni 1916 och 20 april 1918, vilka, som känt och i viss mån för Frankrike, Tyskland och England redan antytt, hava motsvarigheter i andra land. I de svenska förfoganderättslagarna förekommer intet undantag för utländing. Tilläggas må att hela expropriationslagstiftningen är likartad med rekvisitionsinstitutet. Den svenska expropriationslagen av den 12 maj 1917 fritager lika litet som andra bestämmelser om expropriation, som förekomma eller förekommit i Sverige, utländing från expropriationsrisken. Ej heller har vid sådana företeelser som tobaksmonopolets inrättande särskild hänsyn tagits till utländska undersåtar.

Det är under sådana förhållanden obegripligt varför svenska staten icke skulle kunna tillerkänna den ryska samma rätt, som den själv såväl för fred som krig i allt väsentligt lika mot ut- och inländingar utan betänkande gör anspråk på.

Även från teoretisk ståndpunkt måste man komma till att rekvisitionsrätt å eget eller ockuperat (sannolikt även å blott invaderat) territorium existerar. Den är ett naturligt utflöde ur den territorialhöghet, som de jure, resp. de facto tillkommer staten. I dennas begrepp ligger att den principiellt är oinskränkt. Endast i den mån det kan påvisas att suveränen i särskilda hänseenden bundit sig mot andra makter i fråga om sin suveränitetsutövning, är anledning antaga en begränsning av denna maktfullkomlighet. Påstås nu att rekvisitionsrätt mot neutrala (resp. i fred utländingar) icke skulle existera alls eller blott under bestämda förutsättningar, ligger bevisbördan å den som gör detta påstående, ej däremot å den som förfäktar suveränens bibehållna rättighet härutinnan. Så långt ifrån att man skulle hava lyckats att styrka det rekvisitionsrätten i antydd riktning av någon stat folkrättsligt avståtts, lär av vad ovan upplysts om det faktiska rättsläget tydligt framgå att staterna allmänt fortfarande hålla fast vid rekvisitionsrätt mot neutrala eller utländingar i principiellt samma utsträckning som mot egna undersåtar och fientliga. De enda säkert påvisbara positiva inskränkningarna, av Ryssland och Sverige vidkommande art, äro 4:de

Haagkonventionens 1907 reglemente art. 54 och 5:te konventionen art. 19.

En genom sedvanerätt uppkommen jus angariæ skulle rätt uppfattad möjligen innebära ytterligare inskränkning. Beträffande denna s. k. rätts utövning å eget eller ockuperat territorium te sig reglerna för densamma logiskt icke som en utvidgning utan som en inskränkning i territorialsuveränens rörelsefrihet. Endast ute på öppna havet får jus angariæ, om den där existerar, ett positivt innehåll. Vad internationellt vatten angår, måste ock rätten till rekvisition särskilt styrkas, under det å territoriet, som nyss nämnts, inskränkningar i densamma, och alltså även de den förmenta jus angariæ belastande, skola bevisas.

Jus angariæ bör lämpligen uppfattas som gällande transport- och andra kommunikationsmedel i mellanlandstrafik. I de internationella förbindelsernas intresse har en strävan gjort sig märkbar att undandraga sådana transportmedel som komma in på det kritiska territoriet samt t. o. m. fasta kommunikationsinrättningar, rekvisition. Det positivrättsliga uttrycket för denna strävan är de nyssanförda artiklarna från Haag 1907 ang. järnvägsmateriel. I avseende å fartyg, som jus angariæ historiskt mest berört, kan åter ingen bestående verklig rättsbildning anses hava uppkommit. Visserligen kan måhända någon reservation för eventuella reformsträvanden i dylik riktning ligga i omnämnandet av sjörätten i art. 53 mom. 2 av 1907 års lantkrigsreglemente, men faktiskt rekvireras även fartyg i stor utsträckning på territorialhavsområde. Det erinras i detta sammanhang om de under världskriget av neutrala stater verkställda rekvisitionerna av tyskt tonnage (se t. ex. Bullock op. cit.). Den svenska rekvisitionslagen av 1895 anger ock i § 2 mom. 1 c såsom föremål för rekvisition »fartyg, båtar och andra farkoster, med eller utan bemanning och materiel».

Nils Söderqvist.

De sista engelska valen ur konstitutionell synpunkt. De senaste engelska valen i december 1923, då den avgjorda högermajoriteten med ens förbyttes i en bestämd minoritet och arbetarpartiets representation ökades, så att detta för första gången blev starkt nog att kunna pretendera ställningen som regeringsparti, ha vid sidan av denna sin politiska betydelse ett synnerligen stort intresse ur konstitutionell synpunkt och ha i England livligt ventilerats också från denna utgångspunkt. De beteckna efter allt att döma den definitiva dödsstöten åt det klassiska engelska tvåpartisystemet. Tidigare har detta hotats åren 1846—52 av de ur konservativa partiet utbrutna Peeliternas grupp och senare genom tillkomsten av liberal-unionisternas grupp samt genom irländarnas separatpolitik, men allt detta har varit övergående svårigheter, under det

att arbetarpartiets sedan flera val påtagliga ständiga frammarsch inneburit ett vida allvarligare hot om en konstant splittring i flera relativt jämnstarka partier och nu har framkallat besvärligheter vid regeringsbildningen analoga med dem, som sedan länge kommit till synes i flertalet andra stater.

Egendomligt är emellertid att konstatera det sätt, varpå årets skarpa omkastning ägt rum. Den kraftiga förskjutningen inom parlamentet i och med nyvalet har ej någon nämnvärd motsvarighet inom väljarkåren, utan har där hållit sig inom mycket snäva gränser. Tidskriften *The quarterly review* beräknar i sitt januarihäfte c:a 5,400,000 konservativa röster mot vid föregående val i november 1922 5,458,000, men däremot en ökning av arbetarpartiets valmanskår från 4,251,000 till 4,359,000 samt av liberalernas från 4,119,000 till 4,305,000. Enligt denna beräkning skulle skillnaden i röstetal mellan å ena sidan de konservativa, å andra sidan de båda övriga partierna ha förskjutits med c:a en kvarts million på över 14 millioner valmän eller med c:a 2 %. Valresultatet blev ett helt annat. Tidskriften räknar en ökning för liberalerna med 38 platser från 117 till 155, för arbetarpartiet med 47 platser från 144 till 191 och en minskning för de konservativa från 346 till 259.

När tidskriften senare vill göra ett överslag hur en fullt rättvis fördelning av mandaten skulle sett ut påpekas, att man därvid måste taga hänsyn till att det fanns åtskilliga valkretsar, där blott en kandidat uppställdes och där fördenskull ingen omröstning ägde rum och att flertalet av dem voro rent konservativa kretsar: ej mindre än 35 mot 11 liberala och 3 arbetarevalkretsar. Tidskriften beräknar, att därest rösterna för dessa valkretsar komme till, man skulle få 5,982,000 konservativa röster, 4,518,000 röster för arbetarepartiet och 4,662,000 för liberala partiet och att man borde haft 240 konservativa, 186 liberala och 183 arbetarerepresentanter. Tydligt är emellertid, tillägges det, att mellanpartiet alltid gynnas vid dylika beräkningar, då detta i kretsar med 2 kandidater, där ofta den ena kandidaten just tillhör mellanpartiet, i många fall får en stor röstsiffra från det av de båda ytterlighetspartierna, som ej uppställt någon egen kandidat. Som ännu en egendomlighet pekar tidskriften på det stora antalet trekantsval, där blott en minoritet stod bakom den valde, ej obetydligt över 200, tämligen jämnt fördelade på partierna: 94 konservativa, 70 arbetarrepresentanter och 48 liberala (36,2, 36,6 och 31 % av hela antalet valda).

Tydligt är, att den konservativa tidskriften fann det stora problemet just nu vara trepartisituationen, och tidskriften förordade därför — med hänvisning till att intet parti vore regeringsdugligt — en helt annan lösning av regeringsfrågan är den som skedde: en vädjan till samtliga partichefer att tillsamman söka finna en väg ur svårigheterna.

I sina valreflexioner i *The contemporary reviews* februarinummer (s. 169—175) utgår John H. Humphreys (i uppsatsen »*The*

general election 1923: three-party system») från en betraktelse över å ena sidan representationens avspegling av folkmeningarna, å andra sidan tvåpartisystemets bankrutt. Han citerar i fråga om valmetoden yttranden före valstriden av Lloyd George och Churchill. Lloyd George förklarade sig kunna förutsäga en stark folkmening emot tullarna men ansåg en protektionistisk underhusmajoritet ej utesluten och tillade: »Detta väcker till liv den största konstitutionella fråga, som detta land har stått inför sedan »skeppspenningarnas» dagar (under Karl I), frågan om beskattning av folket utan dess samtycke». Churchill yttrade sig med ännu mera eftertryck: »Valsystemet är f. n. så absurt, så förvirrat, så orättvist, så bedrägligt, att det mycket väl kan inträffa, att, fastän Mr. Baldwin har en stark minoritet bland de röstande, han icke dess mindre kan få majoritet bland de valda och med denna parlamentsmajoritet kan försöka att genomdriva tullarna, i trots av den uttryckliga opinionen hos det engelska folkets stora majoritet. Detta kommer, det vill jag förklara, att väcka till liv en av de allvarligaste konstitutionella frågor i vår tid.»

Förf. påpekar, att det så framförda problemet om förhållandet mellan opinionen inom valmanskåren och inom parlamentet t. v. skjutits undan genom valresultatet, som i stället undergrävt tvåpartisystemet, vilket förut varit så gott som ett postulat i engelsk demokrati, där man knappast ägnat någon uppmärksamhet åt den nya situation, som arbetarepartiets frammarsch måste leda till. Valet gav i själva verket ett resultat som närmare anpassade sig till röstsiffrorna än något annat under senare år. Men om man undersöker siffrorna, finner man att detta beror på tillfälligheter. Också Humphreys ger en statistik över valresultatet som tämligen nära överensstämmer med den ovan återgivna, och han gör därvid den reflexionen, att förskjutningen i fråga om valresultatet i stort sett ej motsvaras av en liknande förskjutning inom valmanskåren, att resultatet är ett nytt bevis på valmetodens nyckfullhet och att man med tämligen oförändrade siffror bland valmännen mycket väl en tredje gång kan tänkas få ett tredje helt annorlunda sammansatt underhus. För att visa, hur små omkastningar, som vållat en absolut förändring av resultatet, återgivas en del siffror från olika valkretsar. Bl. a. lämnas en statistik från Manchester:

	Röstande (i tusental)		Valda	
	1922	1923	1922	1923
Konservativa	129	104	7	1
Arbetarepartiet	76	80	3	4
Liberala	54	71	0	5
	260	255	10	10

Som prov på nyckfullheten relateras vidare resultaten i Birmingham, där majoriteten fick alla platserna, och i Devonshire

där en minoritet, som ej hade mycket mer än $^1/_3$ av rösterna, fick flertalet platser:

	Birmingham		Devonshire	
	Röstande (i tusental)	Valda	Röstande (i tusental)	Valda
Konservativa	150	11	134	4
Arbetarepartiet	76	0	38	0
Liberala	29	0	100	6

I Wales fick arbetarepartiet, som hade 355,000 röster av 848,000, 17 platser av 30; i Skottland fick det med 559,000 röstande av 1,501,000 34 platser av 66.

Resultatet av förf:s undersökning blir ett avgjort förord för de proportionella valen. Man invänder mot dessa framför allt, att de skulle leda till ett befästande av trepartisystemet, som man betraktar som ett avgjort ont. Förf. söker emellertid visa, att i den givna situationen ett tvåpartisystem ej skulle inneburit någon fördel. Det har varit en hel rad olika frågor, som nu stått på dagordningen. Endast genom tillvaron av tre olika partier har det varit möjligt för de personer tillhörande mellanpartiet, som i vissa frågor haft samma ståndpunkt som högern, i andra som arbetarepartiet, att få ge sin mening tillkänna, utan att ansluta sig till ett parti, som de i många avseenden skulle ogillat.

Just majoritetsvalen och det tvång till allianser, som de medföra, öka f. ö. partisplittringen. Man får t. ex. bland liberalerna tre grupper, personer valda på helt liberalt program, sådana som valts med hjälp av högerröster och sådana som valts med stöd från arbetarepartiet. Och man börjar i praktiken kunna urskilja dessa grupper, då det ej kan undvikas att beroendet av det andra partiet kan spela en viss roll för den som väljes med stöd av dess röster. De proportionella valen gynna ej på samma sätt splittringen, i det att var och en representant väljes av personer tillhörande hans eget parti. De proportionella valen reducera ej antalet partier från tre till två, om nationen behöver tre partier, men de leda till en korrekt återgiven folkopinion.

Förf. citerar till sist med tillfredsställelse ett uttalande av Mac Donald i New Leader den 4 januari 1924, som går ut på att de proportionella valen mycket väl skulle kunna tänkas få till följd, att England ej på 100 år finge någon majoritetsregering, (vilket han ej anser behöva innebära en absolut nackdel), men de skulle samtidigt medföra ett lossande av partibanden och bidraga till ett skärpande av det egna omdömet samt av hänsynen till den allmänna opinionens önskningar och diskussionerna inom parlamentet. Parlamentets medlemmar liksom ministrarna skulle bli mera public servants än public dictators. En reform skulle bli en ändring till det bättre, även om den skulle kräva mera intelligens från demokratiens sida än det äldre valsystemet.

Förf. tillägger som sin mening, att en reform skulle bidraga till demokratiens uppfostran och uttalar i anslutning till Mac Donald, att de proportionella valen ej skulle leda till någon bankrutt för det parlamentariska maskineriet utan tvärtom skulle innebära ett löfte om dess utveckling till att i högre grad bli dugligt för sitt syfte.

Irlands konstitutionella problem bedömt av en australisk politiker. Tidskriften *The round table,* samlingsorgan för inlägg i frågor berörande de länder, som ingå i det engelska världsväldet, innehåller i ett av sina sista häften (sept. 1923 s. 782—804) en uppsats angående Irland av en anonym australisk medarbetare, som tidskriften presenterar som en auktoritet på det konstitutionella området, som just återvänt från en Europaresa. Som ett komplement till den tidigare i denna tidskrift lämnade redogörelsen för Irlands nya författning (årg. 1923 s. 280 f.) torde ett kort referat av synpunkterna i denna uppsats kunna vara av intresse. Att en belysning av det irländska konstitutionella problemet från ett av det engelska världsväldets dominions måste erbjuda ett alldeles speciellt intresse är ju utan vidare uppenbart. Det gäller ju nu mer än någonsin, att de brittiska öarnas politiska problem är »planetariskt» i ännu högre grad än europeiskt. Man finner också omedelbart, att den australiske iakttagaren ej ser på den irländska frågan med outsiderns ögon. Han konstaterar tillkomsten genom fristaten Irland (= södra Irland) av en ny nation till de övriga i det engelska världsväldet och drager upp jämförelser med systernationerna i detta. En sådan jämförelse ger då allra först till resultat, att grunden till den nya statens tillkomst är en annan än den var i Canada, Australien eller Sydafrika. Rättsgrunden söker man nämligen framför allt i en viljeakt av den irländska nationalförsamlingen Dail Eireann som konstituerande församling, fastän sedan visserligen en engelsk lag tillkommit, som tillförsäkrat författningen rättslig kraft så långt som engelska parlamentets makt sträcker sig. En genomgående skiljaktighet är vidare, att i motsats mot vad fallet är i fråga om de koloniala författningarna, man ej kan konstatera någon som helst vare sig medveten eller omedveten tendens att efterbilda engelsk konstitutionell rätt. Ledarna av författningsarbetet hade f. ö. ingen parlamentarisk träning alls, och de kände överhuvud bättre till de idéer som lågo till grund för andra staters författningar än hur dessa praktiskt fungerar. Särskilt påpekas också en avgjord tendens vid författningsarbetet att i så stor utsträckning som möjligt söka att ge detaljerade föreskrifter och lämna så litet som möjligt åt sedvanerätten, som ändå — tillägger förf. — är det som ger en författning liv. Här påpekade tendens har sin förklaring i de tidigare engelsk-irländska relationerna. Påfallande finner emellertid förf., att till sist, denna tendens till trots, så många delvis viktiga frågor lämnats åt praxis att utfylla.

Den inledande rättighetsförklaringen i författningen påminner

om den amerikanska och vilar helt på folksuveräniteten, liksom denna tar sig uttryck i initiativ och referendum. — Det var först efter underhandlingar med den engelska regeringen som fristatsregeringen gick med på att acceptera »the Dominion model» i fråga om definierandet av den verkställande och den lagstiftande maktens befogenheter; man hade från början tänkt sig kronans befogenheter alldeles borteliminerade. Sedan denna överenskommelse träffats, slog emellertid den irländska regeringen bestämt vakt om densamma gentemot önskemål i motsatt riktning inom den irländska nationalförsamlingen. Även i ett annat avseende var författningen resultatet av en föregående överenskommelse, nämligen med avseende på vissa punkter, där unionisterna inom södra Irland framfört sina krav till skydd för minoritetens rätt: den proportionella valmetoden, bestämmelserna om gemensamma överläggningar mellan representationens båda hus vid skiljaktiga beslut o. s. v.

I övrigt hade den konstituerande församlingen fria händer. Den tendens, som kunde vara naturlig hos efterföljaren till den revolutionära Dail, att låta representationen själv utse ministrar och bestämma deras olika departement samt göra dem individuellt ansvariga, hölls tillbaka genom känslan av behovet av ett kabinett, som kunde handla snabbt och kraftigt i nationella frågor. Det var av vikt att skapa förutsättningar för en någorlunda stabil regeringsmakt, detta så mycket mer som de proportionella valen enligt förf:s mening lätt kunde verka i motsatt riktning. Man valde utvägen att låta den verkställande makten bestå av å ena sidan en president, tillsatt på förslag av Dail samt ett verkställande råd bestående av (5—7) medlemmar av Dail, valda av denna på förslag av presidenten samt liksom denne skyldiga att avgå efter misstroendevotum från densamma, å andra sidan vissa ministrar, som ej äro medlemmar av det verkställande rådet och ej nödvändigt behöva vara parlamentsmedlemmar, men som utses av deputeradekammaren efter förslag av en särskild kommitté och som sitta kvar lika länge som kammaren och under tiden ej kunna avsättas annat än efter laga dom. Från början hade man tänkt sig ett mindre politiskt kabinett och vid sidan därav ett större antal ministeriella experter, som ej skulle kunna tillhöra Dail, men stannade i stället för den nämnda anordningen, där alltså skillnaden mellan de bägge ministerhalvorna kan sägas vara den, att den ena kategorien har kollektivt, den andra individuellt ansvar. F. n. består ministären av ett verkställande råd om 7 medlemmar och därtill 3 fackministrar utanför rådet (för jordbruk, fiske och undervisning) jämte 2 »assistant ministers». Man kan säga att sättet för regeringsbildningen är ett försök att förena engelskt och schweiziskt system.

När förf. sedan går över till en undersökning av författningens funktionerande, börjar han med den reflexionen, att en skriven grundlag alltid blott är ett författningsförslag. Frågan hur den

irländska författningen i praktiken slagit ut besvaras helt olika på skilda håll i England. Förf. har emellertid fått gynnsamma intryck. Den nya staten har ställts inför oerhörda svårigheter. Det har gällt att skapa en armé för att undertrycka ett svårt uppror, att ordna polisväsen och rättsväsen, att skapa en helt ny politisk organisation. Och allt detta har måst göras av personer utan konstitutionell vana i ständig fara för sina liv. Besökaren märker redan av den yttre fysionomien, att han befinner sig i ett samhälle i det mellanstadium, som varken kan karaktäriseras som fred eller krig. Han ser detta redan på de posterande soldaterna inuti och utanför de publika byggnaderna och på de många uniformerade medlemmarna av Dail. Den som kommer från de engelska dominions frapperas vidare av frånvaron av alla yttre insignier: spira, mantel o. d., som han är van vid från legislaturerna både i dominions och i moderlandet. Det är i stället en nästan asketisk enkelhet, som förf. synbarligen finner så främmande att han söker förklaringen i lokalens provisoriska natur: parlamentet sammanträder i college of science. Påfallande är vidare användningen av irlänska språket vid formella meddelanden samt i enstaka anföranden, vilket gör ett något främmande intryck på en besökare från ett land, där ingen tvåspråksfråga existerar. Det lugn som är utmärkande för talarnas ton och för kammaren i dess helhet gör också att förf. med någon missräkning konstaterar, att man här går miste om en viss piff, som i alla fall utmärker hans hemlands parlament, det australiska; en skiljaktighet till vilken han finner förklaringen bl. a. i frånvaron i denna Dail av alternative government samt i den omständigheten att de politiska striderna ej ännu helt och hållet flyttats över till det parlamentariska området: regeringen och Dail äro ännu att betrakta som ett slags välfärdsutskott. Vilken auktoritet regeringen har ute i landet är omöjligt för en utomstående att bedöma, men förmågan till samarbete med åtskilliga tidigare politiska motståndare talar till regeringens favör. Det finns emellertid betydande svårlösta problem för den nya staten: arbetslöshetsfrågan, komplicerad därigenom att landet måste absorbera den arbetskraft, som tidigare stått i fält och därigenom att emigrationen upphört, vidare den ständigt aktuella jordfrågan och slutligen den finansiella frågan. Det finns också alltjämt kvar en opposition inom landet, som förebrår regeringen att den står på alltför vänskaplig fot med den engelska regeringen, personer som ej heller ännu ha klart för sig innebörden i ordet självstyrelse.

Den Nordirländska frågan får sitt särskilda kapitel. I den del av Irland, som ej tillhör fristaten, har styrelseformen ordnats efter rent engelska linjer. Den inre ordningen har återställts och regeringsmaskineriet fungerar utan att gnissla. Belfast uppskattar en regering som ej längre ser Nordirländska frågor genom glasögon från Dublin. Det har väckt till liv en ny känsla för självstyrelsens fördelar, och den omständigheten att det politiska intresset för-

delar sig på ett flertal inre frågor dämpar den oro, som blivit följden av den ständiga koncentrationen av all uppmärksamhet på en enda fråga. Det är intressant att finna, hurusom det vuxit fram även här den välbekanta »colonial spirit» med dess ömtålighet gentemot den engelska regeringen. Unionisterna skulle knappast önska få tillbaka regeringssystemet före 1920. Parlamentet saknar emellertid det inslag, som en verklig opposition utgör. Frånvaron av de katolska nationalisternas talesmän är en verklig fara, hotet att genomdriva ett valsystem som skulle minska den katolska minoritetens representationsmöjlighet är en olycka och om det bleve till verklighet skulle det på ett ödesdigert sätt skärpa känslan inom denna minoritet av politisk isolering. Överbyggandet av denna klyfta är en fråga av allra största vikt. Det skulle öka Nordirlands inre styrka, mildra kärvheten i förhållandet till fristaten och minska irredenta-agitationen både norr och söder om gränsen.

Nordirland visar inga tecken till att uppgiva sitt motstånd mot tanken på en förening med fristaten. De praktiska svårigheterna av uppdelningen av ön i två stater hava åtminstone än så länge ej heller varit allt för allvarliga. Den kan givetvis komma att medföra vissa ekonomiska besvärligheter för Nordirland, men det ekonomiska läget är ganska tillfredsställande och skatterna lägre än i fristaten. Nordirland anser sig ha handlat rätt och är starkt skeptiskt mot fristatens framtidsutsikter, både politiskt och ekonomiskt.

En fråga, som skulle kunna betydligt komplicera förhållandet mellan de båda halvorna av Irland, är gränsfrågan. Fristaten har enligt »fördraget» med engelska regeringen rätt att påyrka en gränsreglering, och dess längst gående krav innebära önskemål om ett överflytlande till fristaten av ända upp till $^1/_3$ av nordstatens område. Nordirland har emellertid aldrig erkänt detta fördrag och kan alltså anföra rent konstitutionella skäl för en vägran till en reglering lika väl som fristaten kan göra det för sitt krav.

Den irländska fristaten har nu gått in som en fristående medlem i »the community of nations known as the British empire». Endast i ett avseende intar den en särställning, nämligen genom närheten till rikshuvudstaden, som praktiskt taget underlättar förbindelserna mellan de respektive regeringarna, förbindelser som f. ö. i alla fall måste bli särskilt livliga på grund av Irlands natur av europeiskt land. Men »om Irländska fristaten använder sig av den fördel som ligger häri, är det mycket tänkbart, att detta kan stimulera dominions till större ansträngningar att besegra de svårigheter, som f. n. avståndet pålägger dem».

I ett land som Irland, där man just varit med om en skarp strid, är det kanske naturligt — resonerar förf. vidare —, att den närmast till hands liggande tanken är att betrakta sin nyvunna ställning i främsta rummet som ett medel till fortsatt strid i konstitutionella former på de imperiella konferensernas arena, och att man väntar sig komma att vid dessa konferenser stå vid sidan

av andra nationer som likaledes kämpa för att bli fria. Sådana synpunkter framfördes också under diskussionerna före författningens tillkomst. Men i själva verket är den tid förbi, om den någonsin funnits, då dessa konferenser framför allt utgjort stridsplatsen för en dragkamp mellan England och dominions. Det existerar ej någon motsats mellan å ena sidan England, å andra sidan dessa senare: man har hunnit över från dualism till ett Commonwealth bestående av ett flertal stater. När den irländska fristaten kommer till konferenserna mellan ministrarna från de olika systernationerna, kommer den därför att finna en helt annan atmosfär än vid underhandlingarna mellan Irland och England före fristatsförfattningens tillkomst. Stora konstitutionella frågor komma kanske därvid under diskussion, men de komma snarare att utmynna i försök att finna former för en intimare samverkan mellan de olika nationerna än i strävanden att finna möjligheter för tillgodoseende av ärelystnaden att ytterligare utveckla de olika staternas befogenheter. En annan sak är att ingenting skulle kunna vara så ödesdigert för Commonwealth som det minsta försök från Englands sida att låta bli att uppfylla löftena till Irland.

Tysklands nya författning — parlamentsenvälde? 1919 års tyska författning har nu fungerat under så lång tid, att den tyska statsrättens representanter en efter en börja att ge sina bidrag till en allmän karakteristik av dess grundprinciper. Senast ha tvänne författare i *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* (1922/23: h. 1 u. 2) behandlat författningen från olika utgångspunkter men med ungefär samma slutsater.

Den första av dessa uppsatser är professor Fritz Stier-Somlos »*Die Lehre von der Gewaltenteilung und die neuen deutschen Verfassungen*» (s. 1 ff.). Det är en strängt teoretiskt hållen framställning, som mot bakgrunden av en undersökning av Montesquieus maktdelningslära och Hasbachs uppdelning av demokratierna i sådana som utmärkas av maktkoncentration och maktdelning karakteriserar tysk parlamentarism efter revolutionen som parlamentarisk liksom den engelska, men med den skillnaden att den utmärkes av parlamentsabsolutism i motsats mot engelskt statsliv, som i anslutning till Low betecknas som en styrelseform, där kabinettet är det ledande statsorganet.

Den andra av de åsyftade uppsatserna, av d:r Willy Berthold, ser problemet från en annan sida och tar framför allt sikte på förhållandet mellan folket — suveränen och representationen: »*Zweck der Volksabstimmung, ihre rechtliche und politische Lösung in der deutschen Reichsverfassung*» (s. 52 ff.). Inledningsvis söker B. att uppvisa, att den påtagliga tendensen hos varje konstitutionell monarki att utvecklas i riktning mot ett stärkande av parlamentets makt gentemot kronan motsvaras av en lika uppenbar tendens i republiken att draga skranker för parlamentet för att detta ej skall bli allsmäktigt. I den konstitutionella monarkien

uppfattas parlamentet som en exponent för folkintresset gentemot eventuella försök till övergrepp från monarken och hans regering, under det att i republiken demokratiens misstro riktas framför allt mot parlamentet och dess medlemmar. »Misstro mot de egna ledarna och makthavarna synes vara oskiljaktig från varje demokrati». Denna tendens kommer t. ex. till synes i Kautskys och Schönlanks motivering till det socialdemokratiska Erfurterprogrammet 1891, där folkets direkta andel i lagstiftningen kräves med den motivering, att de politiskt myndiga medborgarna i ett samhälle med kraftigt offentligt liv ej kunna låta sig nöja med att lämna lagstiftningen från sig till en korporation utan några möjligheter till uppsikt, prövning och beriktigande och att det därvid ej kan vara nog med den garanti, som ligger i en kort mandatperiod för representationen. Också uppsatsens förf. ser folkomröstningsinstitutet framför allt just som ett uttryck för dettas misstro mot parlamentet och som en skranka mot dettas makt. Folket inträder genom förverkligandet av detta institut på suveränens plats, blir sista instans vid alla konflikter, visserligen under noggrant iakttagande av på förhand utstakade former: genom veto, initiativ, referendum i inskränkt mening samt återkallelserätt gentemot ämbetsmän och parlament.

I Tyskland hade folkomröstningen stått på den socialdemokratiska önskelistan alltsedan år 1869, liksom tyska folkpartiet från 1895 till dess uppgående i Framstegspartiet 1910 hade densamma på sitt program. I Preuss den 20 januari 1919 publicerade författningsutkast efter revolutionen föreslogs rätt för presidenten att hänskjuta till folkomröstning lagfrågor i vilka riksdagens båda hus (han tänkte sig nämligen tvåkammarsystem efter förebild av Frankfurterförfattningen) varit av olika mening och dessutom möjlighet till avsättning av presidenten före mandattidens förlopp genom folkomröstning efter initiativ av riksdagen. Den principiella motiveringen sökte Preuss i en hänvisning till att såväl presidenten som parlamentet hämtade sin politiska makt från folket och att därför en konflikt mellan dessa olika statsorgan, om den ej på annat sätt kunde utjämnas, måste hänvisas till folket. Preuss avvisade däremot laginitiativet som olämpligt i en stor stat, då det skulle medföra fara för en ständig oro i det politiska livet. I det författningsförslag, som den 21 februari 1919 framlades för nationalförsamlingen, föreslogs i huvudsaklig överensstämmelse med Preuss författningsutkast folkomröstning dels efter hänskjutande från presidenten vid meningsskiljaktighet mellan riksdag och riksråd i lagfrågor, dels efter hänskjutande från riksdagen, när denna påyrkade presidentens avgång. Under diskussionerna i nationalförsamlingen framgick det tydligt, att man från olika håll tänkte sig folkomröstningsinstitutet liksom Preuss gjort endast som en sista instans vid konflikter mellan statsorganen. Så avvisades t. ex. ett förslag om stipulerande av skyldighet för presidenten att vid skiljaktigheter i beslut mellan riksdagen och riksrådet hänvisa ett lagförslag till folket. Gentemot ett förslag om obligatorisk folk-

omröstning vid författningsändring invände Preuss, att en bestämmelse i denna riktning i en stor stat som Tyskland skulle medföra att författningen skulle kunna ändras blott genom revolution. Också ett förslag till återkallelserätt i fråga om riksdagens medlemmar före mandattidens utgång rönte motstånd från olika håll.

Den slutligen antagna författningen har följande föreskrifter om folkomröstning. En av riksdagen antagen lag kan hänskjutas till folkomröstning (Volksentschied) antingen av presidenten eller på begäran av $^1/_{20}$ av samtliga röstberättigade — i senare fallet dock blott om minst $^1/_3$ av riksdagens medlemmar begärt uppskov med lagens ikraftträdande. Vidare har folket laginitiativ (Volksbegehren), varvid fordras anslutning av minst $^1/_{10}$ av de röstberättigade, och i detta fall går frågan till avgörande genom ny folkomröstning, om ej riksdagen antar lagen. I finansiella frågor kan folkomröstning anordnas blott på presidentens initiativ. Riksrådet har veto mot lagar, som beslutats av riksdagen, varvid frågan går till förnyad behandling i denna. Vinnes ej enighet, förfaller lagen, om ej $^2/_3$ majoritet vunnits i riksdagen vid dess förnyade beslut. I vilket fall som helst kan den dock som nämnts av presidenten hänskjutas till folkomröstning. Som allmän regel vid folkomröstning gäller att ett riksdagsbeslut kan sättas ur kraft blott om minst hälften av de röstberättigade deltaga i omröstningen. Vid grundlagsändringar kan riksrådet vädja till referendum. I detta fall gäller att vid folkomröstning rörande ett förslag som framställts av folket genom dess laginitiativ fordras bifall av minst hälften av de röstberättigade.

Till denna historiska översikt över folkomröstningsproblemet i Tyskland har förf. fogat en principiell undersökning av frågan, om de relaterade bestämmelserna kunna sägas ha tillförsäkrat folket den ställning som i sista instans utslagsgivande, som åsyftats. Teoretiskt sett bör denna fråga, menar han, bejakas, men i praktiken stå förhållandena väsentligt annorlunda. Riksdagen är trots dessa bestämmelser oinskränkt härskare och de »konstitutionella garantierna» äro blott mycket svaga. Folkets andel i statsmaktens utövande är omgärdad med starka skrankor. I denna riktning verkar föreskrifter om ett visst antal deltagare i vissa omröstningar för att sätta ett riksdagsbeslut ur kraft, en föreskrift, som ej har någon motsvarighet vid riksdagsmannavalen. Riksrådets möjligheter att vädja till folket äro mycket begränsade. Presidentens motsvarande befogenhet kan ej heller tänkas få egentlig politisk betydelse, bl. a. därför att ett dylikt beslut måste kontrasigneras av en minister, som ju är beroende av riksdagens förtroende. Möjligheterna för folket att genom initiativ påtvinga riksdag och president en lag eller förkasta en som dessa varit ense om äro minimala. Bestämmelserna om att det i dessa fall redan för att en folkomröstning överhuvudtaget skall komma till stånd kräves anslutning inom en stipulerad kort tid av $^1/_{1}$ [illegible] $^1/_{20}$ av samtliga röstberättigade innebär i själva verke[illegible]sklands 40 millioner röstberättigade att det fordra[illegible]m av 4 resp. 2

LITTERATURGRANSKNINGAR.

ARTHUR THOMSON: *Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866.* Ett bidrag till lantmannapartiets förhistoria. I. De grundläggande principdiskussionerna 1809—1823 rörande frågorna om all jords lika beskattning och avskaffandet av grundskatterna. XXIV + 479 s.

Ovanstående avhandling, för vinnande av filosofisk doktorsgrad försvarad vid Lunds universitet vid slutet av förra läsåret och vid förra terminens början belönad med docentur vid samma lärosäte, tilldrager sig uppmärksamheten redan genom sitt yttre omfång. En bok på närmare femhundra med otaliga noter späckade sidor är onekligen en imponerande arbetsprestation. Otvivelaktigt är den ock ur kvalitativ synpunkt ett betydande verk, som röjer en historiker av rang. Det oaktat blir den här föremål för ett omnämnande, i vilket flera sidor inrymmas åt anmärkningar än åt erkännanden. Att så sker har sin förklaring däri, att anmälaren fungerat som fakultetsopponent å avhandlingen och därför finner det naturligast att även i skrift i första hand göra den till föremål för en kritik.

Förf. har i sitt arbete behandlat en fråga, som i alldeles särskild grad måste intressera den, som i det historiska skeendet har blick för annat än vad som omedelbart sticker i ögonen genom sin brokiga färgprakt. Grundskatterna äro dock en av de centralaste företeelserna i vår historia, så många institut av nationalekonomisk, konstitutionell och social natur som därmed stått i det intimaste samband. Mer än de flesta förändringar har ock grundskatternas avskrivning med allt vad därmed sammanhänger varit epokgörande i vår historiska utveckling. När de nu säkerligen oåterkalleligt tillhöra historien och det sedan så lång tid tillbaka, att även så gott som alla de, som stredo om deras vara eller icke vara, gått till sina fäder, må det vara på tiden, att den historiska forskningen griper sig an med dem.

Är författaren således värd allt erkännande för det han givit sig i lag med en företeelse, som till följd av den tristesse, varmed mänsklig fördom omgiver densamma, knappt kunnat väntas verka lockande på en debutant, så kan man åter sätta ifråga, huruvida han icke kunnat vara lyckligare vid den närmare avgränsningen av uppgiften för sin forskning. Det kan ju visserligen sägas vara en författares ensak

icke blott vilket gebit han vill göra till föremål för sitt studium — ett sådant val bestämmes väl alltid i sista hand av vad han tror sig ha bäst utrustning för — utan ock vilket därinom framträdande problem han vill söka lösa. Läsaren kan dock icke underlåta att beklaga, om han ej väljer det centralaste och därmed intressantaste av dem, som vänta sin lösning. När det gäller någonting sådant som grundskatterna, vilka varit föremål för ändlösa debatter, kan man tycka, att det är den otacksammare uppgiften att skriva om grundskatterna i den politiska diskussionen. Tacksammare om ock svårare är givetvis att skriva om grundskatterna sådana de faktiskt gestaltade sig. Thomson begränsar sig dock principiellt till opinionerna i grundskattefrågan. Det är klart, att även opinioner kunna vara värda vetenskaplig behandling, ej minst inom historieskrivningen, då ju opinioner, även falska, spelat en kolossal roll i den historiska orsaksräckan. Men då det föremål, opinionen avser, själv är en historisk företeelse, är det dock denna senare, som är värd det primära intresset, och det desto mera, ju exaktare den är. I stället för en riksdagspolitisk avhandling hade man gärna önskat erhålla en kameralhistorisk i stil med Clasons berömda undersökning om gods- och ränteavsöndringen under 1600-talet. Ett sådant arbete skulle i en systematisk framställning avhandlat grundskatternas både sociala och politiska betydelse vid den tid, då frågan om deras avskrivning blev fullt aktuell, närmare bestämt vid förra seklets mitt. Ett tvärsnitt genom den svenska stats- och samhällskroppen skulle för den historiskt intresserade blottat både vad roll de spelade för statshushållningen och vilken börda de utgjorde för dem de påvilade. Stater, indelningsverk och jordeböcker skulle lämnat ett material, som visserligen varit svårt att bearbeta men dock till sist lämnat oss den mest intressefängslande inblick i en gången tids förvaltningssystem man gärna kunde önska. Nu har emellertid förf. ställt sig en annan uppgift. I stället för en systematisk ger han oss en kronologisk framställning, i stället för grundskatteväsendets anatomi, om jag så må säga, ger han oss dess biografi, i det han skildrar år efter år, riksdag efter riksdag grundskattefrågans ventilering uti propositioner, motioner, utskottsutredningar, ståndsdebatter, tidningar och broschyrer. Tar man sin uppgift på detta sätt, riskerar man, att ens framställning erhåller en oproportionerlig bredd, som på läsaren verkar tröttande. Vad denne främst önskar, får han dock ej, nämligen en inblick i vad det angripna skatte- och hushållningssystemet faktiskt betydde, medan det ännu existerade, och vad dess rasering medfört för följder, nyttiga eller skadliga. Visserligen ha de många debattörerna ofantligt mycket att säga härom, men bortsett från att de motsäga varandra så se de endast endels och profetera också endels. Först av vetenskapsmannen kan man fordra objektivitet, först ett de sena tidernas barn har det historiska perspektiv, som är av nöden för att en skiljedom skall kunna fällas mellan de stridande. I stället för att följa Clasons exempel i nyssnämnda arbete har förf. i likhet med Wittrock i hans båda av-

handlingar om Karl XI:s förmyndares finanspolitik, lagt sin framställning som en årskrönika, byggd på riksdagsprotokollen, liksom Wittrock byggt sin på rådsprotokollen. Man fruktar möta en enbart deskriptiv framställning i saknad av skarpare problemställning.

De farhågor, författarens avgränsning av sitt ämne ingiver en, redan innan man börjar läsningen av hans bok, visa sig efter det man hunnit till slut därmed icke ha varit alldeles ogrundade. Vad man anmärkt mot Wittrock, nämligen att han ställer sig »så att säga osjälvständig i förhållande till sitt ämne», gäller ock i viss mån Thomson. Man lägger hans bok ifrån sig utan något starkare intryck av vem han ger rätt och vem han ger orätt av de stridande parterna. Vissa partier av densamma lida också av brist på överskådlighet. Författaren leder oss in i en labyrint av riksdagsförhandlingar och riksdagsdebatter, som ställer alltför stora krav på läsaren. Man tappar stundom ledtråden och känner sig frestad att ge ciceronen skulden därför. Större koncentration hade ofta varit av nöden. Man får helt enkelt intryck av att framställningen blivit för lång, därför att författaren icke givit sig tid att göra den kortare. Särskilt genomläsningen av sidorna 196 till 263 blev för anm. svår att rå med: den ena diskussionen efter den andra i tröttande enformighet. Man hade varit tacksam, om förf. plockat bort en del av riksdagsmännens omsägningar. Varför dock ägna åtta sidor åt referatet av Danielssons anförande den 21 aug. 1809, låt vara att talaren var en berömd parlamentariker. Huru mycket nytt har han att säga oss? Ej heller kan man värja sig för tanken, att förf. avslutar första delen av sin undersökning med 1823 års rikdag blott av den anledningen, att hans bok redan hunnit bli lång nog. Att låta första delen sluta år 1812 hade varit så mycket naturligare, som förf. själv (sid. 386) säger att jordbrukets ekonomiska svårigheter på 1820-talet och den nya liberalismen förde diskussionen om grundräntorna in på nya banor.

Förf:s nyssnämnda obenägenhet att ta position i den strid, han skildrar, kan läsaren icke undgå att lägga märke till. Man önskar ju gärna, att den, som skriver om grundskatterna i den politiska diskussionen, skall ge en möjlighet att bedöma de många framförda argumentens bärkraft och ej låta diskussionen själv utgöra svar på frågan, vare sig denna är av faktisk eller rättslig art.

Förf:s underlåtenhetssynder i förra avseendet framträda särskilt, när han låter sina debattörer anföra exakta siffror, utan att han själv yttrar sig om dessas riktighet. Det förekommer gång efter annan, att en talare uppger rikets mantal av frälse- eller ofrälsejord till så och så mycket, och läsaren undrar naturligtvis då, om dessa uppgifter äro riktiga (se sid. 182, 227, 238). Härom ger en emellertid förf. icke besked på annat sätt än att han (sid. 90 not. 5) anger, huru stor del av rikets samtliga mantal var av frälse natur. Vilka voro de absoluta talen, frågar man givetvis. De i diskussionen anförda siffrorna äro tämligen överensstämmande, men äro de därför riktiga? Vid läsningen av referatet å sid. 238 av Oxelberg-Joachimssons broschyr tvingas man genom en vidlyftig

räkneoperation förvissa sig om att broschyrförf. utgår från i det närmaste samma beräkning av den oprivilegierade jordens mantal som Mats Person å sid. 182. Huru förhåller det sig med Danielssons uppgifter å sid. 227 om grundräntornas storlek i medeltal per mantal enligt sista årets markegång och om olikheten i storlek mellan ett mantal säteri och ett mantal skatte. Å sid. 204 påstår en adlig talare, att i åtskilliga län de flesta av kronans »immediate hemman» genom skatteköp övergått i böndernas ägo, och å sid. 212 en annan — för övrigt De la Gardie själv — att av alla säterier hälften på sjuttio när voro i ofrälses händer. Har förf. ej gjort några försök att kontrollera sådana uppgifter, som ju, när de avse förskjutningen i äganderätts-förhållandena mellan stånden, äro av synnerligen stor betydelse. Det är ju möjligt, att det skulle kräva ett alltför tidsödande arbete att ta reda på sådana saker, men det kunde dock meddelats, att förf. gjort försök i den vägen. Man undrar överhuvud, vad det fanns för kameral statistik på den tid, förf. sysselsätter sig med, eller vilka möjligheter finnas att upprätta en sådan på grundval av förefintligt arkivmaterial.

Också när det i all allmänhet klagas över grundskatternas stora tyngd och över ojämnheterna i deras fördelning ej blott mellan skatte och frälse utan ock mellan skattehemman med samma mantal, skulle man gärna vilja veta, huru det faktiskt förhöll sig. Förf. förklarar emellertid i förordet, att han ej velat ge sig in på ett så tidsödande arbete som det, vilket krävts för att få ett svar på spörsmålet om huru stor del av produktionen en innehavare av ett skatte- eller kronohemman måste avstå till staten. Härtill hade nämligen fordrats en undersökning för varje särskilt hemman. Man kan ju också förstå, att förf., när han nu en gång ställt sin huvuduppgift så, som han gjort, och denna visat sig omfattande nog, dragit sig för alla avstickare från den väg, han föresatt sig att gå. Annars ligger väl här själva kärnpunkten i grundskattefrågan. Några exempel kunde vi väl i alla fall fått på huru förhållandet kunde gestalta sig mellan jordens bördor och bärkraft. Mantalet, efter vilket åtminstone en del av grundskatterna och därmed jämförliga onera utingo, ger oss ju, som förf. visar, intet korrekt besked om jordens verkliga värde — det blir mer missvisande ju längre tid förgått sen det åsattes — men en tillförlitligare värdemätare finns dock att hålla sig till. Förf. berättar själv å sid. 127, att vid 1800 års riksdag antogs utom en ny bevillning efter samma norm som de föregående — således efter mantal enligt vad vi få veta å sid 330 — även en s. k. realisationsavgift, vilken skulle utgå efter förmögenhet men i realiteten var en kombinerad inkomst- och förmögenhetsskatt. I den kungl. kungörelsen om denna skatt framhölls det, att det vore nödvändigt att finna ett sätt för bestämmande av jordens verkliga värde, då skatten måste utgå med iakttagande av all den jämlikhet i anseende till detta värde, som åstadkommas kunde. Att härvid följa mantalet vore omöjligt, då detta vore högst olika ej blott i olika delar av landet utan även i samma ort. Ej heller

kunde hänsyn tagas till jordens uppdelning i skatte, frälse och krono, då det kunde inträffa, att ett mantal skatte var mer värt än ett mantal frälse i samma ort. Alla hemman på landet, av vad natur de än voro, skulle därför uppskattas efter »godhet, beskaffenhet och avkastning» med ledning av fastighetens gångbara pris. På det sålunda uppskattade värdet — liksom på all annan förmögenhet — skulle en viss procent betalas. Förf. kunde lämpligen hava tagit del av de å riksarkivet förvarade i enlighet med angivna principer upprättade taxeringslängderna. De skulle väl ha givit honom upplysningar både om förhållandet mellan jordens grundskatter och verkliga värde — så långt frågan därom överhuvud låter sig besvaras — och om olikheterna i verkligt värde mellan jordar, privilegierade och oprivilegierade, med samma kamerala värdering, d. v. s. mantal.

I samband härmed står en annan fråga, som nödvändigt tränger sig på den, som läser förf:s riksdagsreferat från år 1809 och därefter. Huru förhöll sig det nya bevillningssystemet till det gamla grundskattesystemet? Riksdagen 1809—1810 är ju epokgörande också för vårt beskattningsväsen, så till vida som man då övergick från bevillning efter mantal till bevillning efter behållen inkomst. Som behållning av lantegendom eller stadsjord skulle då räknas avkastningen med avdrag för driftskostnader, inklusive skatter. Ju större grundskatter ett hemman hade, desto mindre blev därigenom givetvis dess bevillning och tvärtom. Bevillningens förmåga att utjämna vad man senare kallade de sekelgamla orättvisorna framhålles också gång efter annan uti den av förf. refererade diskussionen. Bevillningen, pålagd efter riktiga grunder och med sorgfällighet tillämpad, vore det bästa korrektiv emot den ojämnhet i bördor, som genom ständiga grundskatter alltid i tidens längd måste uppkomma, heter det i ett anförande vid 1823 års riksdag (sid. 373). De, som ansågo sig ha fördel av all jords lika beskattning, yttrar A. G. Mörner 1810 (sid. 293), borde betänka, att en utjämning av den gamla olikheten redan skett genom de nya bevillningarna. Man skulle genom en rubbning av de nuvarande förhållandena vinna mindre än man trodde. Man frågar sig då gärna, vad bönderna vunno, när sedan grundskatterna avskrevos. Då deras jordegendomar helt plötsligt stego i värde, måste ju ock deras fastighetsbevillningar med ens avsevärt ökas. Huru förhöll sig den ena skatten till den andra? Ibland frestas man tillmäta det förhållandet en stor roll, att grundskatterna uppfattades som jorden påvilande servitut, de där icke blott minskade dess egendomsvärde utan ock tidigare medfört generande inskränkningar i brukningsrätten. Förf. anför själv (sid. 52), vad *orden* skattskyldig och ränta haft för ödesdiger betydelse för den kamerala begreppsbildningen. Även missnöjet med grundskatterna kan ju tänkas vara ett uttryck för språkets makt över tanken, men givetvis ha andra faktorer varit de avgörande. En utredning av böndernas reala vinst av grundskatteavskrivningen faller naturligtvis utanför området för förf:s undersökning, sådant detta av honom avgränsats i tiden. Meningen med striden borde dock av

honom diskuterats redan i samband med ovannämnda bevillningsreform av 1810.

Med grundskattefrågan är ock en rätts- eller kanske lika gärna en rättfärdighetsfråga förknippad. Yrkandet att frälsejorden skall påläggas grundskatter lika med den ofrälse tillbakavisas ständigt därmed, att en sådan beskattning vore ett ingrepp i äganderätten, då friheten från grundskatt beräknats vid förvärvandet av egendomen och medfört högre köpeskilling för denna än för oprivilegierad jord. Det är ju en fullständig motsvarighet till det resonemang, varmed man senare ville gendriva det till sist segrande förslaget om den ofrälse jordens befrielse från all grundskatt, nämligen att en dylik skatteutjämning blott vore en present åt den generation, som för tillfället innehade nämnda jord. Är nu denna uppfattning riktig? En av de av förf. refererade broschyrförfattarna (sid. 220) söker visa, att det förstnämnda argumentet är orimligt, därför att det bevisar för mycket: skulle ej skattejordägaren, industri- och näringsidkaren eller den betryckte löntagaren med samma rätt kunna hävda, att man gjorde ingrepp i hans äganderätt, då en ny bevillning pålades. Häremot invändes från andra sidan, att den avgörande skillnaden vore den, att bevillningen vore tillfällig och därför ej toges med i beräkningen vid köp av egendom (sid. 243). Att medgiva frihet från nytillkommande skatter vore orättvist, men orättvist vore ock att upphäva gammal skattefrihet utom i den mån man beskattade den i likhet med annan egendom. Varje beskattning som drabbade den ena egendomen men ej den andra vore därför konfiskation (sid. 211, 213, 214). Huru ställer sig den nationalekonomiska eller finansrättsliga sakkunskapen till denna fråga, det är vad man gärna ville förf. skulle ge läsaren besked om. Frågan har ju också sin statsrättsliga sida. Kan staten genom enskildas överenskommelser berövas sin rätt att pålägga eller upphäva en skatt. Uppfattningen verkar ju privaträttslig och tillbakavisas ock med skärpa av chefen för finansdepartementet uti det statsrådsprotokoll, vari 1883 års förslag om grundskatternas avskrivning motiveras. Skattskyldigheten till staten bör icke, heter det där, göras till sin beskaffenhet och till sina verkningar beroende av enskilda samhällsmedlemmars avtal och överenskommelser, utan är ett direkt förhållande mellan staten och den skattskyldige. Dessa ord få väl ock anses bäst harmoniera med ett modernt statsbegrepp.

När man behandlar ett finansrättsligt begrepp sådant som grundskatten och gör det i en avhandling, som framför allt är avsedd att läsas av finansrättsligt oskolade historiker, hade det ock varit önskvärt, att förf. skarpare framhävt, vad det är som skiljer denna skattetyp från övriga i undersökningen omnämnda skatteformer (t. ex. de å sid. 28, 127, 159 omtalade). Förf. börjar sin framställning med en terminologisk utredning, men någon definition på grundskatt få vi icke förrän möjligen å sid. 64, där förf. säger, att hemmantals- och jordeboksräntorna i och med att de fixerats till bestämda belopp för varje hemman att utgå lika i god och ond tid antagit den karaktär,

som var för grundskattetypen utmärkande. I not 13 å sid. 20 säger han därjämte, att böndernas nuvarande kommunalskatter skulle förvandlas till grundskatter, om blott hemmanens taxeringsvärden förbleve oförändrade genom tiderna. En något mera ingående jämförelse mellan grundskatterna och våra moderna skatter till både stat och kommun kunde väl dock ha lämnats.

Anm. har länge nog framhävt, vad han hoppats förf. skulle ha skänkt oss och vad dock ej står att finna i hans bok. Vad den ger läsaren är i alla fall mycket nog. Den ovan gjorda jämförelsen mellan förf:s och Wittrocks arbeten får för ingen del så uppfattas, som skulle anm. vilja mot docent Thomson rikta den anklagelsen, som en sakkunnig riktar mot vår siste historieprofessor — om med rätt eller orätt kommer oss ju här icke vid — nämligen att han med sitt verk blott presterat ett materialreferat och skulle gjort forskningen en större tjänst, om han lämnat oss en välordnad regestsamling. För en sådan värdering av föreliggande arbete är anmälaren fullständigt främmande. Av boktiteln att döma skulle förf. närmast icke uppträda med större anspråk än riksdagsreferentens. Det må dock genast sägas, att hans redogörelser för anföranden och broschyrer, även om de ofta äro väl uttänjda, äga sina stora förtjänster. De visa en fin blick både för det för författarindividualiteterna säregna och för det de med varandra ha gemensamt. Med litteraturhistorisk skicklighet sätter han de skilda politiska uttalandena i samband med de allmänna modedoktrinerna och partiprogrammen. Berättelser från skilda håll konfronteras och kombineras med metodisk säkerhet för utrönande av huru det verkligen gått till. Förf. nöjer sig nämligen icke med att redogöra för meningsbrytningarna utan ger oss del av kampen om makten, det politiska intrigspelet. Det är ju ock naturligt nog, så visst som regering och riksdag icke äro några diskussionsklubbar utan de myndigheter, som bestämma över rikets öden. Huru grundskattefrågan utnyttjas i vad man med ett mindre vackert ord kallar det politiska hästbytet, skildras på ett sätt, som visar, att förf. är väl förtrogen med vad som sker bakom de parlamentariska kulisserna. Särskilt förtjänstfullt är härvidlag det kapitel, som handlar om grundskatte- och jordprivilegiefrågorna i samband med gustavianernas statskuppsplaner under den senare delen av riksdagen 1809—1810. Att Thomson i denna punkt icke kullstörtar utan kompletterar och bestyrker Brusewitz' forskningsresultat, må väl räknas den senare till heder men därför ej den förre till förfång. Man kan dock icke begära, att en forskare ständigt skall komma med revolutionerande uppfattningar. Det är för väl, att också något blir bestånde av vad den historiska forskningen presterar. Intressant är också den framställning förf. giver av bondeståndets strid mot R.F. § 114. På ett övertygande sätt gendriver han Alins egendomliga påstående, att R.F. vore i enlighet med 1786 års bestämmelser slutgiltigt antagen genom tre stånds beslut. Konsekvensen härav bleve ju, som förf. framhåller, — dessvärre i en undanskymd not — att beslutet om den nya R.F. varit fattat av RSt och konungen eller

hans ställföreträdare gemensamt, vad ju ingressen till R.F. visar ej ha varit fallet. Också framställningarna av grundskattefrågan vid riksdagarna 1812 och 1823 äro givande genom den inblick vi få i nämnda frågas sakliga behandling. Någon partiorganisation av bönder, förebådande det i bokens titel upptagna lantmannapartiet, märka vi dock ej mycket av. Väl så instruktiv som de —också enligt bokens titel — centrala partierna därav är dock dess 129 sidor starka första avdelning. Förf. ger oss där en skildring av det svenska grundskatteväsendets uppkomst och karaktär samt tidigare försök till nivellering av jordprivilegierna, som helt enkelt är förträfflig och förtjänar att läsas av alla historiskt och nationalekonomiskt intresserade, ja att ingå i fordringarna för licentiatexamen i historia. I den finnas inga longörer av det slag, som försvåra läsningen av vissa partier i de senare avdelningarna av boken. Knappast kunde man vänta att finna en kameralhistorisk utredning framlagd i så njutbar form. Den har visserligen endast delvis karaktär av en förstahandsundersökning, vad förf. själv villigt medgiver, men vittnar dock om en så ingående kännedom både om litteraturen och aktstyckena, att man väl må ha rätt tala om en verklig lärdom. På en mängd punkter kompletterar och beriktigar han den äldre uppfattningen. Som exempel härpå kan nämnas hans framställning av skjutsningsväsendets öde vid 1789 års riksdag, lämnad i en särskild exkurs om frälsejordens skjutsnings- och inkvarteringsskyldighet 1719—1810. Om skarpsinne vittnar icke minst hans analys av Jacob von Engeströms olika uttalanden i privilegiefrågan under Gustaf III:s sista år. Dess slutresultat blir, att v. Engeström velat vara med om slopandet av adelns exclusiva rätt till all frälsejord. För att hans mening varit denna också i de av Stavenow avtryckta utkasten — vad förf. försiktigtvis ej vågar påstå — synes tala, att åtminstone enligt terminologien 1809, sådan den framträder i av författaren refererade anföranden s. 155 och 171, bland personella privilegier räknades också rätten att inneha frälsejord, under det med reella privilegier menades själva jorden åtföljande förmåner.

Anm:s oförbehållsamma erkännanden av föreliggande arbetes stora förtjänster, ej minst i fråga om den del därav, som behandlar grundskatteväsendets uppkomst och karaktär, får icke anses stå i strid med ovan framförda principanmärkningar. Nämnda avdelning giver oss visserligen den för Wittrocks vidkommande efterlysta redogörelsen för den svenska statens finansiella byggnad vid tiden för den politiska stridens början, så till vida som den sammanfattar vad forskningen hittills haft att säga härom. Även om den därjämte kompletterar och belyser vad som redan för de initierade var bekant, så få vi dock genom den icke några tillfyllestgörande svar på frågorna om grundskatternas sociala och statsfinansiella roll. Ej heller är det sagt att undersökningen, så som den avgränsats, skulle vara i sitt slag utan några felaktigheter. Något sådant vore ju orimligt, helst då det gäller en avhandling av dennas omfång. Det anmärkningsvärda är, att förf., så vitt anm. kunnat se, ytterligt sällan felar.

i fråga om uppgifternas pålitlighet. Man måste leta länge, innan man finner oriktiga hänvisningar till källorna eller missvisande framställningar av citerade auktorers åsikter. Blott till vittnesbörd om att anm. gjort sina stickprov för kontrollerande av de förra må här nämnas, att det av förf. s. 13 omtalade förbudet för frälset att köpa skattejord återfinnes icke i kap. XXVI utan i kap. XXX av kungabalken i Kristoffers landslag. Enastående i hela boken är säkerligen en så kapital missupfattning, som den förf. gör sig skyldig till å s. 34, där han tillskriver både ecklesiastik- och justitieminister en uppfattning alldeles motsatt den, de verkligen hysa. Härom kan vem som helst övertyga sig genom läsning av de ställen i Clasons och Ekebergs avhandlingar, vartill förf. hänvisar. En liten motsägelse finnes också mellan den framställning, som å sid. 45 gives av båtsmansrustningen i Blekinge och Södra Möre, och den som sedan lämnas därav i en återblick å sid. 406. I not 16 s. 71 ler förf. åt en annan doktorands tanklöshet, trots det han själv å s. 68 gjort sig skyldig till samma logiska blunder. Det är dock klart, att om kronojorden till följd av skatteköpen förändrades i omfattning, detsamma skedde med skattejorden: i och med att den förra minskades, ökades den senare.

Av större betydelse äro de invändningar, som kunna göras mot förf:s uppfattning i en del frågor, som beröra allmän statslära eller tolkning av svensk författningsrätt. Särskilt är det härvid trenne vid riksdagarna 1809—1810 och 1812 aktualiserade, med varandra i någon mån sammanhängande problem, som förf. givit en lösning, vars riktighet åtminstone kan diskuteras.

Vid analysen av diskussionerna 1809—1810 framställer förf. såsom yttringar av naturrättsligt betraktelsesätt vad knappast kan anses böra så betecknas. Otvivelaktigt är principen om skatt efter intresse, lancerad av Mats Persson i hans memorial å s. 181, av naturrättsligt ursprung, men så är väl rakt icke fallet med den häremot av Silfverstolpe å sid. 205 ställda förmågeprincipen. Men varför då säga om de liberale, att de principiellt ställde sig på naturrättens grund (s. 214). De orda ju visserligen mycket om likhet, men det är ju härvid, som förf. själv framhåller, icke den absoluta jämlikheten utan den samhälleliga, likheten inför lagen, som de hävda i uttryckssätt hämtade från Montesquieu. Visserligen ogilla de ståndsprivilegier och korporationsintressen, alldeles som Rousseau gjorde, alldenstund dessa skapa en esprit de corps, som hindrar det allmänna intresset att göra sig gällande. Men är icke denna uppfattning riktig också efter modern uppfattning? Fattar man, som modern teori gör, statsviljan som en gruppvilja i psykologisk mening — detta få dock både den organiska och den oorganiska statslärans bekännare anses göra — så böra väl de, som vilja åstadkomma en real statsenhet, sörja för att statsviljans bärare verkligen vilja detsamma. Att detta ej låter sig göra och att därför den teori, som ännu kallas den moderna, ej är hållbar i sin mest centrala punkt, är en sak, som här ej kan visas. Det viktiga är i detta sam-

manhang, att 1809 års män i så hög grad gjorde sig till förkämpar för den moderna statsuppfattningen, vad ju ock framgår av den definition, de gåvo av representationsbegreppet — till trots för sina sympatier för Rousseau, som ej ville veta av någon representation. Naturrätten finner man 1809 egentligen företrädd av bönderna, som hävda, att all jord såsom av naturen lika bör beskattas efter samma grund. Också i deras resonemang framträder dock en annan tankegång, som icke är mindre modern, därför att den redan möter oss i den gamla konungabalkens integritetsparagrafer. Då frälsejordens friheter strängt taget bestodo däri, att dess ägare fått den påvilande grundskatter sig förlänta, var böndernas yrkande på att den skulle ånyo bära lika bördor med skattejorden, en gengångare av 1600-talets reduktionsyrkanden. Man har ock svårt att värja sig för den tanken, att reminiscenser från landslagen gå igen i böndernas klagan över »de staten undkomna jordskatternas orimliga användande» (s. 225). »Som man ej kan bortgiva det man icke äger, så hava ej heller de förra regeringar ägt rättigheten att slösa med grundskatter och lämna den nuvarande utan nödiga hjälpmedel till statens uppehållande», heter det (s. 226) i rätt nära anslutning till kungabalken kap. IV § 5. Men hade staten icke rätt att till evärdliga tider bortskänka sina inkomster, så kunde efterkommande generationer återtaga dem, när så behövdes (ss. 136, 140, 388). Detta argument var dock ett tveeggat svärd, så till vida som i kraft av samma dispositionsrätt från statens sida statsmakterna också kunde besluta bibehållandet tills vidare av de gamla arrangemangen med dess räntor. Man borde, hette det ock från motsatta sidan, söka övertyga bönderna, att konungen och ständerna hade fria händer att använda »rikets ägande eller bortförlänta tillhörigheter» (s. 179). Konsekvensen av den i erinring bragta principen om statsmaktens integritet och suveränitet blir blott den rent formella att statsmakterna kunna göra vad de finna bäst. Det är samma uppfattning som ock framlyser i ovan citerade anförande till statsrådsprotokollet 1883.

I trots av ståndsrepresentationens bibehållande hade, som vi sett, 1809 års män lyckats genomdriva en sådan definition på R.St. uti riksdagsordningen, att icke blott varje stånd utan ock varje ståndsledamot måste anses representera det svenska folket i dess helhet och icke någon enskild kår. Vid 1812 års riksdag gör emellertid allmänna besvärsutskottet gällande, att det jämlikt R.F. § 90 icke tillkomme vare sig ständerna eller deras utskott att befatta sig med ändring av ståndsprivilegier, då ju dessa vore att betrakta som enskilda korporationers rättigheter, utan måste en sådan i stället åvägabringas genom en av konungen bifallen överenskommelse mellan samtliga riksstånden (s. 357). Förf. vill nu icke veta av en sådan skillnad mellan riksens ständer och riksstånden såsom stridande mot R.O. § 1 och menar, att stånden också vid privilegieändring enligt R.F. § 114 voro att betrakta som statsorgan. Månne detta dock icke är att spänna bågen väl högt? I nämnda paragraf användes visserligen i fråga om riksståndens medverkan vid nya privilegiers ut-

givande samma ord, som i R.F. § 87 användes, då det är fråga om deras delägarskap i lagstiftningsrätten, nämligen samtycke. Men då det gäller ändring av privilegier, av vilka stånden redan äro i besittning, talas om samtliga riksståndens överenskommelse och konungens bifall. Studerar man den kungl. kungörelsen av den 6 april 1810 om riksdagens stora privilegiejämkning, finner man också där helt andra ordalag använda än dem, som förekomma i omedelbart därefter i årstrycket publicerade lagändringar. Uti de senare omtalas helt summariskt, att konungen med R.St. — på grund av deras förslag eller med deras samtycke — funnit gott förordna, som följer, i den förra åter nämnes, att konungen bifallit de jämkningar i privilegier, varom R.St. på så sätt överenskommet, att det ena ståndet uppgivit en förmån, det andra en annan. Ställer man sig på den ståndpunkten, att stånden uteslutande äro statsorgan, finnes väl dock intet skäl att nämna det ena ståndet mer än det andra vid ändringar av ett stadgande. I så fall hade väl ej heller funnits skäl att vid ståndsrepresentationens fall inrätta adelsmöte och kyrkomöte som väktare över respektive adelns och prästerskapets privilegier.

Också den tredje fråga, vari anm. ställer sig tveksam inför riktigheten i förf:s resonnemang, avser ståndsprivilegierna. I det förvisso mycket intressanta kapitel, som bär titeln: I vad mån voro jordprivilegier och jordbeskattning garanterade genom R.F. § 114, gör han gällande den uppfattningen, att nämnda paragraf fortfarande måste tillämpas, om man vill upphäva de frälsejord tillkommande rättigheter, vilka äro uppräknade i R.o.A:s privilegier 1723. Om det således skulle falla statsmakterna för närvarande in att lägga några nya onera av det i nämnda privilegieurkund angivna slag å jorden, skulle således adelsmötets medgivande behöva inhämtas, för så vitt det är fråga om frälsejord, för övrigt oavsett om denna innehas av frälsemän eller ej. Om förf:s nyss diskuterade uppfattning i fråga om privilegiesynpunkters tillåtlighet må anses alltför radikal, så får väl sistnämnda mening stämplas såsom i politiskt avseende reaktionär. Därför kan den ju dock vara juridiskt riktig. Frågan är onekligen vansklig att avgöra. Att stånden själva vid 1809—1810 års riksdag haft samma mening som förf., synes denne ha ådagalagt. Varför skulle man annars i samband med skattejämkningsfrågan ha kämpat så hetsigt för och mot bibehållande av paragrafen? Praxis efter riksdagen talar dock lika avgjort mot förf:s mening. Att åberopa tillvägagångssättet 1921, då adelsmötet åtspordes i fråga om patronatsrätts upphävande, kan dock ej vara riktigt — om nu förf. verkligen vill göra detta (s. 275 n. 19) — ty den patronatsrätt, som adelsmötet tog befattning med genom att medge upphävande av § 7 i adelsprivilegierna var dock i trots av kallelserättens realrättsliga karaktär blott sådan patronatsrätt, som befann sig i adlig innehavares hand (Prop. 21 s. 46). Också vetenskapsmännen äro av delade meningar. Medan förf. till stöd för sin åsikt kan åberopa Naumann, som emellertid åtminstone å sid. 218 i första upplagan av sin statsförfattningsrätt, tredje bandet, åberopar § 114 till skydd enbart för

adelns innehavande frälsegods (jfr dock s. 227 a. a.), måste han skarpt polemisera mot Rydin och Wachtmeister. Han avfärdar dock den senares argument, framlagda i hans bekanta utredning om adelsprivilegierna, väl lättvindigt, trots det de dock äro mycket tungt vägande. Att något beslut om att frälsejordens friheter skulle borttagas ur adelsprivilegierna ej fattades 1809, betyder föga, ty i kungl. kungörelsen av den 6 april 1810 nämnes, som W. framhåller, överhuvud ingen privilegieparagraf alls såsom bragt ur världen. Den vidtagna ändringen avsåg icke någon särskild paragraf i 1723 års adelsprivilegier — förf. är väl böjd att blott tänka på § 27 — utan privilegierna överhuvud, för så vitt de avsågo frälsejorden, i det alla medborgare förklarades berättigade att komma i åtnjutande av där angivna, nämnda jord vidhäftande förmåner (Wachtmeister a. a. s. 104). Förf. synes mig tillmäta alltför stor betydelse åt det förhållandet, att man för att få veta, vilka dessa förmåner äro, fortfarande har adelsprivilegierna att hålla sig till. Att de en gång där upptagits, beror dock endast på att de, ehuru av real natur, endast kunde komma adelsmän till godo. Då nu detta logiska samband försvunnit i och med att de förlorat vad förf. kallar materiell privilegiekaraktär, är det väl ock rimligt, att de förlorat den formella. Åt det rent redaktionella kan dock ej tillmätas någon avgörande betydelse. Förgäves skall för övrigt en ofrälse innehavare av frälsejord söka skydd bakom ad. priv. §§ 8—10, som blott tala om *adelns* sätesgårdar, rå- och rörshemman, landbönder etc. Fixeringen av jordnaturen som sådan har ägt rum i samband med Karl XI:s indelningsverk, och det är denna tids lagstiftning man i sista hand måste hålla sig till, sedan det ännu 1723 bibehållna sambandet mellan en viss samhällsklass och en viss jordnatur blivit definitivt löst.

Med dessa reflektioner vill anm. avsluta sina detaljanmärkningar och därmed ock sin kritik överhuvud. Innan han nedlägger pennan, vill han dock framhålla, att de invändningar han på enskilda punkter ansett sig böra göra, ej äro av den art, att de kunna rubba förtroendet till arbetet som helhet. En närmare granskning därav har bibragt honom den bestämda uppfattningen att föreliggande bok är ett resultat av sällsynt gedigen och samvetsgrann forskning samt mindre vanlig tankeenergi. Lärdom och skarpsinne prägla densamma från början till slut. Omdömena äro måttfulla, stilen klar och redig. Att han icke från början gripit sig an med den större uppgift, anm. skisserat i ovan gjorda principanmärkningar, är så mycket mera att beklaga, som många utredningar i hans bok givit oss anledning förmoda att han skulle lyckats väl därmed. Vi ha emellertid alla skäl att vara tacksamma för vad han ändock givit oss. Vår historiska och statsvetenskapliga litteratur har riktats med ett bidrag av högt värde.

Fredrik Lagerroth.

GÖRAN VON ROSEN: *The Monroe Doctrine.* Chicago 1922 (129 s.).

Ovanstående avhandling utgör ett posthumt arbete av en ung svensk diplomattjänsteman, som var anställd under ett par år vid svenska beskickningen i Washington och dog därstädes 1920. Arbetet innehåller en synnerligen läsvärd historisk redogörelse för Monroe-doktrinens uppkomst och tillämpning samt en kortare översikt över dess rättsliga innebörd. Förf. har lyckats inom en begränsad ram giva en fyllig och trogen bild av de politiska hänsyn, som skapat den berömda doktrinen och utvecklat den till ledmotivet för U. S. A:s utrikespolitik. De viktigaste fallen av dess tillämpning ha närmare skildrats. I den rättsliga översikten framhålles sammanhanget mellan Monroe-doktrinens båda principer: avvisandet av europeisk inblandning i den amerikanska kontinentens affärer, å ena sidan, och obenägenheten mot att indragas i europeiska angelägenheter, å den andra. Emellanåt har avvikelse skett från den ena eller den andra principen, men balansen har alltid återställts igen. Förenta Staternas deltagande i världskriget behöver icke uppfattas såsom ett frångående av den traditionella politiken, men ratificeringen av Versailles-freden med den däri ingående akten för Nationernas förbund skulle ha inneburit en definitiv brytning med Monroe-doktrinen.

Man skulle gärna ha sett, att den rättsliga avdelningen gjorts mera utförlig, och att särskilt de sydamerikanska staternas hållning till Monroe-doktrinen hade fått en fullständigare behandling. Men avhandlingen är, sådan den föreligger, ett förtjänstfullt och välskrivet arbete, vittnande om sin författares mogna omdöme och självständiga uppfattning.

Ö. U.

Norges Statistiske Centralbyrå: Börnetallet i Norske ekteskap. Folketellingen i Norge 1 december 1920, 6:te Hefte, Norges officielle statistikk VII: 97, Kristiania, 1923.

Med 1920 års folkräkning har Norge inrangerats bland de länder, som, i överensstämmelse med det internationella statistiska institutets förslag, vid folkräkningen upptaga även s. k. familjestatistiska data. Resultatet av den undersökning, som verkställts, föreligger nu i sjätte häftet av berättelsen om *Folketellingen i Norge den 1 december 1920.*

Vad beträffar de skandinaviska länderna har en dylik undersökning verkställts i Danmark vid folkräkningen år 1901 (publicerad år 1905 i Statistiske Meddelelser 4' Række 18' Bind.) För Köpenhamns vidkommande bearbetades materialet särskilt av Köpenhamns Statistiske Kontor, vilken undersökning offentliggjorts i *Cordt Trap:* Börnetal och Börnedödelighed i Köbenhavnske Aegteskaber. Sistnämnda undersökning är närmastatt betrakta som fortsättning av Rubin och Westergaards numera klassisk

vordna undersökning, grundad på uppgifter för Köpenhamn år 1880.

För Sverige har som bekant familjestatistiska uppgifter icke hittills inhämtats vid folkräkningarna, beroende därpå, att våra folkräkningar äro av sekundärstatistisk art och icke utan en vittgående omläggning av kyrkobokföringen lämna någon möjlighet för en utvidgning i denna riktning. Dock må här påpekas de av Dr. John Olsson utförda specialundersökningarna rörande Göteborgs stads kommunalanställda arbetare och tjänstemän, vilka recenserades i denna tidskrift, årg. 1918.

Den norska undersökning, som nu utgivits erbjuder åtskilligt av påtagligt intresse, om än materialet ingalunda är alldeles fritt från bristfälligheter. Så har t. ex. uppgifter om barnantalet inhämtats endast för de vid folkräkningsterminen bestående äktenskapen, och för dessa hava fullständiga uppgifter erhållits endast för c:a 90 %. Sannolikt är, att bland de 10 %, för vilka blott ofullständiga uppgifter erhållits, ett mycket stort antal utgöres av barnlösa äktenskap, samt av sådana, i vilka barn fötts eller avlats före giftermålet, varigenom en viss skevhet i materialet uppstått. Vid bearbetningen har man emellertid sökt delvis beakta detta, liksom man givetvis varit fullt medveten om den ofullständighet, som uppstått därigenom, att änkor, änklingar och frånskilda ävensom uppgifter om barnantalet i vederbörandes eventuella tidigare äktenskap uteslutits.

Vid bearbetningen har av ekonomiska skäl uppgifterna om männens födelseår icke utnyttjats, utan har undersökningen stannat vid en kombination av äktenskapens varighet och hustrurnas giftermålsålder tillika med en uppdelning efter mannens yrke och levnadsställning. Man har heller icke bearbetat de uppgifter, som erhållits angående dödligheten bland barnen.

Oaktat dessa begränsningar erbjuder undersökningen som nämnts åtskilliga resultat av stort intresse. Jag syftar härvid icke i främsta rummet på de ådagalagda fakta i och för sig. De stå nog i stort sett i överensstämmelse med vad man redan iakttagit i andra länder. Men det förefaller vara av verklig betydelse, att det nu blivit fastslaget t. ex. att fruktsamhetens beroende av den sociala ställningen i Norge icke erbjuder någon väsentlig olikhet med de kontinentala förhållandena. Man kan nog därav våga den slutsatsen att även i vårt land enahanda förhållanden råda, något som icke synes hava varit av alla forskare fullt ut realiserat.

Emellertid erbjuda de norska resultaten även vissa, om icke nyheter så dock, överraskningar. En sådan synes det mig vara att fabriksarbetarnas fruktsamhet fortfarande står så högt. I nativitetens starka tillbakagång under de senaste 20 åren (i Norge särskilt stark under årtiondet 1901—10) torde man ha ett vittnesbörd om, att inskränkningen i barnavlandet numera trängt ned till arbetareklassen, enkannerligen till de industriella arbetarnas kategori.

Vid en familjestatistik så sent som år 1920 borde detta väl komma rätt tydligt fram, även om ju givetvis siffrorna i själva verket bero, icke av fruktsamheten vid år 1920, utan av fruktsamhetsförhållandena under 20 à 30 år tillbaka i tiden. Det synes mig därför överraskande att i Norge fabriksarbetarna ståta med det näst fiskare och jordbruksarbetare samt gårdbrukare högsta genomsnittliga barnantalet (hänsyn tagen till äktenskapens varighet och hustruns giftermålsålder). — Av intresse synes mig vidare vara, att det ådagalagts, att fruktsamhetens beroende av den sociala ställningen är på det hela av samma art på landsbygden och i städerna samt att den lägre fruktsamheten i städerna icke, såsom väl ofta trotts, är blott ett utslag av den olika sociala strukturen hos lands- och stadsbefolkningen. Detta stämmer väl överens med den uppfattning, som jag tidigare givit uttryck åt, nämligen att miljön spelar en sådan roll för fruktsamheten, att denna är genomgående, d. v. s. i alla eller flertalet levnadsställningar, lägre i vissa trakter än i andra. Det är också naturligt att i samhällen av stadskarakter kunskapen om de antikonceptionella medlen lättare sprides man och man emellan, eller kanske rättare kvinna och kvinna emellan, än vad fallet kan bliva på landsbygden, där f. ö. gamla seder och släkttraditioner äro i långt högre grad bestämmande.

Ett kapitel av speciellt intresse är frågan om fruktsamhetens olika nivå i olika delar av landet. Jag hoppas vid ett annat tillfälle kunna återkomma därtill. I Sverige är som bekant fruktsamhetens regionala fluktuationer av den art, att de givit upphov till en teori om landets uppdelning på tre demografiska huvudområden. Det bör givetvis vara av vikt att efterse, huruvida förhållandena i Norge giva stöd åt en sådan uppfattning.

Från metodisk synpunkt gör undersökningen kanske ett något blandat intryck. Standardmetoden användes, ehuru icke så utförligt och konsekvent som i de danska undersökningarna. Ansatser till en matematisk behandling — dock endast ansatser — förekomma även. Det har redan nämnts att man — av kostnadsskäl — avstått från att bearbeta materialet från vissa icke alldeles oviktiga synpunkter. Men även den bearbetning som skett förefaller på vissa punkter väl knapphändig.

Vi ha förut i denna tidskrift framhållit den berömvärda raskhet, med vilken den norska folkräkningen utförts och publicerats. Emellertid förefaller det som om man utan skada kunnat ta litet mera tid på sig vid utarbetandet av denna speciella del. Som det nu är har framställningen kommit att inrymma en del felaktigheter eller åtminstone formella oriktigheter. Så säges t. ex. å sid. 15, beträffande kvinnor, som gift sig i åldern 24—25 år, att sannolikheten att få ett barn »innen et år efter ekteskapet» är 0.43, att sannolikheten att få det första barnet i »annet år av ekteskapet» är 0.62 o. s. v. Redan det första talet visar, att detta ej kan vara rätt efter ordalydelsen. Av den svenska statistiken

framgår med någorlunda säkerhet, att av de kvinnor som gifta sig i åldern omkring 25 år äro c:a 40 % redan vid giftermålets ingående i grossess, d. v. s. få ett barn inom 8 månader, och nära 60 % få ett barn inom ett år efter giftermålet. Nu kunna förhållandena i Norge vara olika mot i Sverige, men så alldeles motsatta äro de väl icke — vilka f. ö. också framgår av diskussionen i det följande kapitlet. Ser man närmare efter så befinnes det också att talet 0.43 härrör därifrån, att av dem som gift sig under de första 11 månaderna av år 1920 hade 43 % fått ett barn före den 1 december. Även om man tillåter sig bortse från att det första året — på grund av att folkräkningen ägde rum den 1 december — icke omfattar mer än 11 månader, så skulle man dock på sin höjd ha kunnat säga att 0.43 är sannolikheten att få ett barn *under samma kalenderår*, som giftermålet ingåtts, (d. v. s. i genomsnitt efter endast ett halvårs äktenskap), och att 0.62 är sannolikheten för dem, som icke fått något barn under detta första kalenderår, att få ett barn under det nästa. Den formel som användes för beräkningen av detta senare tal är f. ö. icke utan vidare tillämpbar på den massa det här gäller (en beståndsmassa), vilket kanske enklast inses därav, att den, tillämpad på de senare varighetsklasserna; ofta ger ett negativt värde på sannolikheten. Då emellertid hela denna beräkning intar en underordnad plats i undersökningen skall jag ej mera ingå på formeln i fråga, ehuru den kunde locka till åtskillig kritik.

I nästa kapitel (kap. 5.), som bär överskriften »Barnetallet i i förste ekteskapsår (Number of Children in the first Year of Marriage)» är formuleringen ännu mera förvillande för läsaren. Man skulle vänta att med »förste ekteskapsår» (»first year of marriage») menades första året efter vigseln. Men, nej, i detta kapitel handlar det fortfarande om vad som sker under *vigseláret* (det kalenderår vigseln ägt rum). F. ö. är bristen på precisering så stor, att man icke vet, om det ej rent av menas än det ena än det andra. I ett fall åtminstone, rör det sig om barn födda under första året efter vigseln, nämligen då man uppger, att i Sverige 72 % av de födda barnen voro födda inom 9 månader efter giftermålet. Den Norska siffra, som jämställes härmed (95 %!) är tydligen i stället beräknad på dem, som fött barn innan den nästkommande 31 december, eller något dylikt. En överslagsräkning för Sverige 1911—15 (Statistisk årsbok 1923, tab. 37) visar i varje fall, att av de barn, som fötts inom äktenskapet och före utgången av det kalenderår föräldrarna ingått giftermål, voro c:a 94 % födda före utgången av 9:de månaden efter vigseln. (Jag har vid denna beräknings utförande utgått från det förenklade, men approximativt riktiga antagandet, att av de under ett kalenderår i resp. 1:sta; 2:dra; 3:dje o. s. v. månaden efter vigseln nedkommande kvinnorna, resp. 11.5/12; 10.5/12; 9.5/12 äro sådana, som ingått giftermålet under samma kalenderår, som de fått barnet.) Man ser att det

icke rör sig om småsaker, då man förväxlar de två betydelserna av termen »det förste ekteskabsår».

Vad ovan anmärkts visar, att familjestatistiken är i behov av en enhetligare terminologi[1] och en genomgripande formell revision av begreppen, ungefär av samma art som den, som under senare hälften av förra århundradet utfördes beträffande dödlighetsstatistiken. För övrigt kommer man icke långt med den hittillsvarande metoden att räkna antalet barn i de bestående äktenskapen, även om sådana undersökningar upprepas oftare än som sker. Vad man behövde veta, är icke allenast *hur många* barn var kvinna fött samt hennes och mannens födelse- och giftermålsdatum, utan dessutom också *när* barnen fötts, d. v. s. data för alla nedkomster. Det är möjligt att sådana data ej stå att få med mindre man har ett befolkningsregister så fört, att vid omflyttningarna alla personliga data överföras till den nya registreringsorten, t. ex. så som man tänkt sig det i Holland. Om man i Sverige ginge i författning om att reformera kyrkobokföringen så, att en familjestatistik bleve möjlig, kunde sannolikt även detta önskemål uppfyllas. Frukterna av en dylik reform skulle visserligen icke vara mogna att skördas förrän efter en 30—50 år, men nästa generation skulle ha all anledning prisa oss, om vi bland alla andra bördor vi påtaga oss för våra efterkommande. ville påtaga oss även denna.

S. D. W.

J. A. MULLER: *Sterftetafels voor de periode 1910—1920.* Statistik van Nederland N:o 367. Volkstelling 31 december 1920. Haag 1923.

Från och med tioårsperioden 1870/79 till och med 1900/09 hava i Holland officiella dödlighetstabeller utgivits, vilka utarbetats av den bekante statistikern professor A. J. Van Pesch. Dessa dödlighetstabeller hava tilldragit sig ett större intresse än kanske något annat lands officiella dödlighetstabeller; detta framför allt av två skäl, nämligen dels på grund av tabellernas långt gående detaljrikedom, dels på grund av de metoder som kommit till användning. I förstnämnda hänseende är framför allt av intresse, att dödsriskmåtten för de olika åldrarna beräknats för varje kalenderår och icke, såsom eljest är det vanliga, blott för tioårsperioden som helhet. Tack vare denna omständighet hava de också av Van Pesch kunnat användas för undersökningar av dödligheten från sannolikhetsteoretisk synpunkt. Materialet har också kommit till användning i J. H. Peek's bekanta stabilitetsundersökningar. (*Das Problem der Risiko in der Lebensversicherung.* Zeitschr. f. Versicherungsrecht u. Wissenschaft, 1899).

[1] Beträffande terminologien bör särskilt anmärkas på det även hos andra författare iakttagna bruket att använda orden *äktenskap* och *giftermål* än i samma betydelse, än i olika betydelser.

Sedan prof. Van Pesch avlidit (år 1916) har uppdraget att fortsätta detta hans verk lämnats åt hans efterträdare professor J. J. A. Muller. Med den snabbhet, som är ett av den Holländska befolkningsstatistikens särdrag, har man redan förra året kunnat publicera resultaten av beräkningarna för åren 1910—1920 (denna gång en elvaårsperiod, emedan folkräkningen den $^{31}/_{12}$ 1920 företogs ett år senare än tidigare varit brukligt).

Den metod, som kommit till användning i dessa nyaste tabeller är i allt väsentligt densamma, som använts av Van Pesch. De döda grupperas efter dödsår och *födelseår*. Folkmängden inom varje födelseårskull (åldersklass) vid årsskiftena beräknas genom framskrivning efter en liknande, ehuru ej så tillförlitlig metod som i Sverige. Dödsriskerna erhållas (utom för de allra första levnadsåren) såsom kvoterna mellan de under kalenderåret avlidna och de vid årets början levande av resp. födelseårskull. Beräkningen sker alltså så tillvida efter en av de två »exakta» metoderna. För de första levnadsåren användes den andra — enligt min mening bättre — av dessa metoder. Vid beräkningen av tabellen för hela elvaårsperioden tages såväl »vägda» som »ovägda» medeltal av de elva ingående årens dödsrisker. Det visas att differenserna äro obetydliga, och att alltså såväl det vägda som det ovägda medeltalet är brukbart som mått på periodens genomsnittsdödlighet.

Utjämning av tabellen har ägt rum enligt en mekanisk metod och återstående medellivslängden har uträknats för varje ålder. Genom diagram visas dels dödlighetskurvans förlopp efter ålder för vartdera könet, dels dödlighetens utveckling i ett antal utvalda åldrar, under åren 1870—1920. Utvecklingskurvorna visa härvid, särskilt för de yngre åldrarna, skarpa toppar mot slutet. (År 1918: spanska sjukan.) Dessa toppar försvåra givetvis en god överblick, men man får likväl ett rätt starkt intryck av att dödlighetens nedgång håller på att sakta av. Detta intryck står sig även om man avbryter kurvorna vid år 1914. Det må här framhållas, att vid statistiska seminariet i Lund utförda beräkningar beträffande dödligheten efter år 1910 givit vid handen, att Sverige i detta hänseende uppvisar ännu markantare tecken.

S. D. W.

BERÄTTELSE

ÖVER FAHLBECKSKA STIFTELSENS VERKSAMHET OCH FÖRVALTNING UNDER ÅR 1923.

Jämlikt föreskriften i gåvobrevet får undertecknad härmed avgiva berättelse över Fahlbeckska Stiftelsens verksamhet och förvaltning under år 1923, Stiftelsens femte verksamhetsår.

Kollegiet har under året utom av undertecknad, præses, bestått av professorerna R. Malmgren, vilken fungerat såsom dess sekreterare och såsom redaktionssekreterare och ansvarig utgivare av tidskriften, samt M. P:n Nilsson, E. Sommarin och S. Wallengren.

Kollegiets ordinarie sammanträden ha hållits i februari, mars, april och maj samt oktober (2 st.) och december. Extra ordinarie sammanträde har hållits i juni.

Statsvetenskaplig tidskrift, vars utgivande är Stiftelsens huvuduppgift, har utkommit efter samma plan som föregående år i en upplaga av 600 exemplar.

För tillgodoseende av den Stiftelsen i gåvobrevet ålagda uppgiften att uppmuntra och stödja därtill värdiga arbeten i politik, statistik eller ekonomi har kollegiet under året beviljat docenten d:r Sven Wicksell, Lund, ett anslag om 1,500 kronor såsom bidrag till bekostande av materialanskaffning och räknehjälp vid pågående undersökningar i svensk befolkningsstatistik.

Jämlikt den Stiftelsen enligt gåvobrevet tillkommande uppgiften att genom premier uppmuntra och stödja därtill värdiga arbeten har kollegiet tilldelat docenten d:r Artur Thomson, Lund, ett premium å 1,000 kronor för hans avhandling om »Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866». Premiet överräcktes honom den 15 oktober, stiftarens födelsedag, vilken kollegiet beslutat för framtiden skall vara Stiftelsens högtidsdag.

Till att deltaga i granskningen av Stiftelsens räkenskaper har av rektorsämbetet vid universitetet i Lund utsetts professorn d:r Albert Ernberg.

Lund i april 1924.

Lauritz Weibull.

Räkning för Fahlbeckska Stiftelsen för tiden $^{1}/_{1}$—$^{30}/_{6}$ 1923.

Utdrag ur räkenskaperna för Lunds Universitets fonder.

Balans från år 1922.

200 aktier i A.-B. Vin- & Spritcentralen	200,000: —	
8 obligationer i Skönviks A.-B. à 5,000: —, 5½ %	40,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 5 % obl. av år 1922	20,000: —	
Skand. Kredit A.-B., å löpande räkning	868: 59	260,868: 59

Uppbörd.

Utdelning å förenämnda aktier	14,000: —	
Ränta å Skönviks A.-B:s obligationer	1,100: —	
D:o å Sveriges stadshypotekskassas 5 % obl. av 1922	500: —	
Ränta å löpande räkning hos Skand. Kredit A.-B.	33: 94	15,633: 94
Redovisning från A.-B. C. W. K. Gleerup		62: 40
	Summa	276,564: 93

Utgifter.

Diverse utgifter (50: — ; 923: 45)	973: 45

Balans till följande år.

200 aktier i A.-B. Vin- & Spritcentralen	200,000: —	
8 obligationer i Skönviks A.-B. à 5,000: —, 5½ %	40,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 5 % obl. av år 1922	20,000: —	
Skand. Kredit A.-B., å löpande räkning	15,591: 48	275,591: 48
	Summa	276,564: 93

Räkning för Fahlbeckska Understödsfonden för tiden $^{1}/_{1}$—$^{30}/_{6}$ 1923.

Balans från år 1922.

Skand. Kredit A.-B. å löpande räkning		12,589: 83
	Transport	12,589: 83

	Transport	12,589: 83

Uppbörd (ränta).

Skand. Kredit A.-B.		188: 84
	Summa	12,778: 67

Balans till följande år.

Skand. Kredit A.-B., å löpande räkning		12,778: 67
	Summa	12,778: 67

Förestående räkningar för förra halvåret 1923 äro denna dag granskade utan anmärkning; betyga Lund den 3 juli 1923.

Johan C. W. Thyrén. *C. G. Björling.*

I granskningen av Fahlbeckska Stiftelsens räkenskaper har jag deltagit.

Albert Ernberg.

Specifikation av utgifterna.

1) Statsvetenskaplig Tidskrift.	
Tryckningskostnader för 1:sta häftet 1923	923: 45
2) Övriga utgifter.	
Revision	50: —
Summa	973: 45

Räkning för Statsvetenskaplig Tidskrift för tiden $^{1}/_{1}$—$^{30}/_{6}$ 1923.

a) Sammandrag av kassa-kontot.

Balans från år 1922.

Skand. Kredit A.-B., å sparkasseräkning	858: 98	
Kontant i kassan	263: 59	1,122: 57

Inkomster.

Prenumerationsavgifter	925: 36	
Lösnummer och äldre årgångar	63: 50	
Gleerupska Förlaget, redovisning för år 1922	742: 20	
Annons	100: —	
Diverse (porto)	—: 30	1,831: 36
	Summa	2,953: 93

Utgifter.

Författarearvoden	1,061: 75	
Avlöningar	300: —	
Redigerings-arvode	200: —	
1 Skåp	260: —	
Telefon (inskr. avg. + abonnemangsavgift)	110: —	
Diverse omkostnader	347: 97	
Inlösta jetonger	55: —	2,334: 72

Balans 30/6 1923.

Skand. Kredit A.-B., å sparkasseräkning	608: 98	
Kontant i kassan	10: 23	619: 21*
	Summa	2,953: 93

b) Översikt för förra halvåret 1923.

Debet.

Prenumerationsavgifter (exp.)	925: 36	
Lösnummer och äldre årgångar (exp.)	63: 50	
Gleerupska Förlaget (exp.)	742: 20	
Annons (exp.)	100: —	
Diverse (exp.)	—: 30	1,831: 36
Förlust för 1:sta halvåret 1923		2,626: 61
	Summa	4,457: 97

Kredit.

Författarearvoden (exp.)		1,061: 75
Tryckningskostnader (Fahlb. Stiftelsen)	923: 45	
D:o (Fahlb. Stiftelsen) (betalt under 2:dra halvåret)	1,154: 80	2,078: 25
Avlöningar (exp.) (300: — + 200: —)	500: —	
D:o (exp.) (utbetalt under 2:dra halvåret)	100: —	600: —
Telefon (exp.)		110: —
1 Skåp (exp.)		260: —
Diverse omkostnader (exp.)		347: 97
	Summa	4,457: 97

* Dessutom inneliggande tidskriftslager, här ej upptaget till särskilt värde.

Till red. insända skrifter.

Arkiv för patent-, mönster- och varumärkesskydd. Utg. AXEL HASSELROT. Årg. 6. H. 1. Sthlm 1924.

Finsk Kommunaltidskrift, utg. av Kommunala Centralbyrån i Finland. Årg. IX. N:r 1—3. Hfors 1924.

Göteborgs Statistik. Bostadsräkningen 1920 samt bostadsundersökningen 1921 i Göteborg. Utförda av Göteborgs stads Statistiska kontor. Gbg 1923.

Industria. Svenska Arbetsgivareföreningens Tidning. Red. AXEL BRUNIUS. Årg. XX. N:r 3—9. Sthlm 1924.

Institut International d'Agriculture, Rome. Bulletin de statistique agricole et commerciale. 1924. N:o 2—4. — Revue internationale des Institutions Economiques et Sociales. Année II. N:o 1. Rome 1924.

Kommersiella Meddelanden, utg. av K. Kommerskollegium. Årg. 11. N:r 5—9. Sthlm 1924.

Mercator. Tidskrift för Finlands näringslif. Årg. XIX. N:r 9—18. Hfors 1924.

Ministère de l'Industrie et du Travail, Bruxelles. Annuaire de la Legislation du Travail. Publié par l'Office du Travail de Belgique. Années 1914 à 1919. Tome II. — Conseil supérieur du travail. 1920—1923. Vol. I. — Rapports annuels de l'Inspection du Travail. 23me année. — Statistique des accidents du travail. Exercices 1911—1912—1913. Exposé des résultats. Bruxelles 1923.

Nationaløkonomisk Tidsskrift, udg. af Nationaløkonomisk Forenings Bestyrelse. Red. EINAR COHN. 1924. H. 2. Kbhvn 1924.

Nordisk Försäkringstidskrift. 1924. N:r 2. Sthlm. 1924.

Revue du Travail, publiée par le Ministère de l'Industrie et du Travail. 1924. N:o 3. Bruxelles 1924.

Riksräkenskapsverkets Revisionsberättelse för år 1923. Sthlm 1924.

Rivista Internationale di scienze sociali e discipline ausiliarie. Anno XXXIII. Vol. XCVIII. Fasc. CCCLXXIII—CCCLXXIV. Roma 1924.

Samling av anmälningar till sjukkasseregistret. 1923. N:r 2—4. Sthlm 1924.

Samling av anmälningar till understödsföreningsregistret. 1923. N:r 2—4. Sthlm 1924.

Skandinaviska kreditaktiebolaget. Kvartalsskrift utgiven av Statistiska avdelningen. 1924. N:r 2. Sthlm 1924.

Skogen. Utg. av Sv. Skogsvårdsföreningen. Årg. 11. H. 3. Sthlm 1924.

Skogsvårdsföreningens Tidskrift. 1924. H. 1—3. Sthlm 1924.

Sociala Meddelanden, utg. av K. Socialstyrelsen. 1924. N:r 2—4. Sthlm 1924.

Statistisk Månadsskrift. Årg. XIX. H. 1—3. Sthlm 1924.

Statsøkonomisk Tidsskrift, utg. av Bestyrelsen for den Statsøkonomiske Forening. Red. THV. AARUM. 1923. H. 5. Kria.

Svensk Finanstidning. Årg. II. N:r 22—31. Sthlm 1924.

Svensk Tidskrift. Utg. av GÖSTA BAGGE och AXEL BOETHIUS. Årg. XIV. H. 2—3. Sthlm 1924.

Svenska Landsbygdens Kommunaltidning. Red. GUSTAV A. ALDÉN och JANRIK BROMÉ. 1924. N:r 3—4. Sthlm 1924.

Svenska Stadsförbundets Tidskrift. Red. HELGE LINDHOLM. Årg. 16. H. 1—2. Sthlm 1924.

Sveriges officiella statistik. Arbetartillgång, arbetstid och arbetslön inom Sveriges jordbruk år 1922. Av K. Socialstyrelsen. — Industri år 1922. Av Kommerskollegium. — Sjöfart år 1922. Av Kommerskollegium. Sthlm 1924.

Tiden. Red. GUSTAV MÖLLER, NILS KARLEBY, ERNST WIGFORSS. 1924. N:o 1—2. Sthlm 1924.

Tidskrift, utg. av Juridiska Föreningen i Finland. 1924. H. 1. Hfors 1924.

Tirfing. Tidskrift för nykterhetsfrågans studium. Red. AUG. LJUNGGREN. Årg. 18. H. 1—4. Sala 1924.

Weltwirtschaftliches Archiv. Zeitschrift des Instituts für Weltwirtschaft und Seeverkehr an der Universität Kiel. Herausgegeben von D:r sc. pol. Berhard Harms. Band. 20. Heft. 2. Kiel.

AARUM, THV. Læren om Samfundets Økonomi. I. Teoretisk socialøkonomik. Kria 1924.

BRISMAN, SVEN, Sveriges affärsbanker. Grundläggningstiden. Sthlm 1924.

HÖIJER, ERNST, Sveriges jordbruk. Vår livsmedelsproduktions förutsättningar och resultat. Kooperativa Förbundets Förlag. Sthlm 1924.

MOLIN, ADRIAN, Till saken. Vidräkning och uppslag i jordfrågan. Almqvist & Wiksells Förlag. Uppsala 1924.

STAËL VON HOLSTEIN, LAGE, Staten och de enskilda järnvägarna. Några rättssynpunkter. Sthlm 1924.

WARMING, JENS, Valutaspørgsmaalet. G. E. C. Gads Forlag. Kbhvn 1924.

WESTIN SILVERSTOLPE, G., Nationalekonomi för alla. Tredje bearbetade upplagan. Kooperativa Förbundets Förlag. Sthlm 1924.

Lund 1924, Håkan Ohlssons boktryckeri